

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

6

КИЇВ - 1978

НОВІ КНИГИ

БРЕЖНЕВ Л. І. — Мала земля. К., Політвидав України, 1978. 48 с.

БРЕЖНЕВ Л. І. — Відродження, К., Політвидав України, 1978. 64 с.

АКОПОВ М. А. — Викриття буржуазних і ревізіоністських фальсифікацій марксистсько-ленінського вчення про партію. К., 1978. 48 с. (Т-во «Знання» УРСР).

БАКУМЕНКО В. П. — Соціалістичний спосіб життя: гуманізм, демократизм, оптимізм. К., 1978. 48 с. (Т-во «Знання» УРСР).

БАЛАЦКИЙ В. — Подвиг Одессы. Путеводитель. Одесса, «Маяк», 1978. 162 с.

БРЕГА Г. С. — Сотрудничество советских республик в области науки в годы первой пятилетки. К., «Наукова думка», 1978. 231 с.

БУДКІН В., ЛУКАШЕНКО В. — На основі переваг соціалістичної інтеграції. К., Політвидав України, 1977. 117 с.

БУЛАТЕЦЬКИЙ Ю. Ю. — Ленінізм і сучасний молодіжний рух. К., 1978. 48 с. (Т-во «Знання» УРСР).

БАКУЛЕНКО Л. В. — Пам'ятки підгір'я Українських Карпат першої половини І тисячоліття н. е. К., «Наукова думка», 1977. 142 с.

РАСИЛЬЕВ В. Е. — И дух наш молод. Рассказы и размышления о пережитом. К., «Молодь», 1978. 373 с.

Взаємозв'язки літератур братніх народів. Збірник статей. К., «Вища школа», Видавництво при Київському університеті, 1978. 255 с.

Внешнеполитическая программа XXV съезда КПСС в действии. К., «Наукова думка», 1978. 307 с.

ГОРБАТЬКО И. Ф. — Передай огонь сыну. Изд. 2-е, испр. и доп. Харьков, «Прапор», 1978. 118 с.

ДЕСЯТЕРИК В. — 2 жовтня 1920 р. В. І. Ленін на III з'їзді комсомолу. Докум. репортаж. К., «Молодь», 1977. 175 с.

ДРАЧУК В. С. — Колхоз «Путь к коммунизму», Симферополь, «Таврія», 1978. 160 с.

КАНИЩЕНКО Л. О. — Стратегія економічного розвитку країн соціалістичної співдружності. К., 1978. 48 с. (Т-во «Знання» УРСР).

КОРНЕЕВ Л. — Тайная война монополий. К., Политиздат Украины, 1978. 124 с.

КОРОЛЕВ В. С., РАФТОПУЛЛО А. А. — Танковый рейд. Очерк о жизни и боевом пути Героя Советского Союза гвардейца-танкиста А. Ф. Бурды. Донецк, «Дзінбас», 1978. 90 с.

КОСТЕНКО Д. П. — Ленінські принципи партійного керівництва комсомолом у дії. К., 1978. 48 с. (Т-во «Знання» УРСР).

КОТОВ М., ЛЯСКОВСЬКИЙ В. — Тієї суворой осені. Героїч. повість. К., «Дніпро», 1978. 463 с.

МИХАЙЛОВСЬКИЙ В. І. — Син Уралу і Карпат. Нарис. Ужгород, «Карпати», 1978. 39 с.

Нове традицією стало. Львів, «Каменярь», 1978. 128 с.

ОСЛИКОВСКАЯ Е. — Большие события в маленьком городе. К., «Молодь», 1978. 221 с.

ПАЛАГНИЙ І. — Знання і активна життєва позиція людини. К., Політвидав України, 1978. 88 с.

ПЕТРОВСЬКИЙ Г. І. — Вибрані статті і промови. Вид. 2-е, доп. К., Політвидав України, 1978. 434 с.

РАШЕВ П. Н., ЯРЕМЕНКО Е. Г. — Его именем назван город. Изд. 2-е, доп. Днепропетровск, «Промінь», 1978. 127 с.

Советский солдат — патриот, интернационалист. К., «Вища школа», Издательство при Киевском университете, 1978. 263 с.

ТИХОМИРОВ Я. — Советская Украина. Публиц. очерк. К., Политиздат Украины. 1978. 80 с.

ЧЕРЕВАТЕНКО А. — Небо Одессы, 1941-й. Изд. 3-е, перераб. и доп. Одесса, «Маяк», 1978. 176 с.

ШАБЛІОВСЬКИЙ Є. С. — Микола Гаврилович Чернишевський. [До 150-річчя з дня народження]. К., 1978. 62 с. (Т-во «Знання» УРСР).

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 6 (207)

ЧЕРВЕНЬ

1978

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

У ЦК Компартії України. Про 60-річчя І з'їзду Комуністичної партії України . . . 5

СТАТТІ

60-річчя І з'їзду Комуністичної партії України

Лихолат А. В. В. І. Ленін і утворення Комуністичної партії України . . . 8
Коломійченко І. І. Комуністична партія України в боротьбі за здійснення
ленінського плану будівництва соціалізму . . . 23
Кожукало І. П. Комуністична партія України в період розвитку і зміцнення
соціалістичного суспільства . . . 36
Василенко В. К. Діяльність Компартії України по виконанню рішень XXV
з'їзду КПРС . . . 49

Конституція СРСР — основний закон розвинутого соціалістичного суспільства

Мурашин Г. О. Конституція УРСР — яскравий вияв торжества соціалістичної
демократії . . . 62

ПОВІДОМЛЕННЯ

Белік М. В. Партійно-радянська преса України в боротьбі за науково-технічний
прогрес, підвищення ефективності суспільного виробництва . . . 73
Кул. ковський В. М. Торговельні зв'язки Лівобережної України з Польщею
XVIII ст. . . . 82
Котляр М. Ф. Ярослав Мудрий (До 1000-річчя з часу народження) . . . 89

ЗАМІТКИ

Лактіонова Н. К. Участь комсомольців України в соціалістичному змаганні
(1946—1950 рр.) . . . 102
Чуркін В. Ф. (Миколай). Участь територіальних частин Червоної Армії у полі-
тичній роботі серед селян УРСР (1923—1925 рр.) . . . 107

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Бузницька В. М. (Харків), Протопопов О. А. (Харків). З досвіду комп-
лексного використання технічних засобів навчання при викладанні історії
УРСР . . . 115

НАШ КАЛЕНДАР

Кущинов П. С. Перша Радянська Конституція (До 60-річчя прийняття) . . 120
Першійна З. В. (Одеса). Є. Й. Заславський (До 100-річчя з дня смерті) . . 123

Рашба Н. С. (Харків). Іван Підкова в історії українського і молдавського народів (До 400-річчя з дня смерті)	126
Стрілко А. А. Революціонер-інтернаціоналіст (До 50-річчя з дня народження Ернесто Че Гевари)	130

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Касьяненко Ф. П. (Херсон). Агітаційно-масова робота партійних організацій республіки	132
--	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Калакура Я. С., Шульга І. В. Ю. Бабко, О. Кисілевський. Двадцять п'ятий з'їзд Компартії України	138
Пономаренко Г. Я. (Донецьк). История городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область	140
Царанов В. І. (Кишинів). А. П. Купреева. Возрождение народного хозяйства Белоруссии	143
Рубан В. А., Гошуляк І. Л. В. Ф. Солдатенко. Трибуна пролетарского интернационализма	144
Ісаєвич Я. Д. (Львів). С. А. Высоцкий. Средневековые надписи Софии Киевской	147
Санцевич А. В. С. М. Стецкевич. Социалистические страны Европы	148
Репринцев В. Ф. М. Вільк. Допомога і співробітництво. Польсько-радянські економічні відносини в 1944—1945 роках	151

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Григоренко В. Г. Засідання бюро Відділення історії АН СРСР	153
Навроцький М. О. Спільне засідання Вчених рад	154
Литвиненко В. Ф. (Ворошиловград). Міжвузівська науково-методична конференція викладачів історії КПРС	155
Грушинський М. М. Семінар завідуючих кафедрами суспільних наук вузів УРСР	156
Корнілова В. О. (Харків). Науково-методична конференція викладачів харківського вузівського центру	157
Вндашенко М. Б. (Львів). Відкриття меморіального музею Івана Федорова у Львові	157
Волощенко А. К. 50-річчя В. Г. Сарбея	158
Гордієнко Л. М., Сидоренко В. П. Захист докторських дисертацій В. Ф. Шевченком і М. В. Різницькою	159
Сухарев В. В. Зустріч з болгарським істориком	160

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4.

Телефон 29-62-34.

СОДЕРЖАНИЕ

<i>В ЦК Компартии Украины. О 60-летиі І сѣзда Коммунистической партии Украины</i>	5
---	---

СТАТЬИ

60-летие І сѣзда Коммунистической партии Украины

Лихолат А. В. В. И. Ленин и образование Коммунистической партии Украины	8
Коломийченко И. И. Коммунистическая партия Украины в борьбе за осуществление ленинского плана строительства социализма	23
Кожукало И. П. Коммунистическая партия Украины в период развития и укрепления социалистического общества	36
Василенко В. К. Деятельность Компартии Украины по выполнению решений XXV сѣзда КПСС	49

Конституция СССР — основной закон развитого социалистического общества

Мурашин Г. А. Конституция УССР — яркое проявление торжества социалистической демократии	62
---	----

СООБЩЕНИЯ

Белик Н. В. Партийно-советская пресса Украины в борьбе за научно-технический прогресс, повышение эффективности общественного производства . . .	73
Кулаковский В. М. Торговые связи Левобережной Украины с Польшей в XVIII в.	82
Котляр Н. Ф. Ярослав Мудрый (К 1000-летию со времени рождения) . . .	89

ЗАМЕТКИ

Лактионова Н. К. Участие комсомольцев Украины в социалистическом соревновании (1946—1950 гг.)	102
Чуркин В. Ф. (Николаев). Участие территориальных частей Красной Армии в политической работе среди крестьян УССР (1923—1925 гг.)	107

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Бузницкая В. М. (Харьков), Протопопов А. А. (Харьков). Из опыта комплексного использования технических средств обучения при преподавании истории КПСС	115
---	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Кувшинов П. С. Первая Советская Конституция (К 60-летию принятия) . . .	120
Першина З. В. (Одесса). Е. И. Заславский (К 100-летию со дня смерти) . . .	123
Рашба Н. С. (Харьков). Иван Подкова в истории украинского и молдавского народов (К 400-летию со дня смерти)	126
Стрелко А. А. Революционер-интернационалист (К 50-летию со дня рождения Эрнесто Че Гевары)	130

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Касьяненко Ф. П. (Херсон). Агитационно-массовая работа партийных организаций республики	132
---	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Калакура Я. С., Шульга И. В. Ю. Бабко, О. Кисілевський. Двадцять п'ятий з'їзд Компартії України	138
Пonomаренко Г. Я. (Донецк). История городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область	140
Царанов В. И. (Кишинев). А. П. Купреева. Возрождение народного хозяйства Белоруссии	143
Рубан В. А., Гошуляк И. Л. В. Ф. Солдатенко. Трибуна пролетарского интернационализма	144

Исаевич Я. Д. (Львов). С. А. Высоцкий. Средневсковые надписи Софии Киевской	147
Санцевич А. В. С. М. Стецкевич. Социалистические страны Европы	148
Репринцев В. Ф. М. Вільк. Допомога і співробітництво. Польсько-радянські економічні відносини в 1944—1945 роках	151

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Григоренко В. Г. Заседание бюро Отделения истории АН СССР	153
Навроцкий Н. А. Общее заседание Ученых советов	154
Литвиненко В. Ф. (Ворошиловград). Межвузовская научно-методическая конференция преподавателей истории КПСС	155
Грушинский Н. М. Семинар заведующих кафедрами общественных наук вузов УССР	156
Корнилова В. А. (Харьков). Научно-методическая конференция преподавателей харьковского вузовского центра	157
Видашенко М. Б. (Львов). Открытие мемориального музея Ивана Федорова во Львове	157
Волощенко А. К. 50-летие В. Г. Сарбея	158
Гордиенко Л. М., Сидоренко В. П. Защита докторских диссертаций В. Ф. Шевченко и М. В. Резницкой	159
Сухарев В. В. Встреча с болгарским историком	160

У ЦК Компартії України

ПРО 60-РІЧЧЯ І З'ЇЗДУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Центральний Комітет Компартії України прийняв постанову «Про 60-річчя І з'їзду Комуністичної партії України».

У 1977 році, говориться в постанові, Країна Рад урочисто відзначила 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції — головної події ХХ століття. Велич шляху, пройденого нашим народом під керівництвом Комуністичної партії за роки Радянської влади, всебічно і глибоко розкрито в доповідях і виступах Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва.

Важливою подією в політичному житті всієї нашої країни стане 75-річчя з дня відкриття ІІ з'їзду РСДРП. Створена на ньому партія нового типу — наша велика ленінська партія привела робітників і селян Росії до першої в світовій історії переможної соціалістичної революції.

Жовтнева революція ознаменувала корінний поворот і в історичній долі українського народу. Робітники, селяни України слідом за російським пролетаріатом стали на шлях соціалістичної революції і при його підтримці повалили експлуататорський лад, вперше в історії створили свою державу.

Величезні досягнення трудящих України в єдиній сім'ї братніх республік за роки Радянської влади були яскраво продемонстровані під час святкування 60-річчя проголошення Радянської влади і утворення Української РСР, яке вилилось у торжество ленінської національної політики партії, принципів пролетарського інтернаціоналізму, непорушної дружби народів нашої великої Батьківщини.

Ювілейні торжества з усією силою показали історичну, революційно-перетворюючу роль Комуністичної партії Радянського Союзу, будівничу, творчу діяльність усіх партійних організацій.

У 1978 році минає 60 років І з'їзду Комуністичної партії (більшовиків) України. З'їзд, який відбувся 5—12 липня 1918 року в Москві, завершив процес об'єднання більшовицьких організацій України на основі ленінських ідеологічних, організаційних і тактичних принципів. Створена під безпосереднім керівництвом ЦК РКП(б), В. І. Леніна як складова частина єдиної партії комуністів, Комуністична партія України завжди була і є вірною опорою Центрального Комітету КПРС, неухильно проводила і проводить у життя її ленінську генеральну лінію.

На чолі з комуністами трудящі України разом з робітниками і селянами всієї країни розгромили внутрішню контрреволюцію та іноземних інтервентів, відстояли завоювання Жовтня. Цілковитого ідейного і політичного краху зазнали українські буржуазні націоналісти. Послідовно відстоюючи єдність партійних рядів, комуністи України, як і вся наша партія, вели непримиренну боротьбу проти троцькізму, правого

і «лівого» опортунізму, націонал-ухильництва та інших антипартійних течій і груп.

Компартія України очолила рух трудящих республіки за об'єднання Української РСР з іншими братніми республіками в єдину багатонаціональну державу — Союз РСР. У братній сім'ї народів Радянська Україна досягла всебічного розквіту. Індустріалізація, колективізація сільського господарства, культурна революція забезпечили перемогу соціалізму в СРСР, яскраво розкрили невичерпні творчі можливості і таланти людини праці, велику життєдайну силу ленінської національної політики КПРС.

Вірність українського народу ідеалам комунізму, полум'яний патріотизм та інтернаціоналізм з величезною силою проявились у суворі роки Великої Вітчизняної війни. Як і всі радянські люди, сини й дочки України мужньо боролися за свободу, честь і незалежність Батьківщини.

Завдяки мудрому керівництву Комуністичної партії, братерській допомозі великого російського народу, всіх народів Країни Рад трудящі Української РСР за короткий строк відбудували зруйноване війною народне господарство.

Найважливішим підсумком титанічної роботи партії і народу стала побудова в нашій країні розвинутого соціалістичного суспільства, створення першої в світі загальнонародної соціалістичної держави. Риси зрілого соціалізму характеризують сьогодні все обличчя Української РСР. В єдиному народно-господарському комплексі країни динамічно, високими темпами розвиваються її індустрія, сільське господарство, передова наука і культура, неухильно підвищується народний добробут.

Досягнення Української РСР у соціально-економічному і культурному розвитку, ленінські принципи справжнього народовладдя, національно-державного будівництва знайшли закріплення в новій Конституції УРСР, розробленій на основі Конституції СРСР.

Трудящі України пишаються своєю належністю до нової історичної спільності людей — радянського народу.

У братньому співробітництві всіх радянських людей, у взаємному збагаченні їх національних культур, в успішному розв'язанні загальнонародних, загальнодержавних проблем усієї великої Радянської країни, як підкреслює товариш Л. І. Брежнєв, — запорука дальшого розквіту всіх братніх республік, всіх соціалістичних націй і народностей.

У постанові ЦК Компартії України відзначається, що 60-річчя І з'їзду Компартії України комуністи, трудящі республіки зустрічають новими успіхами на всіх ділянках комуністичного будівництва. Вони самовіддано борються за втілення в життя історичних рішень XXV з'їзду КПРС, виконання і перевиконання планів десятої п'ятирічки.

Під керівництвом ЦК КПРС Компартія України проводить різнобічну організаційну і політичну роботу по мобілізації мас на здійснення соціально-економічної програми, розробленої XXV з'їздом КПРС, постійно дбає про зміцнення партійних рядів, підвищення бойовитості партійних організацій, дальше вдосконалення стилю і методів їх діяльності, про посилення ідейно-політичного, патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих, їх класового загартування, про вироблення вміння давати відсіч будь-яким проявам буржуазної ідеології.

Історичний досвід з усією переконливістю підтверджує, що життєдайним джерелом сили і успіхів Компартії України — надійного загону ленінської партії є її непохитна вірність марксизму-ленінізму, пролетарському інтернаціоналізму, нерозривний зв'язок з трудящими.

У постанові ЦК Компартії України підкреслюється, що 60-річчя І з'їзду КП(б)У слід відзначити як важливу політичну подію в житті

Компартії України, всього українського народу, як складову частину організаційно-пропагандистської роботи, що проводиться в республіці в зв'язку з 75-річчям II з'їзду РСДРП.

Обкоми, міськкоми, райкоми партії, первинні парторганізації роботи по підготовці до 60-річчя I з'їзду Компартії України повинні спрямувати на дальше підвищення політичної і трудової активності комуністів, всіх трудящих республіки, успішне виконання рішень XXV з'їзду КПРС, завдань, що випливають з доповідей і виступів товариша Л. І. Брежнєва.

Партійні комітети, редакції газет і журналів, РАТАУ, Держтеле-радіо УРСР, Держкіно УРСР зобов'язані всіма засобами пропаганди і агітації глибоко і всебічно розкривати історичний досвід КПРС, роль В. І. Леніна, Центрального Комітету партії в створенні і зміцненні Компартії України, революційні, бойові і трудові традиції Комуністичної партії і радянського народу, торжество ленінської національної політики КПРС, непорушну дружбу і братерську взаємодопомогу народів СРСР.

У партійних організаціях, трудових колективах, навчальних і культурно-освітніх закладах слід організувати читання лекцій, доповідей, проведення бесід, кінофестивалів, зустрічей з ветеранами партії, вечорів молоді, присвячених 60-річчю I з'їзду Компартії України.

Інститутів історії партії при ЦК Компартії України — філіалів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС і Вищій партійній школі при ЦК Компартії України, Секції суспільних наук Академії наук УРСР, Мінвузу УРСР, Київському філіалі Центрального музею В. І. Леніна доручено провести в липні цього року в Києві республіканську наукову конференцію, присвячену 60-річчю I з'їзду Компартії України.

Держкомвидаву УРСР і інститутів історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС запропоновано випустити збірник «Бойовий загін КПРС (до 60-річчя I з'їзду Компартії України)», який має містити основні відомості про республіканську партійну організацію.

Експозиції Київського і Львівського філіалів Центрального музею В. І. Леніна будуть поповнені матеріалами про 60-річчя I з'їзду КП(б)У.

Статті

60-річчя I з'їзду Комуністичної партії України

А. В. ЛИХОЛАТ (Київ)

В. І. ЛЕНІН І УТВОРЕННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

У липні 1978 р. трудящі Української РСР відзначають важливу подію — шістдесятиріччя I з'їзду КП(б)У і утворення Комуністичної партії України — бойового загону КПРС. Перший з'їзд КП(б)У, який відбувся 5—12 липня 1918 р. в Москві, завершив процес об'єднання більшовицьких організацій України, продемонстрував високу свідомість і принциповість комуністів республіки, глибоке розуміння ними свого інтернаціонального обов'язку.

Утворення Комуністичної партії України як складової частини єдиної ленінської партії країни було підготовлено всім ходом революційного робітничого руху, поширенням марксизму в Росії, розвитком і діяльністю більшовицьких організацій на Україні, перемогою Великого Жовтня, утворенням Української Радянської Соціалістичної Республіки, яка з перших днів свого існування встановила тісні федеративні зв'язки з Радянською Росією.

Як зазначається у постанові ЦК Компартії України «Про 60-річчя I з'їзду Комуністичної партії України», «створена під безпосереднім керівництвом ЦК РКП(б), В. І. Леніна, як складова частина єдиної партії комуністів, Комуністична партія України завжди була і є вірною опорою Центрального Комітету КПРС, неухильно проводила і проводить у життя її ленінську генеральну лінію»¹. КП(б)У була утворена, розвивалась і розвивається на міцному фундаменті марксизму-ленінізму, на основі розроблених В. І. Леніним ідеологічних, організаційних і тактичних принципів більшовизму.

Об'єднання більшовицьких організацій України в КП(б)У мало велике значення для відновлення Радянської влади на Україні, здійснення соціалістичних перетворень.

Комуністична партія України очолила об'єднавчий рух українського народу за утворення Союзу РСР, постійно дбала і дбає про зміцнення і всебічний розвиток єдиної союзної держави, послідовно втілювала і втілює в життя ленінську національну політику, веде непримиренну боротьбу за чистоту марксистсько-ленінського вчення. Вона керувала героїчною боротьбою трудящих України, спрямованою на захист завоювань соціалістичної революції від зовнішніх ворогів, стала цементуючою силою союзу робітничого класу, трудящого селянства і народної інтелігенції, організатором соціалістичного і комуністичного будівництва в республіці.

¹ «Радянська Україна», 25 травня 1978 р.

Ставши на шлях творення нового суспільства, український народ під керівництвом свого авангарду — Компартії України — у братній сім'ї народів СРСР здобув справжню свободу, національну соціалістичну державність, досяг великих успіхів у розвитку економіки і культури.

Буржуазні фальсифікатори, ідеологи антикомунізму намагаються перекрутити історичний шлях, пройдений КПРС і її бойовим загonom — Компартією України, заперечують всесвітньо-історичні досягнення радянського народу у будівництві соціалізму і комунізму.

Радянська дійсність, праці істориків-марксистів, зокрема їх дослідження останніх років з історії Компартії України, повністю спростовують фальсифікаторські вигадки ідеологів імперіалістичної буржуазії, у тому числі й злісні наклепи українських буржуазних націоналістів. Значну роль у цьому відіграли публікації резолюцій з'їздів, конференцій і пленумів ЦК Компартії України (в двох томах), а також четверте, доповнене видання «Нарисів історії Комуністичної партії України».

У даній статті висвітлюються основні етапи процесу консолідації більшовицьких організацій України, що проходив під керівництвом Центрального Комітету партії, роль В. І. Леніна в утворенні КП(б)У.

У ході жорстоких класових битв, у нещадній боротьбі проти кадетів, меншовиків, есерів, анархістів і буржуазних націоналістів більшовицькі організації України — складова частина створеної В. І. Леніним партії нового типу — зростали і загартувалися, набували досвіду організаційської і політичної роботи в масах.

Згуртування передових робітників усіх націй, що жили в Росії, в єдину централізовану РСДРП стало можливим на основі інтернаціоналістського принципу побудови революційної марксистської партії, відстоюного В. І. Леніним та його соратниками на II з'їзді РСДРП. У багатонаціональній країні, якою була Росія, очолити революційну боротьбу робітничого класу могла тільки єдина за програмними принципами та організаційною будовою, інтернаціональна за своїм складом і основним напрямом діяльності партія.

Інтернаціональний принцип партійного будівництва В. І. Леніну та його соратникам довелося відстоювати у гострій боротьбі з ревізійниками різних мастей, з дрібнобуржуазними поглядами бундівців, українських, грузинських, вірменських та інших націоналістів. В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що соціал-демократи «...повинні виступати як єдина, централізована, бойова організація..., повинні спиратися на весь пролетаріат, без різниці мови й національності, згуртований спільним постійним розв'язанням теоретичних і практичних, тактичних і організаційних питань...»^{1-а}.

В. І. Ленін рішуче виступав проти федеративного принципу організації партії, який пропагували бундівці та інші опортуністичні групи в Росії. «Не федерація в будові партії і не утворення національних с.-д. груп, — писав Володимир Ілліч, — а єдність пролетарів усіх націй даної місцевості з веденням пропаганди і агітації всіма мовами місцевого пролетаріату, із спільною боротьбою робітників усіх націй проти будь-яких національних привілеїв, з автономією місцевих і обласних організацій партії»².

Процес зміцнення єдиної інтернаціоналістської марксистської партії в нашій країні був невіддільним від боротьби більшовиків-ленінців

^{1-а} В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 118.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 306.

проти ліквідаторства, троцькізму та опортунізму як серед російської соціал-демократії, так і в міжнародному робітничому русі.

Постійний розвиток В. І. Леніним вчення про партію, принципи її побудови і форми діяльності, застосування цих принципів і форм на практиці, ленінські праці з національного питання, непримиренна боротьба В. І. Леніна проти буржуазного націоналізму в усіх його різновидностях і проявах — усе це створило передумови для утворення Компартії України як складової частини РКП(б).

Величезний досвід міжнародного робітничого революційного руху, зокрема політичної боротьби російського пролетаріату, переконливо підтверджують правильність марксистсько-ленінської теорії, стратегії і тактики більшовизму, ленінських принципів партійного будівництва. У вогні революційних боїв 1905—1907 рр., у період реакції та під час нового революційного піднесення 1912—1914 рр. велику школу практичного застосування марксистсько-ленінського вчення пройшли численні партійні кадри, у тому числі й ті, що перебували на Україні.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції більшовицькі організації України, що вийшли з підпілля, швидко зростали, зміцнюючись ідейно та організаційно, перебудовуючи свою роботу відповідно до нових умов. Особливо успішно розгорталася діяльність парторганізацій Донбасу, Харкова, Катеринослава, Києва та ряду інших промислових центрів. Вони багато зробили для завоювання на свій бік широких трудящих мас, для викриття антинародної політики буржуазного Тимчасового уряду, який спирався на підтримку угодовських партій меншовиків і есерів.

Величезне значення для посилення роботи більшовиків у масах мало повернення в Росію з еміграції В. І. Леніна і опублікування його Квітневих тез, у яких Володимир Ілліч зробив глибокий науковий аналіз епохи, особливостей російської революції, показав шляхи її дальшого розвитку. Це була практична програма дій, що ідейно озброювала робітничий клас і його партію. Всередині партії проти Квітневих тез виступили опортуністи Л. Каменев, О. Риков, Г. Пятаков (у той час він очолював Київський комітет партії) і невелика купка їх прихильників, які заперечували можливість перемоги соціалістичної революції в нашій країні.

Незважаючи на протидію Г. Пятакова та його прихильників, більшовицькі організації України схвалили Квітневі тези В. І. Леніна та рішення VII (Квітневої) конференції РСДРП(б) і поклали їх в основу своєї діяльності на період переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну.

Своєрідність тогочасної політичної обстановки в країні полягала в існуванні двовладдя. Але на Україні робітничому класу і його авангарду — більшовикам — доводилося вести боротьбу не тільки проти Тимчасового уряду та його місцевих органів, що спиралися на підтримку угодовських партій, а й проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції, очолюваної Центральною радою, що виступала єдиним фронтом з російською буржуазією і поміщиками проти революційних вимог трудящих. Застосовуючи методи соціальної демагогії, спекулюючи лозунгами національного визволення, Центральна рада намагалася захопити владу в свої руки.

В. І. Ленін озброїв більшовиків України конкретною програмою боротьби за соціальне й національне визволення народних мас, за всебічне зміцнення єдності і дружби трудящих України з трудящими всієї країни. Особливо велике значення для практичної діяльності більшовицьких організацій на Україні мали праці В. І. Леніна з національного

питання, зокрема опубліковані у червні 1917 р. в «Правде» статті Володимира Ілліча про Україну — «Не демократично, громадянине Керенський!», «Україна», «Україна і поразка правлячих партій». У них він викрив великодержавно-шовіністичну політику правлячих партій — кадетів, меншовиків і есерів — щодо національних прав українського народу, наголосив, що тільки визнання цих прав спроможне розірвати з проклятим минулим, зміцнити братерське довір'я і єдність трудящих України і Росії. Свою статтю «Україна» В. І. Ленін закінчив полум'яним заклик: «Геть контрреволюціонерів буржуазії! Хай живе вільний союз вільних селян і робітників вільної України з робітниками і селянами революційної Росії!»³.

Більшовицькі організації України у складних умовах класової боротьби викривали як великодержавну, імперіалістичну політику буржуазного Тимчасового уряду, так і антинародну суть Центральної ради та її партій. Долаючи прояви опортунізму та помилкові погляди окремих керівників (Г. Пятакова та ін.) у національному питанні, більшовики України очолили національно-визвольний рух українських трудящих мас, спрямувавши його в єдине русло революційної боротьби за встановлення диктатури пролетаріату.

В міру розвитку революційних подій на Україні серед членів місцевих більшовицьких організацій зростало прагнення до консолідації своїх рядів для успішнішої мобілізації зусиль робітничого класу і біднішого селянства на відсіч наступу буржуазно-націоналістичної контрреволюції. На середину 1917 р. на Україні було створено два обласні партійні центри — Південно-Західний (у Києві), куди входили парторганізації Київської, Подільської, Волинської, Чернігівської, Полтавської і частини Херсонської губерній, та Донецько-Криворізький (у Харкові). Створення цих об'єднань на Україні ЦК партії розцінював як важливий момент у партійному будівництві. «Тепер, завдяки сприянню ЦК, — говорив у своїй доповіді на VI з'їзді РСДРП(б) Я. М. Свердлов, — ми маємо ще одну область — Донецький басейн»⁴.

Постійна і всебічна допомога з боку В. І. Леніна і очолюваного ним ЦК РСДРП(б) мала вирішальне значення для зростання і зміцнення більшовицьких організацій України. На допомогу їм Центральний Комітет протягом 1917 р. направив таких відомих працівників, як К. Є. Ворошилов, Г. І. Петровський, Артем (Ф. А. Сергеев), М. О. Савельєв (Пегров), М. К. Муранов, О. Ф. Розмирович та інші, які пройшли школу більшовицького гарту під керівництвом В. І. Леніна.

У дні підготовки до збройного повстання більшовицькі організації України ще тісніше згуртувалися навколо Центрального Комітету партії, В. І. Леніна. В цей час ЦК РСДРП(б) підтримував безпосередній зв'язок більш як з 50 партійними організаціями України⁵.

Помітну роль у посиленні масово-політичної роботи більшовиків України відіграла нарада більшовицьких організацій Південно-Західного краю, яка відбулася 12 вересня 1917 р. у Києві. На ній були заслухані доповіді з місць, які свідчили про активізацію діяльності партійних організацій. В резолюції наради, прийнятій на доповідь про поточний момент, підкреслювалося, що єдиною силою в країні, здатною дати рішучу відсіч силам контрреволюції, придушити заколот, піднятий генералом Корніловим з метою встановлення військової диктатури, є очолювані більшовиками робітники та революційні солдати. Нарада прийняла рішення про організацію сільськогосподарських робітників, по-

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 334.

⁴ Шестой съезд РСДРП (большевиков). Протоколы, М., 1958, стор. 38.

⁵ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977, стор. 208.

силення військової роботи, а також про розгортання агітації в масах у зв'язку з підготовкою до Установчих зборів⁶.

Центральний Комітет партії підтримував прагнення більшовиків України до створення великих обласних центрів, а також крайового об'єднання, про що свідчить опубліковане листування ЦК з місцевими партійними організаціями. Так, у листі Південно-Західному обласному комітетові від 2 жовтня 1917 р. ЦК РСДРП(б) радив об'єднати партійні організації Київської, Чернігівської, Полтавської і Подільської губерній, а також сприяти створенню обласного партійного об'єднання на Півдні, яке б включало Херсонську, Таврійську і Кишинівську губернії⁷. Проте ця пропозиція у зв'язку з революційними подіями, що розгорнулися невдовзі, не була реалізована.

Здійснюючи ленінську лінію в революції, більшовики України розгорнули широку кампанію за скликання II Всеросійського з'їзду Рад. Водночас вони мобілізували сили для збройного повстання. Важливе значення у створенні армії соціалістичної революції на Україні мала наполеглива і енергійна, сповнена революційної самопожертви діяльність місцевих більшовицьких організацій серед трудящих мас, пропаганда ними ленінської національної програми і політики партії. Велику роль у цій справі відігравала більшовицька преса. Лише протягом березня—жовтня 1917 р. в більшовицьких виданнях України було вміщено 116 ленінських праць, 10 його творів видано у вигляді брошур та листівок.

Напередодні Жовтневої революції на Україні діяло більше 370 первинних партійних організацій, у тому числі понад 180 — на заводах, фабриках, рудниках та інших промислових підприємствах, близько 80 — на селі і більш як 110 — в армійських частинах; функціонувало 36 загальноміських партійних комітетів, приблизно стільки ж райкомів у містах, кілька повітових і підрайонних комітетів. Усі ці організації по двох зазначених обласних центрах і двох фронтах об'єднували близько 60 тис. членів партії⁸.

Згуртовані навколо ленінського ЦК, більшовицькі організації України являли собою революційний авангард пролетаріату і всіх трудящих краю, що відіграло велику роль у мобілізації робітників, широких народних мас України на повалення влади експлуататорських класів і водночас у підготовці умов для створення Комуністичної партії України.

Головною опорною базою соціалістичної революції на Україні були пролетарські центри, де діяли більшовицькі організації. Напередодні Жовтня у промислових районах Донбасу та Придніпров'я було зосереджено понад 30 тис. членів партії. В одному лише Харкові налічувалося 3 тис. більшовиків.

25 жовтня (7 листопада) 1917 р. в результаті успішного збройного повстання в Петрограді перемогла Велика Жовтнева соціалістична революція. Разом з петроградськими робітниками активну участь у повстанні брали й представники українського та багатьох інших народів з числа солдатів і матросів військових частин місцевого гарнізону і Балтійського флоту. II Всеросійський з'їзд Рад, який відкрився увечері 25 жовтня 1917 р., проголосив перехід усієї державної влади до рук Рад

⁶ Большевицские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март—ноябрь 1917 г.). Сборник документов и материалов, К., 1957, стор. 676—678.

⁷ Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями. Сборник документов, т. I, М., 1957, стор. 62.

⁸ Ю. В. Шиловцев. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917—липень 1918 рр.), Харків, 1972, стор. 19—27.

і утворив Робітничо-селянський уряд на чолі з В. І. Леніним. Україну на з'їзді представляли 126 делегатів від 69 Рад — майже п'ята частина всього складу з'їзду. Серед делегатів з України найбільш значною і впливовою групою були більшовики — 57 чол.⁹

Трудащі України палко вітали перемогу соціалістичної революції в центрі, рішення II Всеросійського з'їзду Рад. У Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі та інших містах і районах робітники, революційні солдати і трудащі селяни на мітингах і зборах ухвалювали резолюції, в яких висловлювали свою підтримку героїчного петроградського пролетаріату і заявляли про готовність стати під керівництвом більшовиків на боротьбу проти сил контрреволюції, за повсюдне встановлення влади Рад.

Після успіху Жовтневого збройного повстання в центрі Радянська влада майже відразу перемогла в ряді міст Донбасу, де більшовиками були створені численні, добре організовані загони Червоної гвардії. Проте в інших місцевостях України боротьба за встановлення Радянської влади мала більш затяжний, здебільшого збройний, характер. Героїчну сторінку в історію боротьби за владу Рад на Україні вписав пролетаріат Києва, який на заклик більшовиків 29 жовтня 1917 р. піднявся на збройне повстання. Внаслідок триденних боїв контрреволюційні війська, що залишилися вірними Тимчасовому урядові, були розгромлені, а їх рештки поспішно втекли на Дон.

Проте перемогою київських робітників скористалася буржуазно-націоналістична Центральна рада, яка стягнула до Києва свої збройні сили і підступно захопила урядові установи та стратегічні пункти в місті й оголосила себе вищою владою на Україні.

У ході боротьби проти контрреволюції, за встановлення влади Рад дедалі більше відчувалася необхідність об'єднання Рад у всеукраїнському масштабі, а також створення всеукраїнського партійного центру. Газета київських більшовиків «Пролетарская мысль» у редакційній статті від 9 листопада 1917 р. писала: «Зростає необхідність об'єднати всі організації революційної соціал-демократії на Україні в крайову організацію і створити свій центр, який би входив як частина в ціле в Російську соціал-демократичну робітничу партію, був би одним з її загонів».

Ініціативу об'єднання більшовицьких організацій України і створення всеукраїнського партійного центру взяв на себе обласний комітет РСДРП(б) Південно-Західного краю, який 11 листопада 1917 р. інформував ЦК партії про план скликання крайового з'їзду і просив санкціонувати проведення цього заходу¹⁰. 29 листопада 1917 р. питання про об'єднання більшовицьких організацій України розглядалося на Пленумі ЦК РСДРП(б). Після обміну думками Пленум доручив Бюро ЦК на чолі з В. І. Леніним підготувати остаточне рішення з цього питання¹¹.

Про зміст прийнятого рішення свідчать листи Секретаріату ЦК, направлені у грудні 1917 р. Полтавському комітету і Сарненській групі більшовиків. ЦК повідомляв їм, що «Україна, як самостійна одиниця, може мати свою самостійну с.-д. організацію, а тому може іменувати себе соціал-демократичною партією України». При цьому підкреслювалося, що, оскільки партійні організації України «не хочуть відокрем-

⁹ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 210.

¹⁰ Переписка ЦК РСДРП(б) з місцевими партійними організаціями, т. II, М., 1957, стор. 250.

¹¹ Протоколи Центрального Комітету РСДРП(б). Август 1917—февраль 1918 гг., М., 1958, стор. 153.

люватися від загальної партії» і «цілком входять в нашу партію, то вони існують на правах районної (місцевої, обласної — по суті справи) організації»¹².

Рішення Центрального Комітету, яке в принципі визнавало за доцільне створення національно-територіальної партійної організації України, що входила б до складу єдиної Комуністичної партії країни, цілком відповідало політиці партії в національному питанні і розробленим В. І. Леніним принципам партійного і державного будівництва в умовах диктатури пролетаріату.

3 грудня 1917 р., напередодні відкриття I Всеукраїнського з'їзду Рад, у Києві відбувся обласний (крайовий) з'їзд більшовицьких організацій України, на якому було зроблено першу практичну спробу створення всеукраїнського партійного центру. В роботі з'їзду, що конститувався як «Обласний (крайовий) з'їзд РСДРП(б) у Києві», взяли участь 47 делегатів з ухвальним і 7 з дорадчим голосом від 24 більшовицьких організацій, переважно від Правобережної України¹³. Хоч у зв'язку з відсутністю делегатів від основних районів Лівобережжя він і не став всеукраїнським, проте його значення виходило далеко за межі Південно-Західної області. На з'їзді було заслухано доповіді з місць, розглянуто питання про ставлення до Центральної ради, про владу на Україні, про платформу більшовиків під час виборів до Українських установчих зборів, про крайовий партійний орган і роботу в краї.

В питаннях партійного будівництва більшовицькі організації України міцно стояли на інтернаціоналістських позиціях, однак у виступах окремих партійних працівників виявився відхід від принципової ленінської лінії. Так, Є. Бош, І. Крейсберг, Л. Пятаков, В. Ауссем заперечували лозунг про право націй на самовизначення, негативно ставилися до створення всеукраїнського партійного центру¹⁴. З другого боку, Г. Лапчинський, який очолив згодом групу націонал-ухильників, В. Шахрай та інші обстоювали ідею створення на Україні особливої Комуністичної партії, відокремленої від РСДРП(б). Водночас І. Кулик, який повернувся з еміграції із США, виступив за федеративну будову партії за прикладом американської соціалістичної партії¹⁵. З'їзд відкинув ці помилкові пропозиції, що суперечили ленінським організаційним принципам та інтернаціональному характерові більшовицької партії.

Враховуючи необхідність єдності дій більшовицьких організацій, делегати обрали Головний комітет соціал-демократії України, який мав скликати всеукраїнський партійний з'їзд і таким чином об'єднати більшовицькі організації України в єдину крайову організацію під назвою «РСДРП(б) — Соціал-демократія України». Однак Головному комітету не вдалося встановити зв'язки з більшістю партійних організацій, особливо Лівобережжя. Він не став всеукраїнським партійним центром і через ряд причин не зміг навіть розпочати свою діяльність. Незважаючи на це, крайовий з'їзд більшовиків у Києві відіграв важливу роль у підготовці партійних організацій до встановлення Радянської влади на Україні, став важливим кроком на шляху до створення Комуністичної партії України.

Наприкінці листопада — на початку грудня 1917 р. відбулися також конференції більшовиків Донецько-Криворізького басейну, Таврійської та Херсонської губерній. Обласна партійна конференція Донець-

¹² Переписка ЦК РСДРП(б) з місцевими партійними організаціями, т. II, стор. 112, 125.

¹³ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 223.

¹⁴ «Летопись революции», 1926, № 5, стор. 80—81.

¹⁵ Там же.

ко-Криворізького басейну (5—6 грудня 1917 р., Харків), що проходила під керівництвом Артема (Ф. А. Сергеева), зажадала від комуністів посилення роботи, спрямованої на викриття контрреволюційної суті Центральної ради та роз'яснення трудящим України життєвої необхідності зміцнення братерського союзу з трудящими Радянської Росії. Делегати конференції висловилися за якнайшвидше скликання Всеукраїнського з'їзду Рад і з'їзду більшовицьких організацій Донецько-Криворізького басейну та Південно-Західного краю¹⁶, тобто, по суті,— за скликання всеукраїнського партійного з'їзду.

Рішення обласного (крайового) з'їзду РСДРП(б) у Києві і конференції більшовиків Донецько-Криворізької області мали важливе значення для посилення діяльності партійних організацій по мобілізації сил трудящих на боротьбу проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції, за скликання Всеукраїнського з'їзду Рад і встановлення Радянської влади на Україні.

В процесі підготовки до Всеукраїнського з'їзду Рад, який мав вирішити питання про владу на Україні, послідовним захисникам ленінської лінії в революції доводилося долати помилкові настанови окремих працівників Київської та деяких інших партійних організацій. Ці працівники плекали надії на можливість мирного переходу влади до рук Рад шляхом переобрання Центральної ради або компромісу з нею. Проте дальший розвиток подій показав безпідставність цих сподівань, необхідність рішучої боротьби з буржуазно-націоналістичною контрреволюцією.

Процес консолідації більшовицьких організацій особливо посилювався після I Всеукраїнського з'їзду Рад, який відбувся 24—25 грудня 1917 р. у Харкові. Проголосивши Україну Республікою Рад, з'їзд поклав початок існуванню Української Радянської соціалістичної держави. Він прийняв історичне рішення про встановлення федеративних зв'язків України з Радянською Росією, поширив на Україну дію ленінських декретів про мир, про землю, про робітничий контроль та ін. В рішеннях Всеукраїнського з'їзду Рад знайшли своє втілення принципи ленінської національної політики, мудре керівництво партії більшовиків, суверенна воля українського народу. З'їзд закріпив перемогу соціалістичної революції на Україні.

I Всеукраїнський з'їзд Рад став видатною подією у революційній боротьбі трудящих України, у створенні нового, соціалістичного ладу в республіці, у зміцненні братерської дружби з великим російським народом.

У боротьбі проти об'єднаних сил української буржуазно-націоналістичної і російської білогвардійської контрреволюції більшовики, трудящі маси України спиралися на всебічну допомогу трудящих Радянської Росії, безпосереднім організатором якої був В. І. Ленін. Під могутніми ударами революційних сил Центральної рада зазнала цілковитого військового й політичного краху і, рятуючись від народного гніву, втекла на захід, під захист німецьких і австро-угорських імперіалістів. Наприкінці січня 1918 р. стародавній Київ став столицею Радянської України. Сюди з Харкова переїхав Народний Секретаріат — уряд Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Створення першої в історії українського народу суверенної Радянської держави, інтереси захисту її від внутрішніх і зовнішніх ворогів, невідкладні завдання, пов'язані з національно-державним будівництвом,

¹⁶ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, К., 1957, стор. 558—561.

вимагали більш конкретного і систематичного керівництва діяльністю місцевих партійних організацій, якнайшвидшого оформлення всеукраїнського партійного центру. Необхідність об'єднання більшовицьких організацій України в єдину територіальну організацію диктувалася всім ходом боротьби трудящих мас за встановлення і зміцнення Радянської влади.

З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції докорінно змінилися умови діяльності Комуністичної партії та її завдання. Вона стала правлячою партією, відповідальною за все життя держави, за долю народів нашої багатонаціональної країни. У нових історичних умовах ще більшої актуальності набрали питання партійного будівництва. Одне з найважливіших завдань щодо цього полягало у вмілому застосуванні принципу демократичного централізму. В. І. Ленін неодноразово наголошував, що єдина інтернаціоналістська організація, очолювана Центральним Комітетом з широкими повноваженнями, не може не враховувати у своїй діяльності місцевих, національних особливостей і факторів.

В. І. Ленін, ЦК РКП(б) визначили шляхи і принципи створення Комуністичної партії України як складової частини єдиної всеросійської партії комуністів, як однієї з її організацій, побудованої на засадах демократичного централізму і пролетарського інтернаціоналізму.

Однак об'єднання більшовицьких організацій України затяглося на деякий час у зв'язку з навалом німецьких і австро-угорських військ, які навесні 1918 р. з допомогою українських буржуазних націоналістів окупували більшу частину України. Це був надзвичайно тяжкий час для молодого Радянської Республіки, змушеної підписати у березні 1918 р. грабіжницький Брестський мир, згідно з умовами якого Україна мала розірвати федеративні зв'язки з Радянською Росією і стати фактично протекторатом кайзерівської Німеччини.

Окупація України супроводжувалася розгромом багатьох більшовицьких організацій, встановленням режиму кривавого терору, повальних арештів, грабежів і насильств. Масові арешти, вступ тисяч комуністів у Червону Армію та в повстансько-партизанські загони ослабили на деякий час сили більшовиків на Україні, порушили зв'язки партійних організацій з обласними центрами і ЦК РКП(б). Усе це створювало значні труднощі на шляху до організаційного оформлення Компартії України. Ці труднощі посилювалися гострими внутріпартійними незгодами, які особливо виразно виявилися на Таганрозькій партійній нараді, що проходила з 19 по 21 квітня 1918 р. В роботі наради брали участь евакуйовані з України члени комуністичної фракції ЦВК Рад України, члени Народного Секретаріату та інші працівники.

Головне завдання наради полягало в тому, щоб виробити пропозиції і рекомендації для обговорення їх на наступному з'їзді комуністів України, визначити принципи створення КП(б)У та її тактику в умовах німецької окупації і гетьманського буржуазно-поміщицького режиму, встановленого після розгону окупантами Центральної ради (квітень 1918 р.). На нараді було створено Організаційне бюро для підготовки і скликання з'їзду більшовицьких організацій республіки.

Проте з питань тактики і принципів створення КП(б)У серед учасників Таганрозької наради виникли серйозні розходження. Частина керівних працівників (А. С. Бубнов, Я. Б. Гамарник, С. В. Косіор, Ю. М. Коцюбинський, І. М. Крейсберг та інші), яка дотримувалася «лівих» поглядів, переоцінювала внутрішні можливості революційного руху, головним чином з боку українського селянства, покладала великі надії на загальне збройне повстання проти німецьких загарбників,

не враховуючи ступеня його готовності; недооцінювала такий вирішальний фактор визвольної боротьби українського народу, як допомога Радянської Росії. Платформа цієї групи була викладена у тезах про тактику, запропонованих її лідерами учасникам Таганрозької наради. Члени групи об'єктивно відбивали тиск дрібнобуржуазної стихії на партію. небезпека тактичних настанов виразників «лівих» поглядів посилювалася тим, що в середовищі їх носіїв шукали і нерідко знаходили підтримку «ліві комуністи» — запеклі противники ленінської політики миру, соціалістичного будівництва, глашатаєм яких на Україні був насамперед Г. Пятаков.

Інші партійні працівники недооцінювали внутрішні революційні сили на Україні, наполягали на тому, щоб роботу більшовицьких організацій обмежити головним чином агітацією та пропагандою, переоцінювали значення легальної діяльності. Прихильниками таких правих поглядів були В. К. Аверін, Е. І. Квірінг, Я. А. Епштейн (Яковлев) та ін.

Неправильні позиції з питань тактики і партійного будівництва займала незначна частина працівників більшовицьких організацій. Переважна більшість комуністів в усіх цих питаннях міцно стояла на ленінській платформі, підпорядковувала всі свої зусилля завданням зміцнення Радянської Росії як головної опорної бази світової революції. Вони добре розуміли, що зміцнення Радянської влади в Росії мало вирішальне значення для долі українського народу, його визвольної боротьби проти сил реакції.

Незгоди, спори, помилкові позиції навіть невеликої групи керівних партійних працівників ускладнювали обстановку в парторганізаціях республіки, утруднювали прийняття правильних рішень. Це особливо виявилось у прийнятті нарадою рішення (його проект був внесений М. О. Скрипником) створити самостійну Комуністичну партію України, зв'язану з РКП(б) через міжнародну комісію (III Інтернаціонал, який виник у березні 1919 р.)¹⁷. Це рішення було активно підтримане одностайно Г. Пятакова та Г. Лапчинського, які намагалися організаційно відірвати КП(б)У від РКП(б), створити на Україні свою опорну базу для боротьби проти генеральної лінії партії.

З травня 1918 р. ЦК РКП(б) за участю В. І. Леніна розглянув питання про рішення Таганрозької партійної наради. У протоколі засідання констатувався той факт, що «серед товаришів, які працюють на Україні, є тенденція до утворення самостійної Української Комуністичної партії»¹⁸ і що саме так попередньо розв'язано питання на нараді. Остаточне рішення мав прийняти наступний з'їзд більшовицьких організацій України.

Позиція ЦК РКП(б) з цього питання була зафіксована у двох резолюціях. Зважаючи на умови Брестського миру, одна з них була призначена для опублікування в пресі, друга — закрита — лише для партійних організацій. У першій резолюції, опублікованій 9 травня 1918 р. в «Іправде», зазначалося, що «ЦК РКП(б), обговоривши питання про виділення окремої Української Комуністичної партії з Російської Комуністичної партії, не бачить ніяких заперечень проти створення Української Комуністичної партії, оскільки Україна являє собою самостійну державу»¹⁹.

¹⁷ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 261.

¹⁸ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 2, спр. 1, арк. 8—9; «Вопросы истории КПСС», 1960. № 3, стор. 82.

¹⁹ «Правда», 9 травня (25 квітня) 1918 р.

Незважаючи на лаконічний характер цієї резолюції, в ній нічого не говорилося про доцільність створення самостійної, відокремленої від РКП(б) Компартії України. Текст другої (закритої) резолюції не зберігся в архівах, але її зміст відомий з виступів Е. І. Квірінга і М. О. Скрипника на закритому засіданні I з'їзду КП(б)У. У своїй доповіді Е. І. Квірінг зазначив: «Негласна постанова ЦК, згідно з якою повинен бути виділений офіційно Український ЦК, а неофіційно він існує як обласний центр»²⁰. М. О. Скрипник, який з тактичних міркувань відстоював необхідність організаційного виділення КП(б)У з РКП(б), також підтвердив, що ЦК РКП(б) «знову визнав за необхідне, щоб назва РКП була знята формально, але щоб насправді станове ще залишалося попереднім»²¹.

Негативне ставлення ЦК РКП(б) до спроб організаційного відокремлення більшовицьких організацій України впливало з настанов В. І. Леніна, який визначив шляхи і принципи створення Компартії України та компартій інших республік. В їх основі лежало неперехідне положення про те, що всі партійні організації національних республік повинні входити як складові частини в єдину марксистську партію країни. Це відповідало інтернаціональним завданням пролетаріату і забезпечувало єдність дій трудящих усіх націй нашої країни.

Чітка позиція Центрального Комітету партії, яка відповідала ленінським організаційним принципам побудови партії, щодо створення Комуністичної партії України як складової частини РКП(б) була дороговказом для більшовиків республіки, представники яких зібралися на початку липня 1918 р. на свій перший з'їзд.

Напередодні з'їзду, 30 червня 1918 р., в «Правде» була опублікована стаття «Про створення «самостійної» Комуністичної партії України», підписана ініціалами «Я. Е.», в якій були спростовані всі надумані аргументи прихильників організаційного відокремлення створюваної КП(б)У від РКП(б), показана його політична шкідливість. «Замість роботи по поглибленню і розширенню зв'язків Російського партійного центру з іншими центрами, — зазначалось у статті, — «партійні самостійники» пропонують зруйнувати існуючий центр». Стаття закликала до найтісніших організаційних і тактичних зв'язків комуністів України з РКП(б) та интернаціоналістами Німеччини.

Перший з'їзд більшовицьких організацій зібрався в умовах, коли Республіка Рад, використовуючи мирний перепочинок після підписання Брестського договору, приступила до створення основ соціалістичної економіки, формування регулярної Червоної Армії, нагромадження сил для боротьби проти внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів.

Перед відкриттям з'їзду, 2—5 липня, відбулася приватна нарада делегатів, яка виробила порядок денний з'їзду, заслухала доповіді з місць, обрала тимчасову мандатну комісію, а також розглянула ряд інших питань.

В роботі з'їзду брало участь 65 делегатів з вирішальним і 147 з дорадчим голосом від 45 нелегальних партійних організацій, що налічували понад 4 тис. членів партії²². З'їзд розглянув такі питання: доповідь Організаційного бюро; доповідь Тимчасового всеукраїнського пар-

²⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 2, арк. 164.

²¹ Там же, арк. 182.

²² Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (далі — Комуністична партія України в резолюціях...), т. 1, К., 1976, стор. 10.

тійного центру*; звіт більшовицької фракції в Народному Секретаріаті; про поточний момент; про збройне повстання; про державні відносини Радянської України з Радянською Росією; про ставлення до інших партій; про об'єднання з лівими українськими соціал-демократами; про партію (про утворення КП(б)У) та ін.

Заслухавши доповіді Організаційного бюро, обраного на Таганрозькій нараді, та Тимчасового всеукраїнського партійного центру, делегати схвалили їх діяльність щодо підготовки з'їзду.

Не маючи можливості взяти участь у засіданнях з'їзду, В. І. Ленін уважно стежив за його роботою, особисто прийняв представників більшовицьких організацій України, всебічно обговорив з ними найважливіші питання партійного будівництва і боротьби за відновлення та зміцнення Радянської влади на Україні, за послідовне втілення в життя принципів пролетарського інтернаціоналізму. Серед працівників, прийнятих В. І. Леніном, були відомі партійні діячі України В. П. Затонський, Я. Б. Гамарник, П. І. Буценко, Е. І. Квірінг, М. М. Майоров, М. О. Скрипник, Я. А. Яковлев (Елштейн) та інші²³.

При ознайомленні з проектами резолюцій з'їзду В. І. Ленін заявив, що він не може погодитися з резолюцією Г. Пятакова про поточний момент, у якій містилася настанова на негайне збройне повстання на Україні. «Той (Г. Пятаков. — А. Л.) спробував заперечувати, — писав у своїх спогадах П. І. Буценко. — Але коли В. І. Ленін порекомендував опублікувати його тези в газеті, з тим, щоб уся партія висловила з приводу них свою думку, він замовк. В. І. Ленін підкреслив необхідність посилити партійне керівництво боротьбою мас, зміцнити союз робітничого класу і селянства, не випускаючи з уваги, що провідна роль у соціалістичній революції належить робітничому класові»²⁴.

Протоколи з'їзду, спогади його учасників, фактичний хід подій переконливо свідчать про те, що В. І. Ленін безпосередньо спрямовував усю роботу, пов'язану із створенням Комуністичної партії (більшовиків) України як складової частини єдиної РКП(б). Він надавав великого значення ролі партійної організації України у підвищенні класової самосвідомості робітничого класу республіки, у поглибленні розуміння спільності його інтересів з робітничим класом Росії, у посиленні боротьби проти об'єднаних сил внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів.

Праці В. І. Леніна, його виступи з питань про Україну, вказівки і поради, які він давав керівникам більшовицьких організацій республіки, стали теоретичною і практичною основою для розв'язання актуальних завдань партійного і державного будівництва, керівництвом до дії більшовиків України.

На другий день роботи I з'їзду КП(б)У, 6 липня 1918 р., ліві есери підняли контрреволюційний заколот у Москві. Заколотники мали на меті зрвати мирний перепочинок, втягти нашу країну у війну з німецькими імперіалістами і таким чином добитися повалення Радянської влади. З'їзд тимчасово перервав свою роботу, багато його делегатів взяли участь у придушенні заколоту. У відозві до робітників і селян Росії, прийнятій I з'їздом КП(б)У, говорилося: «Бережіть і будуйте вашу со-

* Тимчасовий всеукраїнський партійний центр, до складу якого входили Л. Й. Картвелішвілі, М. М. Майоров, М. В. Реут та інші, був створений на нелегальній партійній нараді 26 травня 1918 р. у Києві.

²³ Спогади про Перший з'їзд КП(б)У, К., 1958, стор. 39.

²⁴ Там же, стор. 40; Протоколи I съезда КП(б)У, М., 1918, стор. 47.

ціалістичну Батьківщину. Вона є і наша Батьківщина; вона Батьківщина всіх експлуатованих і знедолених; в ній наша надія»²⁵.

Керуючись принципами пролетарського інтернаціоналізму, виражаючи інтереси і прагнення трудящих республіки, I з'їзд КП(б)У в резолюції «Україна і Росія» висловився за дальше зміцнення дружби українського й російського народів, за революційне об'єднання Радянської України з Радянською Росією на засадах пролетарського інтернаціоналізму²⁶.

В резолюції про поточний момент було дано глибокий аналіз політичного становища і розстановки сил на Україні. З'їзд підкреслив, що боротьба проти окупантів і внутрішньої контрреволюції буде успішною в тому випадку, коли її очолить робітничий клас, керований Комуністичною партією, і що вирішальним фактором перемоги революційних сил України є зміцнення Радянської Росії. «Існування Російської Радянської Республіки, — говорилося у резолюції, — є одним з найважливіших елементів світової революційної обстановки, повстання на Україні»²⁷.

На основі аналізу політичного становища, яке склалося на Україні, з'їзд визначив головне завдання КП(б)У — стати «на чолі запеклої громадянської війни робітників і селян проти німецького імперіалізму та вітчизняних поміщиків і буржуазії», за відновлення «необмеженої влади Рад, як диктатури робітників, підтриманої біднішими селянами України...»²⁸.

При розгляді ряду питань, зокрема про поточний момент та про збройне повстання, на з'їзді йшла гостра боротьба між прихильниками правих і «лівих» поглядів. Перші продовжували недооцінювати внутрішні революційні сили на Україні, другі — переоцінювали їх і применшували значення зміцнення Радянської влади в Росії для перемоги над об'єднаними силами внутрішньої і зовнішньої контрреволюції, намагалися нав'язати лінію на передчасне збройне повстання.

Керуючись ленінськими настановами, з'їзд у резолюції «Про збройне повстання» накреслив заходи щодо його ґрунтовної підготовки як у політичному, так і у військово-технічному відношеннях. Для підготовки збройного повстання та керівництва ним було створено Центральний військово-революційний комітет, який мав спиратися у своїй роботі на місцеві ревкоми. В резолюції говорилося, що «партія повинна дбати про внесення максимальної організованості й плановірності в повстанський рух, спрямовуючи всі зусилля на те, щоб не допустити розгрому революційних сил по частинах»²⁹.

Головним завданням з'їзду було об'єднання більшовицьких організацій республіки — утворення Комуністичної партії України. Після гострої дискусії з прихильниками самостійної КП(б)У, організаційно не зв'язаної з РКП(б), з'їзд прийняв історичне рішення про створення Комуністичної партії (більшовиків) України як складової частини єдиної марксистсько-ленінської партії країни, побудованої на ленінських ідеологічних, організаційних і тактичних засадах, на принципах пролетарського інтернаціоналізму і демократичного централізму.

У постанові з'їзду «Про партію» зазначалося: «Об'єднати партійні комуністичні організації України в автономну, в місцевих питаннях,

²⁵ Комуністична партія України в резолюціях..., т. I, стор. 26.

²⁶ Там же, стор. 20.

²⁷ Там же, стор. 12.

²⁸ Там же, стор. 17.

²⁹ Там же, стор. 19.

Комуністичну партію України з своїм Центральним Комітетом і своїми з'їздами, але яка входить в єдину Російську Комуністичну партію з підпорядкуванням у питаннях програмних загальним з'їздам Російської Комуністичної партії, а в питаннях загальнополітичних — ЦК РКП»³⁰. У цьому ж документі підкреслювалося, що боротьба комуністів України нерозривно зв'язана з боротьбою російського пролетаріату за соціалізм і що «ні одне з завдань, які стоять перед комуністами України, не може бути правильно поставлене і розв'язане без зв'язку з тактикою Російської партії»³¹. З'їзд рішуче засудив ідею створення організаційно відокремленої від РКП(б) партії, підкресливши, що це було б «актом дезорганізаторського руйнування» більшовицької партії, завдало б великої шкоди справі пролетарської революції.

Історичне значення I з'їзду КП(б)У полягає насамперед у тому, що він у складній міжнародній обстановці, в умовах іноземної інтервенції і загострення боротьби проти сил внутрішньої контрреволюції завершив процес об'єднання більшовицьких організацій у всеукраїнському масштабі і утворив Комуністичну партію України як одну з організацій РКП(б). Створення КП(б)У як бойового загону ленінської партії мало життєве значення для долі українського народу, сприяло дальшому зміцненню його дружби і союзу з великим російським народом і всіма народами нашої країни.

Утворення КП(б)У, як і компартій інших радянських республік, знаменувало собою початок нового етапу в будівництві РКП(б), зумовленого перемогою диктатури пролетаріату і особливостями національно-державного будівництва в багатонаціональній Країні Рад. Воно сприяло більш успішному втіленню в життя національної політики Комуністичної партії, принципів пролетарського інтернаціоналізму, її стратегії і тактики з урахуванням місцевих умов.

У лавах КПРС Компартія України зростала і міцніла як ідейно-політично, так і організаційно. Вона здійснювала невтомну роботу в масах, стала на чолі робітничого класу і трудящего селянства республік, повела їх на боротьбу за перемогу соціалізму, за захист історичних завоювань.

Комуністи України дали рішучу відсіч правим і «лівим» опортуністам, троцькістам, великодержавним шовіністам і місцевим буржуазним націоналістам, а також націонал-ухильникам, які намагалися звернути український народ з виробленого партією курсу, відірвати його від російського народу, перешкодити здійсненню ленінського плану побудови соціалізму — першої фази комуністичного суспільства.

Керуючись настановами В. І. Леніна, Комуністична партія вивела Радянську Україну на широкий шлях соціально-економічного і культурного прогресу. Завдяки її мудрій політиці здійснилися заповітні мрії українського народу про возз'єднання всіх українських земель у єдиній Радянській державі.

Нині Радянська Україна, народ якої під керівництвом Комуністичної партії неухильно йде ленінським шляхом, досягла величезних успіхів у розвитку економіки й культури, зростанні народного добробуту.

У величезних звершеннях, досягнутих трудящими Української РСР завдяки братерській допомозі трудящих усієї країни, у динамічному, комплексному розвитку економіки республіки, у розквіті її науки і куль-

³⁰ Там же, стор. 23.

³¹ Там же.

тури знайшли яскравий і наочний вияв ленінська національна політика КПРС, життєва сила непорушної дружби і братерського союзу українського народу з великим російським і всіма народами СРСР.

«І ми завжди будемо вірні цьому священному братерству і єдності! — говорив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький у доповіді «Про проект Конституції Української РСР». — Така воля українського народу, і ця воля непохитна навіки!»³².

Комуністи України, трудящі республіки, як і всі народи великого Радянського Союзу, одностайно і палко схвалюють генеральну лінію партії, її внутрішню і зовнішню політику, плідотворну діяльність Центрального Комітету КПРС, Політбюро ЦК на чолі з Генеральним секретарем ЦК КПРС товаришем Л. І. Брежневим.

Життєвість, мудрість і далекоглядність політики партії, спрямованої на дальше зміцнення економічної і оборонної могутності країни та підвищення добробуту трудящих, на поглиблення процесів розрядки і розвитку міжнародного співробітництва, — невичерпне джерело соціального оптимізму радянських людей, запорука нових перемог у комуністичному будівництві, у виконанні планів десятої п'ятирічки, історичних рішень XXV з'їзду КПРС.

А. В. Лихолат

В. И. ЛЕНИН И ОБРАЗОВАНИЕ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ УКРАИНЫ

Резюме

В статье освещается процесс консолидации большевистских организаций Украины, создание предпосылок к объединению их во всеукраинском масштабе. Основное внимание уделено роли В. И. Ленина, ЦК РКП(б) в создании Коммунистической партии Украины как составной части единой ленинской партии, показана борьба большевиков-ленинцев против попыток «левокоммунистических» и сепаратистских элементов оторвать Компартию Украины от РКП(б), за укрепление единства партии.

³² «Радянська Україна», 25 березня 1978 р.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ В БОРОТБІ ЗА ЗДІЙСНЕННЯ ЛЕНІНСЬКОГО ПЛАНУ БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛІЗМУ

Трудащі нашої країни під керівництвом Комуністичної партії успішно справилися з найголовнішим і найскладнішим завданням соціалістичної революції — будівничим. Завдяки напруженій організаторській і виховній діяльності партії, самовідданій праці робітничого класу, трудящего селянства і народної інтелігенції було втілено в життя ленінський план соціалістичного будівництва, який охоплює всі основні сфери життя суспільства.

Побудову соціалізму радянському народові довелося починати в неймовірно тяжкій обстановці. Країна перебувала у ворожому капіталістичному оточенні. Після розгрому внутрішньої контрреволюції і іноземної інтервенції у роки громадянської війни буржуазні держави виношували нові агресивні заміри проти Союзу РСР. В інтервенціоністських планах імперіалістів значне місце займала Радянська Україна. Вони прагнули не лише загарбати багатства республіки, а й перетворити її на плацдарм для дальшої агресії проти всієї Країни Рад. Наймані агенти імперіалізму, і насамперед українські буржуазні націоналісти, намагалися вести на території УСРР шпигунську, диверсійну та іншу підривну роботу.

Надзвичайно ускладнювали будівництво нового ладу й низький рівень розвитку продуктивних сил і культури, успадкований від царської Росії, переважання дрібнотоварного сільського господарства, руйнівні наслідки світової і громадянської воєн та іноземної інтервенції, запеклий опір класових ворогів. У партії не було досвіду в будівництві нового життя. Вона першою в історії прокладала всьому людству шлях до соціалізму.

У подоланні неминучих труднощів під час здійснення цього історичного завдання велика роль належала місцевим партійним організаціям, зокрема Компартіям союзних республік. В. І. Ленін особливо підкреслював необхідність глибокого вивчення й узагальнення місцевого досвіду, його важливе значення для розв'язання завдань соціалістичного будівництва. «Ще більше і ще більше конкретності,— писав Володимир Ілліч,— у вивченні місцевого досвіду, деталей, дрібниць, практики, ділового досвіду, заглиблення в справжнє життя...»¹.

Метою цієї статті є висвітлення діяльності Компартії України у період від початку соціалістичної реконструкції до побудови в основному соціалізму в нашій країні.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 54, стор. 237.

Важливою передумовою успішного здійснення завдань будівництва нового суспільства було організаційне й ідейно-політичне зміцнення рядів Комуністичної партії, її місцевих партійних організацій. Організаційна міць партії, її тісний зв'язок з масами, вміння, як указував В. І. Ленін, «...зв'язатися, зблизитися, до певної міри, коли хочете, злитися з найширшою масою трудящих...»² мали велике значення у соціалістичній реконструкції народного господарства, мобілізації робітничого класу на створення важкої індустрії, корінних соціальних перетвореннях на селі. Дальшому підвищенню політичної активності комуністів і розвитку внутріпартійної демократії сприяв прийнятий на XIV з'їзді ВКП(б) (грудень 1925 р.) новий Статут партії, який, зберігаючи основні організаційні ленінські принципи її побудови і діяльності, створював, порівняно з попереднім, більше можливостей для посилення організаційної роботи, піднесення ролі комуністів у соціалістичному будівництві.

Організаційна робота Комуністичної партії України посилювалась і вдосконалювалась в усіх її ланках, починаючи з Центрального Комітету і кінчаючи партійними осередками. Це здійснювалося під постійним керівництвом і з допомогою ЦК ВКП(б). Крім загальнопартійних питань, він неодноразово розглядав питання про роботу КП(б)У, її окружних, а потім (після адміністративної реформи 1932 р.) обласних і районних партійних організацій. Надзвичайно важливого значення, зокрема, надавалося поліпшенню кількісного і якісного складу КП(б)У. Цьому великою мірою сприяла постанова ЦК ВКП(б) від 4 листопада 1927 р. «Про широке залучення в партію робітників і робітниць в зв'язку з десятою річницею Жовтневої революції»³ та інші заходи.

Поряд із залученням в партію кращої передової частини трудящих, КП(б)У, як і вся ВКП(б), зміцнювала свої ряди шляхом очищення їх від випадкових елементів. Так, у 1926 р. відповідно до рішення XIV конференції РКП(б) провадилася часткова перевірка сільських партійних осередків. У другій половині 1927 р. відбувся всесоюзний партійний перепис, а в 1928 р. — перевірка кандидатського стажу в радянських і вузівських партосередках. Згідно з рішенням XVI конференції ВКП(б) (квітень 1929 р.) і постановою ЦК ВКП(б) «Про проведення чистки членів і кандидатів партії в 1933 р.», прийнятої у грудні 1932 р.⁴, відбулися чистки партії. Перша з них мала місце в 1929—1930 рр. і друга — в 1933—1934 рр. В 1935—1936 рр. були проведені перевірка й обмін партійних документів. Під час другої чистки і перевірки партійних документів прийом у партію тимчасово припинявся. Після їх закінчення, з листопада 1936 р., було поновлено прийом у партію.

Ці заходи відіграли велику роль у зміцненні єдності й підвищенні боєздатності партійних організацій як всієї партії, так і КП(б)У. Широка участь робітників і селян, їх активна допомога у проведенні чисток дали можливість перевірити стан роботи кожного комуніста, кожної організації, виключити з рядів партії ворожі для неї елементи і переродженців. У ході цієї перевірки партійна організація республіки ще більше зміцніла, посилювався приплив кращих представників трудящих у партію. Так, якщо на 1 січня 1925 р. в КП(б)У налічувалося близько 102 тис. комуністів, то на 1 січня 1937 р. їх було вже майже 298 тис.⁵ За цей період кількість робітників у ній збільшилася з 56

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 6.

³ «Известия ЦК КП(б)У», 1927, № 41, стор. 11.

⁴ Справочник партійного работника, вып. 8, М., 1934, стор. 292—295.

⁵ Коммунистическая партия Украины — боевой отряд КПСС. К., 1976, стор.

до 70,3%⁶. Значно зросло і число партійних організацій: у 1926 р. їх було понад 4 тис., а у 1937 р. — вже більше 15,6 тис.⁷

Партія завжди надавала важливого значення якісному і кількісному зростанню партійного активу, вихованню й розстановці кадрів партійних керівників. Цьому приділялася велика увага, зокрема, в період соціалістичної реконструкції. Комуністи республіки обирали до керівництва окружними (обласними), республіканською партійними організаціями відомих діячів партії, переважна більшість яких пройшла велику школу політичного гарту ще в дореволюційний час. Серед них були: М. Н. Демченко, Ф. Д. Корнюшин, Б. О. Семенов, О. Г. Соколов, В. А. Строганов, І. П. Таран, В. І. Чернявський, М. Є. Чувирін та інші. До керівного ядра партійної організації республіки — в Політбюро ЦК КП(б)У і Президію ЦК КП(б)У — в ці роки входили: І. О. Акулов, В. П. Затонський, С. В. Косіор, Г. І. Ломов, О. В. Медведєв, П. П. Посишков, А. Ф. Радченко, М. О. Скрипник, К. В. Сухомлин, В. Я. Чубар, О. Г. Шліхтер, Й. Е. Якір.

Великого значення у період соціалістичної реконструкції набула ідеологічна робота. Складність завдань соціалістичного будівництва вимагала від партії особливої уваги до справи виховання комуністів і безпартійних трудящих у марксистсько-ленінському дусі. Таке завдання впливало значною мірою з того, що в нашій партії, у тому числі і в КП(б)У, на той час перебувало багато молодих комуністів, які не брали участі в революційній боротьбі і мали низький загальноосвітній рівень. Теоретичною базою, могутньою зброєю комуністичного виховання мас були твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна. Виходячи з цього, тільки в роки другої п'ятирічки на Україні їх було видано близько 4,5 млн. примірників. Завдяки постійному піклуванню партійних організацій поліпшувався стан роботи мережі партійної освіти. В республіці функціонувала широка сітка гуртків і шкіл, дальшого розвитку набули заочні і вечірні форми навчання. Так, восени 1935 р. у 19 500 школах, гуртках, комвузах і семінарах пропагандистів навчалося 225 тис. комуністів і 75 тис. безпартійних активістів⁸.

Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, її місцевих партійних організацій свідчить, що без непримиренної боротьби з опортунізмом у власних рядах, без його розгрому партія не змогла б викувати і зміцнити свою єдність, виконати роль бойового керівника робітничого класу і усіх трудящих у побудові соціалістичного суспільства.

На всіх крутих поворотах історії антиленінські течії, різного роду опортуністи з особливою настійливістю, всіляко намагалися збити партію з ленінського курсу. Так було і в період переходу нашої країни від відбудови народного господарства до соціалістичної реконструкції, коли будівництво соціалізму стало не віддаленою перспективою, а безпосередньо практичною справою радянського народу. Троцькісти, праві опортуністи, націонал-ухильники поспили атаки на ВКП(б), на ленінську ідейну спадщину.

Всі ці ворожі ленінізмові угруповання не тільки не вірпи взагалі в перемогу соціалізму в нашій країні, а й чинили шалений опір здійсненню ленінського плану соціалістичної індустріалізації, заперечували можливість переведення сільськогосподарського виробництва на рейки

⁶ Перша Всеукраїнська конференція КП(б)У. Стенографічний звіт, Харків, 1926, стор. 30; ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 489, арк. 93.

⁷ ВКП(б) в цифрах, вып. 6, М., 1927, стор. 12; Ю. В. Бабко. Партійне будівництво на Україні, Львів, 1971, стор. 126.

⁸ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977, стор. 443, 444.

соціалізму, прагнули підірвати союз робітничого класу і селянства, дружбу народів Країни Рад. Відступники від марксизму-ленінізму намагалися ревізувати генеральну лінію партії, порушували ленінські принципи єдності партії, вели фракційну роботу. В їх арсеналі були наклепи, брехня, лицемірство, дворушництво, політичний авантюризм.

Разом з усією партією проти «лівого» і правого опортунізму, націонал-ухильників рішуче виступила Компартія України. На партійних з'їздах, конференціях, зборах активів і партійних осередків комуністи різко засуджували троцькізм. Вони вимагали зміцнювати сили партії, згуртовувати її ряди, оберігати ленінізм від ревізії й опошлення. Перша Всеукраїнська конференція КП(б)У, що відбулася у жовтні 1926 р., схваливши вжиті ЦК ВКП(б) заходи, спрямовані на зміцнення єдності партії, гнівно засудила антиленінські, антинародні дії троцькістсько-зінов'євського блоку. Спроби опозиціонерів, що заперечували можливість соціалістичного будівництва в СРСР, протягати свої погляди дістали нищівну відсіч. У рішенні конференції підкреслювалося, що зараз є «...всі дані для побудування соціалізму в нашій країні, навіть при затяжці перемоги міжнародної революції»⁹. Комуністи республіки одностайно виступили проти троцькізму під час загальнопартійної дискусії, оголошеної ЦК ВКП(б) з питань порядку денного XV з'їзду партії. Делегати X з'їзду КП(б)У (листопад 1927 р.), викриваючи фракційну діяльність троцькістсько-зінов'євського блоку, його намагання підірвати єдність рядів ВКП(б), показували разом з тим неспроможність політичної платформи цього блоку, її антиленінську спрямованість. Партійна організація України схвалила завершення на XV з'їзді партії ідейного і організаційного розгрому троцькізму, цього найлютішого ворога ленінізму.

КП(б)У, як і вся партія, коли правий ухил став головною небезпекою для неї, повела боротьбу на два фронти: із залишками троцькістів і з правими капітулянтами. У рішеннях з'їздів КП(б)У, пленумів її ЦК, окружних і районних партійних організацій, партійних осередків наголошувалося, що шлях до подолання труднощів у ході соціалістичного будівництва полягає не в поступках куркульству, як пропонували праві опортуністи, а в планомірному, систематичному наступі на експлуататорські елементи міста й села, у зміцненні союзу робітничого класу і сільської бідноти з середняком, в ідейній та організаційній єдності партійних рядів. ЦК КП(б)У, окружні, районні партійні організації рішуче боролися з примиренством, правоопортуністичною практикою, що виявлялася в порушеннях класової політики партії, у зриві виконання планів хлібозаготівель та ін. Комуністи гаряче підтримали рішення листопадового (1929 р.) Пленуму ЦК ВКП(б), який визнав погляди правих несумісними з їх перебуванням у партії.

Ведучи непримиренну боротьбу з троцькістсько-зінов'євським блоком і правими ухильниками, партійна організація України водночас давала рішучу відсіч і виступам, спрямованим проти ленінської національної політики. Особливо гостро проходила ця боротьба з місцевим націоналістичним ухилом. Викриваючи під керівництвом ЦК ВКП(б) ворожі для справи соціалізму позиції націонал-ухильників, КП(б)У послідовно роз'яснювала комуністам, усім трудящим республіки, яку велику небезпеку для братерських відносин між народами, побудови соціалізму становить відхід від ленінських принципів пролетарського

⁹ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (далі — Комуністична партія України в резолюціях...), т. 1, К., 1976, стор. 406.

інтернаціоналізму. Рішуче викривалися спроби націонал-ухильників перебільшувати національні особливості, ігноруючи класову солідарність, а також їх небажання рахуватися із загальнодержавними інтересами, намагання замкнутися в національну шкаралупу. ЦК КП(б)У, окружні партійні організації багато зусиль докладали до дальшого зміцнення дружби і взаємодопомоги між трудящими України і всіма народами Радянського Союзу. Гостра, принципова боротьба проти проявів націоналізму, постійно спрямовувана Центральним Комітетом партії, забезпечила їх подолання й у великій мірі зумовила успішне втілення ленінської національної політики в життя.

Досвід подолання партійними організаціями України троцькізму, правого опортунізму, націонал-ухильництва підтверджує, що для всіх опортуністичних і націоналістичних ухилів є спільними намагання підірвати керівну роль Комуністичної партії, відкритий або прихований виступ проти її теоретичних і програмних положень та методів будівництва соціалізму, прагнення перекрутити марксистсько-ленінські принципи пролетарського інтернаціоналізму, протиставити національні завдання комуністів їх інтернаціональним обов'язкам. Саме життя ще раз засвідчило правильність сформульованого В. І. Леніним положення про те, що «ідейно-політична спорідненість, зв'язок, навіть тотожність опортунізму і соціал-націоналізму не підлягає ніякому сумніву»¹⁰.

Рішуча боротьба проти троцькістсько-зінов'євського блоку, правого опортунізму, націонал-ухильників ідейно й організаційно зміцнила Компартію України, піднесла її боездатність.

У ленінському плані побудови соціалізму провідна роль відводилася здійсненню соціалістичної індустріалізації нашої країни. Виходячи з цієї настанови, XIV з'їзд партії науково обґрунтував правильність генеральної лінії партії, спрямованої на першочерговий розвиток важкої індустрії як основи матеріально-технічної бази соціалізму. Нині, коли понад півстоліття відділяє нас від цього знаменного партійного форуму, стає особливо зрозумілим, яке величезне значення він мав у побудові розвинутого соціалістичного суспільства.

Керуючись ленінським положенням про те, що велика машинна індустрія є «...матеріальне, виробниче джерело і фундамент соціалізму...»¹¹, XIV з'їзд партії проголосив курс на соціалістичну індустріалізацію країни. Цей історичний процес був основною ланкою у розв'язанні завдань побудови соціалізму в нашій країні. Тільки високорозвинуте індустріальне виробництво в усіх галузях народного господарства, що ґрунтується на найповішніх завоюваннях науки і техніки, могло забезпечити успішне здійснення соціалістичної реконструкції, будівництво нового суспільства.

Великою заслугою партії було те, що вона своєчасно розгорнула соціалістичну індустріалізацію, науково обґрунтувала корінні завдання, всебічно врахувала об'єктивні економічні закони, що діють у перехідний період від капіталізму до соціалізму, життєво важливі інтереси народу. Цей перехід став можливим лише тоді, коли визріли передумови для швидкого розвитку важкої індустрії, тобто зміцніло народне господарство, зокрема його соціалістичний сектор, створилася змичка націоналізованої промисловості з селянським господарством і збільшилися державні нагромадження, було набуто певного досвіду в керівництві господарським будівництвом, зміцнилося міжнародне становище СРСР.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 142.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 187.

Співвідношення класових сил, що склалося у країні на кінець відбудовного періоду, сприяло значному прискоренню темпів соціалістичного будівництва. Робітничий клас на той час зміцнів. Посилився його союз з трудящим селянством, підвищилася загалом політична активність мас. І хоча корінне питання побудови нового суспільства «хто — кого?» ще не було вирішене остаточно, проте істотні зрушення, які відбулися у той період, уже свідчили, що перемога буде на боці соціалізму.

Проголошуючи курс на соціалістичну індустріалізацію, партія підкреслювала, що переважний розвиток важкої промисловості вимагатиме великого напруження сил трудящих, їх готовності йти на великі жертви й труднощі в ім'я досягнення наміченої мети. Але у Радянській державі не було тоді іншого шляху, вона не могла дозволити собі чекати. «Наша країна, — говорив Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв, — ніколи не змогла б стати соціалістичною, не змогла б перетворитись у передову промислову державу, коли б радянський народ не виявив великої свідомості, організованості і мужності»¹².

Однією з характерних рис соціалістичної індустріалізації СРСР було те, що вона здійснювалася в усіх республіках і національних районах. Це випливало безпосередньо з ленінської вказівки про нагальну необхідність ліквідації фактичної економічної нерівності раніше пригноблених народів. Особливу відповідальність за успішне проведення індустріалізації партія покладала на комуністів РСФРР і УСРР, оскільки промислові райони цих республік були опорною базою технічної реконструкції господарства всієї країни.

Вирішальною передумовою виконання великих і складних завдань у галузі промислового будівництва на Україні було повсякденне піклування ЦК ВКП(б), його конкретне й ділове керівництво створенням нових, реконструкцією діючих підприємств важкої індустрії. У Центральному Комітеті партії неодноразово глибоко і ґрунтовно розглядалися питання про роботу вугільної, металургійної, машинобудівної та інших галузей промисловості республіки. Постійна допомога подавалася, зокрема, Артемівській, Дніпропетровській, Сталінській, Харківській, Київській, Одеській, Луганській та іншим партійним організаціям у розв'язанні завдань соціалістичної індустріалізації. За дорученням ЦК ВКП(б) у промислових центрах УСРР часто бували видатні діячі партії і держави: Ф. Е. Дзержинський, М. І. Калінін, В. В. Куйбишев, Г. К. Орджонікідзе, А. І. Мікоян та інші, які подавали практичну допомогу на місцях.

В ході розгортання соціалістичної індустріалізації для партійних організацій України, як і для всієї Комуністичної партії, надзвичайно важливим було очолити дедалі зростаючу активність робітничих мас, забезпечити перевиховання відсталого їх частини, що зазнала впливу дрібнобуржуазної стихії, ширше розгорнути боротьбу за свідому дисципліну, за політичне і виробниче піднесення трудящих.

Квітневий і листопадовий (1928 р.) Пленуми ЦК ВКП(б) підкреслили нагальну потребу в докорінному поліпшенні діяльності партійних організацій на підприємствах¹³. Восени 1928 р. відповідно до вказівок ЦК ВКП(б) було проведено збори парторганізацій найбільших підприємств країни, на яких обговорювалося це питання. Підсумки його об-

¹² Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 82.

¹³ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (далі — КПРС в резолюціях...), ч. II, К., 1954, стор. 467—468, 505—509.

говорення було узагальнено ЦК ВКП(б) на нараді секретарів партосередків цих підприємств. Дальшому зростанню ролі партійних організацій на виробництві сприяла перебудова з їх боку керівництва ним і політико-масовою роботою на підприємствах, до якої приступили на початку першої п'ятирічки. Основні заходи щодо здійснення цієї перебудови було накреслено в листі ЦК ВКП(б) про підвищення трудової дисципліни (21 лютого 1929 р.) та його постанові про заходи для впорядкування керівництва виробництвом і встановлення єдиноначальності (15 вересня 1929 р.)¹⁴. Зокрема, надання підприємствам більшої самостійності, ініціативи й відповідальності, встановлення єдиноначальності та ін. зумовили значне зростання ролі парторганізацій у боротьбі за дальше піднесення трудової активності робітничого класу.

Виходячи із загальних завдань Комуністичної партії, листопадовий (1929 р.) Пленум ЦК КП(б)У в постанові «Про роботу партійних, професійних і господарських організацій на підприємстві»¹⁵ накреслив практичні заходи для здійснення настанов ЦК ВКП(б). Пленум зажадав від партійних організацій посилити боротьбу за виконання завдань господарського будівництва, зниження собівартості, підвищення продуктивності праці і якості продукції, зміцнення трудової дисципліни. Особлива увага приділялася поліпшенню організаторської роботи партійних організацій безпосередньо на виробництві.

З метою охоплення партійним впливом усіх ланок роботи і підвищення авангардної ролі комуністів на виробництві Всеукраїнська організаційно-партійна нарада (грудень 1929 р.) затвердила положення про партгрупу і про створення з дозволу ЦК КП(б)У заводських партійних комітетів на великих підприємствах, а в цехах — партосередків, що сприяло розширенню мережі виробничих парторганізацій. Фабрично-заводські партійні осередки стали глибше вникати у виробничі справи, більше уваги приділяти підвищенню продуктивності праці, розгортанню руху раціоналізаторів і винахідників, забезпеченню авангардної ролі комуністів на підприємствах. На будівництві Харківського тракторного заводу, металургійних заводів «Азовсталь» і «Запоріжсталь», на заводі ім. Петровського, на шахтах Донбасу та інших будовах і підприємствах парторганізації виступали організаторами трудових звершень робітничого класу. Комуністи України виявляли героїзм, стійкість, відвагу і наполегливість у боротьбі за піднесення вугільної і металургійної промисловості, у спорудженні нових електростанцій, заводів, фабрик і реконструкції діючих підприємств.

Справжніми битвами за соціалізм були перші п'ятирічки. Радянські люди, не шкодуючи своїх сил, свідомо йшли на всілякі нестатки, здійснювали трудові подвиги в ім'я подолання економічної відсталості країни, перетворення її в могутню соціалістичну державу. Ентузіазм великих ударних будов охопив мільйони трудівників, які докладали героїчних зусиль, щоб зміцнити індустріальну базу соціалізму. Стійкість і мужність ентузіастів перших п'ятирічок, їх беззавітна відданість справі Комуністичної партії, соціалістичній Вітчизні служать і сьогодні запалюючим прикладом для робітничого класу, колгоспного селянства, трудової інтелігенції — всього радянського народу, який споруджує нові заводи та електростанції, освоює простори Сибіру й Далекого Сходу, будує БАМ, здійснює епохальні наукові відкриття та ін.

¹⁴ Директиви КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. Сборник документов, т. 2, М., 1957, стор. 12—17; «Правда», 7 вересня 1929 р.

¹⁵ Комуністична партія України в резолюціях..., т. 1, стор. 631—636.

Небачені раніше в історії України масштаби творення нового життя, зокрема будівництва, що розгорнулося в роки перших п'ятирічок, викликали у трудівників республіки велике творче піднесення. Тисячі робітників ставали справжніми революціонерами виробництва. На початку 1930 р. в УСРР налічувалося понад 250 тис. ударників, причому переважна більшість з них були представниками провідних галузей народного господарства¹⁶. Вони боролися за підвищення продуктивності праці і зниження собівартості продукції, виступали зачинателями різних форм соціалістичного змагання. В його історію назавжди вписано чудові починання шахтарів М. О. Ізотова і О. Г. Стаханова, металургів І. Г. і І. І. Коробових, М. М. Мазая, машиніста паровоза П. Ф. Кривовоса і бурильника О. І. Семиволоса. Група робітників та інженерів запорізького заводу «Комунар», що складалася головним чином з комуністів і комсомольців, створила зернозбиральний комбайн. Улітку 1930 р. разом з першим сталінградським трактором його демонстрували в Москві перед делегатами XVI з'їзду партії. Визначних успіхів добилися і київські верстатобудівники заводу ім. О. М. Горького, виготовивши перший верстат-автомат у країні. Таких фактів трудових звершень можна навести багато.

Епоха, яка проголосила принципіально нове ставлення до праці, створила всі умови для успішного розвитку продуктивних сил. Завдяки постійному піклуванню партії про поліпшення керівництва виробництвом та його організації, натхненній і самовідданій праці радянських людей перша і друга п'ятирічки були виконані достроково. Для Української РСР, як і для інших братніх республік, ці роки були періодом розвитку промисловості швидкими темпами. Протягом тільки першої п'ятирічки на Україні було збудовано 400 нових і реконструйовано багато старих промислових підприємств¹⁷.

Могутня сила соціалістичного змагання мас, керованих Комуністичною партією, яскраво виявилася в тому, що за роки першої п'ятирічки було зведено фундамент соціалістичної економіки. В результаті ж успішного виконання другої п'ятирічки радянський народ створив матеріально-технічну базу соціалізму. Країна стала незалежною в техніко-економічному відношенні від капіталістичного світу. Наприклад, на нових і старих, повністю реконструйованих, підприємствах нашої республіки у 1937 р. вироблялося 80% промислової продукції. На цей час УРСР випускала її стільки, скільки царська Росія у 1913 р. в цілому¹⁸.

Прискорений індустріальний розвиток України, як і інших республік, був результатом дружби всіх народів Союзу РСР, практичного втілення в життя ленінської національної політики. В ході соціалістичного будівництва міцніли господарські зв'язки між союзними республіками. Наприклад, у реконструкції старих і в будівництві нових заводів, фабрик, шахт, електростанцій та інших підприємств УРСР брала участь вся Країна Рад. Виготовлені в містах і промислових центрах Російської Федерації верстати, електричне обладнання, апаратура та ін. надсилалися на новобудови республіки. Трудящі Закавказзя постачали їй нафтопродукти, Білорусії — лісоматеріали і т. д. Зусиллями багатьох колективів підприємств Москви, Ленінграда, Сталінграда та інших промислових центрів створювалось устаткування для Дніпрогесу. Понад 100 заводів країни готували устаткування для ХТЗ¹⁹. Великий

¹⁶ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 389.

¹⁷ Там же, стор. 432.

¹⁸ Там же, стор. 454.

¹⁹ «За індустріалізацію», 18 грудня 1930 р.

російський народ активно допомагав трудящим України освоювати нові галузі промисловості. Набутий підприємствами Російської Федерації виробничо-технічний досвід передавався підприємствам України, що вводилися в експлуатацію. Так, у червні 1931 р., ще до пуску ХТЗ, було направлено у Сталінград для навчання тракторному виробництву 600 чол., близько 100 чол.— на «Красный путиловец» у Ленінград (тепер — Кіровський завод)²⁰, який першим в СРСР почав виробляти трактори.

УРСР у свою чергу також подавала всебічну допомогу багатьом республікам і областям Радянського Союзу у здійсненні планів індустріалізації. Зокрема, Україна відіграла велику роль у створенні могутньої вугільно-металургійної бази на Сході країни — Кузнецького басейну. Передовий досвід будівельників республіки ставав надбанням багатьох новобудов СРСР. Так, дніпробудівці показали себе чудовими спеціалістами гідробудівництва на будовах Російської Федерації. Досвідом роботи на Всесоюзній нараді (влітку 1931 р.) поділилися бетонники Харківського тракторобуду. Колектив запорізького машинобудівного заводу «Комунар», будучи піонером радянського комбайнобудування, допомагав готувати кадри для Саратовського заводу комбайнів і «Ростсельмаша». На початку 1932 р. на останньому працювало близько 300 робітників, які пройшли підготовку на «Комунарі», куди згодом було направлено з цією метою ще 600 чол.²¹ «Спираючись на взаємну братерську допомогу, насамперед на допомогу великого російського народу, — зазначається у Програмі КПРС, — всі радянські національні республіки створили у себе сучасну промисловість...»²².

Пафос будівництва, трудове і політичне піднесення охопили не тільки промисловість, а й сільське господарство. Бідняцько-середняцькі маси українського села, дедалі більше переконуючись у перевагах колективної праці над індивідуальною, сміливіше і впевненіше ставали на шлях створення колгоспів. КП(б)У неухильно проходила велику організаторську і політичну роботу по здійсненню настанов XV з'їзду ВКП(б) (грудень 1927 р.), який проголосив курс на колективізацію сільського господарства.

Заслугою партії було те, що вона своєчасно і науково визначила момент переходу до суцільної колективізації сільського господарства. Початок суцільної колективізації і темпи її проведення зумовлювалися завданнями побудови соціалістичного суспільства, зокрема розвитку продуктивних сил промисловості і сільського господарства, ліквідації найчисленнішого експлуататорського класу — куркульства, посилення обороноздатності країни та ін. Хід економічного і політичного розвитку нашої країни та зовнішніх подій поставив наприкінці 1929 р. суцільну колективізацію в число першочергових завдань. На цей час господарська, політична і організаційська робота партії привела до корінних зрушень у сільському господарстві, внаслідок яких співвідношення класових сил на селі змінилося на користь соціалізму.

Важливу роль у становленні колгоспного ладу відіграла постанова листопадового (1929 р.) Пленуму ЦК ВКП(б) «Про підсумки і дальші завдання колгоспного будівництва»²³. Для Комуністичної партії України особливо велике значення мала прийнята на цьому Пленумі на до-

²⁰ Центральний державний архів народного господарства СРСР, ф. 7620, оп. 1, спр. 354, арк. 56; ф. 7678, оп. 1, спр. 108, арк. 23.

²¹ «Комбайн» (багатотиражна газета заводу «Ростсельмаш»), 30 січня і 3 лютого 1932 р.

²² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1977, стор. 14.

²³ КПРС в резолюціях..., ч. II, стор. 598—608.

повідь С. В. Косіора постанова «Про сільське господарство України і про роботу на селі»²⁴, в якій було визначено завдання партійної організації республіки стосовно до її місцевих умов.

Враховуючи нову обстановку в радянському селі й настрої основних мас селянства, партія і уряд в кінці 1929 р. перейшли від політики обмеження й витіснення куркульських елементів до політики ліквідації куркульства як класу на основі суцільної колективізації. Суть цієї політики полягала у позбавленні куркульства засобів виробництва і визволенні трудящого селянства від куркульської експлуатації. У процесі колективізації сільського господарства на Україні було ліквідовано куркульство як клас, конфісковано й передано в суспільні фонди колгоспів майно близько 200 тис. куркульських господарств. У 1931 р. в основному було завершено реорганізаційний період у сільському господарстві республіки. Дальший хід колективізації відбувався не шляхом створення нових колгоспів, а шляхом залучення одноосібних селянських господарств до колгоспів, які вже існували. Наприкінці 1932 р. колективізацією було охоплено вже близько 70% усіх селянських господарств і 80% усієї посівної площі²⁵. Це означало закінчення в основному суцільної колективізації сільського господарства України.

Соціалістичне перетворення сільського господарства, здійснюване під керівництвом партійних організацій, супроводжувалося його докорінною технічною реконструкцією. На кінець 1932 р. в колгоспах і радгоспах республіки працювало понад 39 тис. тракторів²⁶. Поліпшувалася справа підготовки і виховання кадрів керівників соціалістичного сільськогосподарського виробництва. З колгоспного селянства України вийшло багато вожаків мас — організаторів колгоспного руху, в тому числі широко відомі Г. І. Брус, Ф. І. Дубковецький, Я. Л. Іванченко, С. А. Кузнець, Д. В. Кузнецов, П. Н. Кушнір, А. К. Листопад, М. О. Посмітний та багато інших.

У другій п'ятирічці соціалістичні виробничі відносини на селі перемогли повністю і безповоротно. У 1937 р. в Українській РСР діяло 27,3 тис. колгоспів, які об'єднували 96,1% селянських господарств. Соціалістичному секторові належало 97,7% валової продукції всього сільського господарства республіки²⁷. Колгоспи відкрили широкий простір для розвитку продуктивних сил у всіх галузях сільськогосподарського виробництва.

В. І. Ленін у своєму плані побудови соціалізму в СРСР поряд з індустріалізацією країни і колективізацією сільського господарства важливе місце відводив культурній революції як неодмінній умові успіху соціалістичного перетворення країни.

Важливим завданням культурної революції було не тільки створення нової культури, а й перетворення всіх її досягнень з надбання вузького привілейованого кола людей, як це мало місце при капіталізмі, в надбання всіх трудящих. Коли раніше людський розум, його геній творив тільки для того, щоб одним дати всі блага науки й культури, а інших позбавити цього, то тепер «...всі чудеса техніки, всі здобутки культури стануть загальнонародним добром, і віднині ніколи людський розум і геній не будуть обернені в засоби насильства, в засоби експлуа-

²⁴ Там же, стор. 610—616.

²⁵ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 428.

²⁶ Там же, стор. 429.

²⁷ Там же, стор. 455.

тації»²⁸, — підкреслював Володимир Ілліч уже в перші дні після перемоги соціалістичної революції.

Партійна організація України, керована ЦК ВКП(б), твердо йшла шляхом, визначеним великим Леніним. Проводячи в життя ленінські настанови, рішення XVI з'їзду партії (1930 р.), який особливо наголосив на необхідності в найближчі роки здійснити обов'язкове початкове навчання і ліквідувати неписьменність, КП(б)У ще ширше розгорнула роботу в цій галузі. У 1932 р. в республіці гуртки і школи лікнепу вже відвідували 800 тис. неписьменних і 1,5 млн. малописьменних²⁹. На кінець першої п'ятирічки в республіці було запроваджено загальну початкову освіту, майже цілком ліквідовано неписьменність. У загально-освітніх школах навчалося 4,5 млн. дітей, у вищих учбових закладах і технікумах — більше 241 тис. студентів. Усього різними видами навчання було охоплено понад 5 млн. чол.³⁰ Компартія України виховала з робітників і селян велику кількість досвідчених партійних, господарських, інженерних, наукових та літературних кадрів.

Успішно розвивалися література і мистецтво, зросло число культурно-освітніх закладів і т. д. За роки соціалістичного будівництва країна збагатилася сотнями талановитих вчених і діячів культури, які вписали славні сторінки у розвиток вітчизняної науки і культури. Соціалістична культура українського, як і всього радянського, народу розвивалася на основі ідей пролетарського інтернаціоналізму, духовної спорідненості, постійного спілкування з літературою і мистецтвом усіх соціалістичних націй Радянського Союзу і насамперед з культурою російського народу.

Завершення соціалістичної реконструкції ознаменувалося величезними досягненнями в галузі здійснення ленінської національної політики. В союзних республіках, у тому числі й на Україні, широко розгорнулося промислове будівництво, успішно розвивалися сільське господарство, соціалістична за змістом, інтернаціоналістська за характером і національна за формою культура. Деякі народи перейшли до соціалізму, обминувши стадію капіталізму. Теоретичне і практичне розв'язання цієї складної проблеми в нашій країні осяяло шлях до нового життя багатьом народам світу, які стояли на докапіталістичному рівні розвитку.

За роки будівництва соціалізму докорінно змінилися обличчя всіх народів Радянського Союзу. Вони остаточно сформувалися як соціалістичні нації. «У братній сім'ї народів, — підкреслюється у постанові ЦК Компартії України «Про 60-річчя I з'їзду Комуністичної партії України», — Радянська Україна досягла всебічного розквіту. Індустріалізація, колективізація сільського господарства, культурна революція забезпечили перемогу соціалізму в СРСР, яскраво розкрили невичерпні творчі можливості і таланти людини праці, велику життєдайну силу ленінської національної політики КПРС»^{30а}.

Отже, корінне завдання соціалістичної революції в нашій країні було практично розв'язане. Глибокі зміни в житті радянського народу, вирішальні успіхи соціалізму в економіці і суспільному устрої законодавчо закріпилися в новій Конституції СРСР, яку прийняв у грудні 1936 р. Надзвичайний VIII Всесоюзний з'їзд Рад. Соціалістична система, відзначалося в ній, утвердилася в усіх галузях народного господар-

²⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 277—278.

²⁹ Культурне будівництво Української РСР. Статистичний довідник, К., 1940, стор. 37.

³⁰ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 433.

^{30а} «Радянська Україна», 25 травня 1978 р.

ства, соціалістична власність на засоби виробництва стала міцною економічною основою суспільства.

Відповідно до змін у галузі економіки змінився і класовий склад населення. Всі експлуаторські класи було ліквідовано. В ході боротьби за соціалізм зазнали корінних змін робітничий клас, селянство і інтелігенція. Робітничий клас СРСР перестав бути пролетаріатом у власному, старому розумінні цього слова. Він перетворився у визволений від усякої експлуатації клас, який займає провідне становище в суспільстві і, очолюваний Комуністичною партією, спрямовує його розвиток вперед, до комунізму. Селянство перестало бути класом дрібних виробників, визискуваних поміщиками, куркулями, купцями, лихварями. З перемогою колгоспного ладу воно визволилося від усякої експлуатації. Праця селян стала колективною, основою на громадській власності. Спільність двох форм соціалістичної власності (загальнонародної і колгоспно-кооперативної) зблизила робітничий клас і колгоспне селянство, зміцнила їх союз, зробила їх дружбу непохитною. Виросла нова, віддана соціалістичній народній інтелігенція. В результаті зміцнення спільності інтересів робітників, селян, інтелігенції утворилася непорушна соціально-політична та ідейна єдність радянського народу.

Соціалістичні перетворення, що відбулися в усіх радянських республіках, були законодавчо закріплені в Конституції СРСР і Конституціях союзних республік. Надзвичайний XIV Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив нову Конституцію Радянської України. Її положення виходили з загальних конституційних принципів держави перемігшого соціалізму. В Конституції УРСР дістали законодавче закріплення величезні успіхи трудящих республік, досягнуті під керівництвом Комуністичної партії на основі братерського співробітництва і дружби усіх народів Союзу РСР, визначено права й обов'язки громадян Радянської України. Прийняття нового Основного Закону надихнуло робітників, колгоспників і інтелігенцію республіки на нові трудові подвиги, ще більше згуртувало їх навколо Комуністичної партії.

У розв'язанні складних і відповідальних завдань соціалістичного будівництва активну участь брали всі загони нашої ленінської партії. Виступаючи справжніми організаторами радянських людей у вирішенні питань економічного і соціального розвитку, вони надихали їх на подолання тимчасових труднощів цього історичного процесу, виховували в дусі пролетарського інтернаціоналізму. «Можна з повною підставою заявити, що коли наша партія завжди і в усьому виступає як єдина, монолітна сила, впевнено діє всередині країни і на міжнародній арені, успішно розв'язує завдання, які стоять перед нею, — підкреслював товариш Л. І. Брежнев, — то це у величезній мірі визначається тим, що республіканські, крайові, обласні, окружні, міські і районні партійні організації неухильно проводять у життя політику партії, є вірною опорою Центрального Комітету КПРС»³¹.

Високу оцінку Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнева дістала, зокрема, діяльність Комуністичної партії України. Виступаючи на зборах партійно-господарського активу УРСР, який відбувся у 1973 р., Леонід Ілліч підкреслив, що партійна організація нашої республіки — один з бойових загонів КПРС — «...це дуже сильна організація, здатна розв'язувати найскладніші завдання. Вона, як і партійні організації інших на-

³¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 291.

ших республік, користується повним довір'ям з боку ЦК КПРС і у свою чергу безмежно віддана спільній справі нашої ленінської партії, її Центральному Комітетові»³².

На всіх етапах розвитку Радянської держави Компартія України послідовно й неухильно здійснювала і здійснює генеральну лінію партії. Вона була надійною опорою Центрального Комітету КПРС і в ході проведення в життя ленінської політики соціалістичної індустріалізації, колективізації сільського господарства і культурної революції у країні. Трудящі Української РСР, керовані комуністичним авангардом, з допомогою російського та інших братніх народів Країни Рад перетворили свою республіку в могутню соціалістичну державу з високорозвинутими промисловістю, сільським господарством, передовою наукою і культурою.

Побудований у Радянському Союзі соціалізм витримав випробування Великої Вітчизняної війни, забезпечив успішну відбудову й дальший розвиток народного господарства і поступово переріс у нову стадію — розвинутий, зрілий соціалізм. Нині, виконуючи рішення XXV з'їзду КПРС, який затвердив Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 рр., тобто на десяту п'ятирічку, важливо звернутися до історичного минулого розвинутого соціалістичного суспільства — до перших п'ятирічок. Такий екскурс в історію дає можливість глибше розкрити наступність генеральної лінії партії і сприяє кращому усвідомленню наших сьогоденних завдань.

И. И. Коломийченко

КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ УКРАИНЫ В БОРЬБЕ ЗА ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ЛЕНИНСКОГО ПЛАНА СТРОИТЕЛЬСТВА СОЦИАЛИЗМА

Резюме

В статье на основе трудов В. И. Ленина, документов Коммунистической партии освещается деятельность партийной организации Украины по осуществлению ленинского плана строительства социализма. Совершенствуя организаторскую и идейно-политическую работу, решительно борясь с троцкизмом, правыми капитулянтами и национал-уклонистами, Компартия Украины, руководимая ЦК ВКП(б), внесла большой вклад в решение задач социалистической индустриализации страны, коллективизации сельского хозяйства и культурной революции.

³² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 196.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД РОЗВИТКУ І ЗМІЦНЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розвинуте соціалістичне суспільство — об'єктивно закономірний ступінь соціально-економічної зрілості нового ладу в рамках першої фази комуністичної формації, обов'язкова умова поступового переходу до комунізму. В. І. Ленін учив, що «...соціалізм є те суспільство, яке виростає з капіталізму безпосередньо, є перший вид нового суспільства. А комунізм є вищий вид суспільства, і він може розвиватися лише тоді, коли цілком зміцниться соціалізм»¹.

До розв'язання завдань утвердження і розвитку перемігшого соціалізму, побудови розвинутого соціалістичного суспільства радянський народ під керівництвом Комуністичної партії приступив ще у третій п'ятирічці. Однак у той час міжнародний імперіалізм розв'язав другу світову війну, і Радянський уряд був змушений асигнувати значні кошти на зміцнення обороноздатності країни, що, безумовно, позначилося на темпах розвитку матеріально-технічної бази, підвищення життєвого рівня трудящих. Дуже великих збитків продуктивним силам нашої країни завдала Велика Вітчизняна війна. У роки першої післявоєнної п'ятирічки радянський народ доклав багато зусиль для відбудови і дальшого розвитку народного господарства, особливо районів, що були тимчасово окуповані фашистськими загарбниками.

Вирішальними у побудові розвинутого соціалістичного суспільства в СРСР стали 50-ті — початок 60-х років. У цей період сили і засоби Радянської держави спрямовувалися на якнайшвидше зростання виробничих потужностей, прискорення науково-технічного прогресу, на здійснення важливих соціально-економічних заходів. Під керівництвом Комуністичної партії радянський народ досяг помітних результатів у розвитку промисловості і сільського господарства, а також науки, техніки і культури. Поліпшився добробут народу. Дальшого розвитку набула соціалістична демократія. Завдяки всьому цьому наприкінці 50-х — на початку 60-х років у нашій країні було розв'язане надзвичайно важливе завдання зміцнення і розвитку соціалістичного суспільства.

У даній статті висвітлюється діяльність Комуністичної партії України — бойового загону КПРС — у період розвитку і зміцнення соціалістичного суспільства (1952—1961 рр.), в один з вирішальних етапів боротьби за створення розвинутого соціалізму.

У процесі побудови зрілого соціалізму дедалі більше зростала керівна роль Комуністичної партії в житті радянського суспільства, що зумовлювалося всім ходом розвитку нашої країни. Практика соціаліс-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 32.

тичного будівництва показала, що КПРС є тією суспільною силою, яка здатна розробити наукову програму і політику, мобілізувати і спрямувати маси на їх реалізацію. Закономірністю внутрішнього розвитку партії було підвищення ролі всіх її ланок, але особливе значення при цьому надавалося зростанню ролі компартій союзних республік. Розквіт і зближення націй, розширення прав союзних республік значно сприяли активізації участі республіканських партійних організацій у розробці і здійсненні політики КПРС.

Міцною опорою Центрального Комітету, бойовим загоном Комуністичної партії завжди була і є Компартія України — складова і невід'ємна частина КПРС. Як і Комуністична партія Радянського Союзу, Компартія України велику увагу приділяла неухильному дотриманню ленінських норм партійного життя і принципів політичного керівництва, зокрема принципу колективності. Відповідно до ленінських вказівок про те, що «верховним органом партії повинен бути з'їзд, тобто збори виборних від усіх повноправних організацій...»², регулярно скликалися з'їзди Компартії України. Протягом досліджуваного періоду відбулися XVIII—XXII з'їзди Комуністичної партії України, на яких підбивалися підсумки діяльності республіканської парторганізації, накреслювалися конкретні плани партійного, державного, господарського і культурного будівництва в республіці.

У роботі з'їздів брали участь найактивніші комуністи, які самовіддано працювали в усіх галузях народного господарства. Характерно, що на кожному наступному з'їзді, порівняно з попереднім, збільшувалася кількість делегатів з числа робітників і колгоспників — безпосередніх творців матеріальних благ. Так, делегатами XX з'їзду Компартії України (січень 1959 р.) обрано вдвоє більше робітників промислових підприємств, ніж делегатами XIX з'їзду (січень 1956 р.). На XXI з'їзді Компартії України (лютий 1960 р.) були присутні 414 робітників і колгоспників, що становило 41,7% загальної кількості делегатів, а на XXII з'їзді Компартії України (вересень 1961 р.), — відповідно, 707 і 44,8%. Це значно більше, ніж на будь-якому з попередніх республіканських партійних форумів³.

Регулярно скликалися пленуми ЦК Компартії України, обкомів, міськкомів, райкомів партії, збори первинних парторганізацій. Так, за шість років (1952—1957) відбулося 20 пленумів ЦК Компартії України⁴. Тільки за два роки після XX з'їзду КПРС Київський обком партії провів 13 пленумів і 8 зборів обласного партійного активу. У Хмельницькій області в 1957—1958 рр. жоден райком партії не порушив встановлені Статутом КПРС строки проведення своїх пленумів⁵.

ЦК Компартії України, обкоми, міськкоми і райкоми партії дбали про дальше зміцнення первинних парторганізацій — безпосередніх провідників її політики в життя, про піднесення авангардної ролі комуністів на вирішальних ділянках виробництва. Як відомо, XIX з'їзд КПРС (жовтень 1952 р.) визнав за необхідне не форсувати дальшого кількісного зростання партії, а основну увагу приділити посиленню

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 11, стор. 153.

³ Позачерговий XX з'їзд Комуністичної партії України, 16—17 січня 1959 р. Матеріали з'їзду, К., 1959, стор. 69; XXI з'їзд Комуністичної партії України, 16—19 лютого 1960 р. Матеріали з'їзду, К., 1960, стор. 75; XXII з'їзд Комуністичної партії України, 27—30 вересня 1961 р. Матеріали з'їзду, К., 1962, стор. 73.

⁴ Найважливіші дати з історії Комуністичної партії України, К., 1958, стор. 41—47.

⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 214, спр. 408, арк. 55; спр. 370, арк. 59.

ідейно-політичного виховання комуністів. Це підвищувало відповідальність партійних органів і первинних організацій за регулювання зростання рядів КПРС, поліпшення якісного складу вступаючих до партії. Якщо у 1951 р. серед прийнятих у кандидати партії робітники становили 19%, то в 1954 р. — 22,7%. Питома вага колгоспників — кандидатів у члени КПРС — зросла в 1954 р. до 19,9% проти 13% у 1953 р. Отже, у 1954 р. робітники і колгоспники становили 42,6% нового поповнення партії, а у 1955 р. — вже 51,4%⁶.

На важливість дальшого регулювання складу партії вказувалося і на XX з'їзді КПРС, який зажадав «посилити піклування про індивідуальний добір у партію передових людей, насамперед з числа робітників і колгоспників»⁷. Керуючись його рішеннями, партійні органи і організації добилися того, що серед 460 925 чол., які у 1956—1961 рр. стали кандидатами в члени КПРС, були 174 301 робітник і 124 811 колгоспників, тобто майже 64,9% загальної кількості прийнятих, у той же час як питома вага службовців становила 33,9%. Характерно, що серед службовців — кандидатів у члени партії — було багато інженерно-технічних працівників, спеціалістів сільського господарства. У 1956—1961 рр. на Україні кандидатами в члени КПРС стали 55 819 спеціалістів народного господарства, тобто близько 35,7% загальної кількості прийнятих до партії службовців.

Отже, в умовах утвердження і розвитку соціалізму стиралися соціально-класові відмінності, зміцнювалась ідейно-політична єдність суспільства, значно розширювалась соціальна база партії. Вона зміцнювалась, насамперед, за рахунок робітничого класу — провідної сили суспільства і колгоспного селянства. Слід зазначити, що наприкінці 50-х — на початку 60-х років темпи зростання партійних лав значно посилювалися. Так, у 1959—1961 рр. в республіканській партійній організації вони були більш як у два рази вищими, ніж за попередні три (1956—1958) роки⁸.

КПРС докладала багато зусиль для того, щоб основна частина комуністів працювала безпосередньо на виробництві. Партійні організації направляли на його вирішальні ділянки значну кількість комуністів, в результаті чого там неухильно зростав партійний прошарок. Цей процес особливо характерний для вугільної, металургійної промисловості, промисловості будівельних матеріалів, а також сільського господарства, тобто тих галузей народного господарства, розвитку яких партія в той час приділяла особливу увагу.

У 50-х — на початку 60-х років Комуністична партія та її організації зросли і зміцніли, підвищилася роль партії як політичного керівника робітничого класу, всього радянського народу. На 1 жовтня 1961 р. КПРС об'єднувала в своїх рядах 9 716 005 комуністів і кандидатів у члени партії проти 6 340 183 членів і кандидатів у члени партії на 1 січня 1950 р.⁹ У Комуністичній партії України на 1 січня 1962 р. було 1 474 164 комуністи і кандидати в члени партії, тоді як на початку 1952 р. — 752 245 членів і кандидатів у члени партії, тобто за десять років республіканська партійна організація зросла майже у два рази. У промисловості працювали 358 810 членів і кандидатів у члени КПРС,

⁶ Там же, оп. 207, спр. 761, арк. 45—45 а.

⁷ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 7, М., 1971, стор. 112.

⁸ Позачерговий XX з'їзд Комуністичної партії України, стор. 68; XXII з'їзд Комуністичної партії України, стор. 146.

⁹ «Партийная жизнь», 1962, № 1, стор. 44; «Правда», 10 жовтня 1967 р.

з них на підприємствах — 98,8%; на транспорті — 116 225, з них на підприємствах — 95,5%; у будівництві — 58 262 комуністи, з них на підприємствах — 94,2%.

Значні зміни сталися в розстановці партійних сил на селі. На початок 1962 р. в сільському господарстві України працювали 302 711 комуністів проти 134 355 на 1 січня 1952 р. Більшість членів партії була зайнята на вирішальних ділянках сільськогосподарського виробництва. Так, на 1 січня 1962 р. з 238 736 комуністів — членів колгоспів 9759 працювали головами сільгоспартілей, 15 927 — спеціалістами сільського господарства, 66 676 — у рільництві, 47 745 — у тваринництві, 52 420 комуністів — механізаторами. Зросла кількість комуністів у легкій і харчовій промисловості, торгівлі і сфері побутового обслуговування, наукових установах і культурно-освітніх закладах, сфері охорони здоров'я.

Зростання партійних організацій вимагало вдосконалення їх структури. Цьому сприяли й зміни, внесені XX з'їздом до Статуту КПРС, згідно з якими на підприємствах і в установах, де було понад 50 комуністів, всередині первинних організацій створювалися цехові парторганізації або партійні групи*. За постановою ЦК КПРС від 26 січня 1959 р. обкоми, крайкоми і ЦК компартій союзних республік у міру необхідності могли створювати у найбільших партійних організаціях колгоспів, в яких налічувалося 50 і більше комуністів, а також радгоспів, що мали понад 100 членів і кандидатів у члени КПРС, партійні комітети й надавати парторганізаціям бригад, ферм і відділків права первинної партійної організації¹⁰. Все це давало можливість первинним парторганізаціям діяти більш ефективно і цілеспрямовано. Якщо у жовтні 1952 р. в республіці налічувалося 48 412 первинних парторганізацій, у 89 з яких були парткоми, 5 261 цехова парторганізація, 11 618 партійних груп, то на початку 1962 р. — 49 732 первинні партійні організації, 1 170 з яких мали парткоми, а 19 з них перебували на правах райкому, 20 593 цехові парторганізації, 9 787 з яких було надано права первинних парторганізацій, 30 543 партійні групи.

Водночас у 50-х роках зменшилася кількість нечисленних партійних організацій. Якщо на початку 1952 р. в УРСР було 8 586 парторганізацій, в яких перебували на обліку до 5 комуністів, то на 1 січня 1962 р. їх число скоротилося до 2992. Особливо це характерне для села. З 1952 по 1962 рр. кількість парторганізацій у колгоспах, де налічувалося менше 5 комуністів, зменшилася з 2251 до 34, а організацій, в яких перебували на обліку 15 і більше комуністів, навпаки, зросла у два з лишком рази. Було виконано рішення XIX з'їзду Компартії України про створення первинних партійних організацій в усіх колгоспах республік.

Як і в попередні роки, в період боротьби за дальший розвиток соціалістичного суспільства Комуністична партія неухильно дотримувалася вказівок великого Леніна про те, що головним в організаційно-партійній роботі є правильний добір і розстановка кадрів. «...Ніякої політики, — зазначав В. І. Ленін, — не можна провести, не виражаючи її в призначенні і переміщенні»¹¹. За роки соціалістичного будівництва в процесі культурної революції КПРС підготувала і виховала велику

* За Статутом, прийнятим на XIX з'їзді КПРС, це стосувалося лише організацій, що об'єднували не менше 100 комуністів.

¹⁰ КПСС в резолюціях и рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК, т. 7, стор. 370.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 227.

армію високоосвічених, відданих партії працівників, прекрасних організаторів, спеціалістів народного господарства. Поряд з вихованням у процесі практичної роботи в післявоєнні роки було значно розширено масштаби підготовки і перепідготовки керівних партійних, радянських і господарських кадрів через систему партійних шкіл та курсів. В результаті цього на початку 1956 р. серед працівників, що входили до номенклатури ЦК Компартії України, 76,1% мали вищу і незакінчену вищу освіту¹². Особлива увага приділялася зміцненню складу керівних партійних і радянських працівників. У 1958 р. вищу і незакінчену вищу освіту мали 92% секретарів обкомів, райкомів і міськкомів партії, 84% голів обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих¹³.

На партійну і радянську роботу стали частіше висувати спеціалістів народного господарства. Зокрема, у 1958 р. серед перших секретарів міськкомів партії було 51,5% спеціалістів, в основному інженерно-технічних працівників, тобто майже в два рази більше, ніж у 1952 р. Якщо у 1953 р. серед перших секретарів райкомів партії спеціалісти сільського господарства становили 6,5%, то в 1956 р. — 37,8%. Протягом 1952—1958 рр. майже втричі збільшилася кількість других секретарів райкомів партії, які мали сільськогосподарську освіту¹⁴.

ЦК Компартії України дбав про зміцнення керівних партійних і радянських кадрів і в наступні роки. В 1959—1961 рр. на керівну партійну роботу було висунуто багато молодих, здібних організаторів, досвідчених практиків, зокрема чимало спеціалістів. На квітень 1962 р. 95,7% секретарів міськкомів і райкомів партії та голів виконкомів міських і районних Рад депутатів трудящих мали вищу і незакінчену вищу освіту, причому кожний третій з них був спеціалістом промисловості чи сільського господарства¹⁵.

Основна частина керівних кадрів і спеціалістів працювала у різних галузях народного господарства, насамперед на промислових підприємствах і в сільському господарстві, а також у закладах культури, що свідчило про значне економічне і духовне зростання нашої країни в період боротьби за дальший розвиток і зміцнення соціалізму. Так, у промисловості, будівництві, транспорті і зв'язку було зайнято 24,5% загальної кількості керівних кадрів і спеціалістів, у сільському господарстві — 15, у галузі освіти, науки та культури — 27,6%¹⁶.

Наприкінці 50-х років в Українській РСР, як і в цілому по країні, всі галузі народного господарства, науки і культури в основному були забезпечені спеціалістами. Особливо швидкими темпами зростала кількість спеціалістів у провідних галузях промисловості. Зокрема, у металургійній, вугільній, машинобудівній, хімічній промисловості число інженерів і техніків збільшилося майже на 25%¹⁷. Характерно, що за насиченістю кадрами спеціалістів сільськогосподарське виробництво також зробило значний крок вперед. На селі їх працювало понад 126 тис. Всього у 1960 р. в народному господарстві республіки було зайнято близько 1,5 млн. спеціалістів з вищою і середньою освітою¹⁸.

У 50-х роках в УРСР, як і в усій країні, вирости численні кадри досвідчених організаторів мас, які поєднували високу політичну свідо-

¹² XVIII з'їзд Комуністичної партії України, стор. 42; XIX з'їзд Комуністичної партії України, стор. 77.

¹³ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 214, спр. 357, арк. 100.

¹⁴ Там же, арк. 109—110.

¹⁵ XXII з'їзд Комуністичної партії України, стор. 116—117.

¹⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 213, спр. 826, арк. 87—88.

¹⁷ Там же, оп. 13, спр. 2178, арк. 12.

¹⁸ Там же, арк. 13; XXI з'їзд Комуністичної партії України, стор. 49.

мість з відмінною професійною підготовкою, були здатні із знанням справи розв'язувати питання розвитку економіки і культури, володіли методами управління. З 1943 по 1954 р. начальником мартенівського цеху «Азовсталі» працював інженер В. В. Лепорський. Враховуючи великі організаторські здібності і досконале знання виробництва, у 1954 р. його було призначено головним інженером, а в 1956 р. — директором цього великого підприємства, яке стало одним з передових у республіці. Досвідченими організаторами промислового виробництва були директори заводів І. І. Коробов (Дніпропетровський металургійний), П. Ю. Саблев (ХТЗ), Ф. Ф. Рязанов (Криворізький металургійний), Л. Д. Юпко («Запоріжсталь») та багато інших.

Поряд з талановитими організаторами колгоспного виробництва Ф. І. Дубковецьким, М. О. Посмітним, Г. П. Литовченком, С. Є. Бешулею, П. О. Желюком виросло багато нових вожаків колгоспних мас. Серед них — голови колгоспів М. Д. Білоус, О. Г. Бузиницький, Г. Є. Буркацька, В. М. Кавун, П. П. Ведута, К. С. Цибенко та ін.

Нові завдання, що постали перед країною у 50-х роках, вимагали дальшого поліпшення ідеологічної роботи. У матеріалах XIX з'їзду КПРС зазначалося, що «ідеологічна робота є першочерговим обов'язком партії, і недооцінка цієї роботи може завдати непоправної шкоди інтересам партії і держави»¹⁹. На необхідність наблизити ідеологічну роботу до практичних завдань комуністичного будівництва вказувалось і в рішеннях XX та XXI з'їздів КПРС. Ставилось завдання тісніше пов'язувати теоретичну діяльність, пропаганду і агітацію з потребами боротьби за комунізм.

Предметом особливого піклування КПРС, всіх її організацій було виховання комуністів у дусі марксизму-ленінізму, підвищення теоретичного рівня та політичної свідомості кадрів. Наприкінці 40-х — на початку 50-х років вживався ряд заходів для розширення мережі партійної освіти і збільшення кількості осіб, що навчалися в ній. В Українській РСР системою політичної освіти було охоплено в 1951/52 навчальному році понад 1445 тис. чол., у тому числі близько 721 тис. комуністів, або 95,9% складу республіканської партійної організації²⁰.

Важливе значення для ідейно-теоретичного загартування комуністів мали рішення XIX з'їзду КПРС, в яких містилися нові підвищені вимоги до всіх парторганізацій, кожного комуніста. Це знайшло відображення і в Статуті КПРС, затвердженому з'їздом. У «Правде» було опубліковано серію редакційних статей, в яких роз'яснювалася суть рішень з'їзду, липневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, заходів партії, спрямованих на дальший розвиток ленінських норм партійного життя і політичного керівництва. Конкретні завдання щодо вдосконалення системи політичного навчання комуністів і безпартійних були визначені в постанові ЦК КПРС від 19 вересня 1953 р. і відповідній постанові ЦК Компартії України від 29 вересня 1953 р.²¹ В них ставилось завдання добиватися глибшого засвоєння комуністами основ марксизму-ленінізму в тісному зв'язку з політикою партії.

Відповідно до партійних настанов парторганізації республіки почали ширше застосовувати найефективніші форми партійного навчання. Значну роль у цьому відіграло посилення їх уваги до вивчення

¹⁹ XIX съезд Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков), бюллетень № 1, М., 1952, стор. 87.

²⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 148, спр. 1, арк. 109. Тут також враховані комуністи, що навчалися у вузах.

²¹ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977, стор. 594.

економічної теорії, питань політичної економії і конкретної економіки. В результаті цього вже у 1954/55 навчальному році число слухачів системи партійної освіти республіки, які вивчали економічну теорію, становило близько 112 тис.²², а в наступному році — 371 тис. комуністів і безпартійних²³.

З середини 50-х років почався новий етап у діяльності системи партосвіти. На основі рішень XX з'їзду КПРС, який приділив велику увагу ідеологічній роботі партії, пропаганді марксистсько-ленінської теорії серед трудящих, а також постанови ЦК КПРС «Про підсумки навчального року в системі партійної освіти і завдання партійних організацій у новому навчальному році» (серпень 1956 р.)²⁴ були визначені конкретні завдання в справі перебудови роботи системи партійної освіти, посилення ідейно-теоретичного загартування кадрів, усіх комуністів. Нова система партійної освіти давала можливість повніше задовольняти ідейні запити комуністів і безпартійного активу, наблизити вивчення марксистсько-ленінської теорії до практичних завдань соціалістичного будівництва.

У 1958/59 навчальному році на Україні різними формами партійного навчання було охоплено 1556 тис. чол., у тому числі майже 986 тис. комуністів. 40% членів і кандидатів партії вивчали марксизм-ленінізм самостійно. Економічні питання вивчало 416 тис. чол., або майже 27% слухачів системи партійної освіти²⁵.

Одночасно з посиленням пропаганди економічних знань партійні організації добивалися того, щоб у системі політичної освіти вивчалися всі складові частини марксизму-ленінізму. В результаті цього майже 664 тис. чол., або 43% слухачів системи партосвіти, вивчали історію КПРС, понад 166 тис. чол. — марксистсько-ленінську філософію²⁶. Крім того, наприкінці 50-х років частина слухачів вивчала окремі проблеми марксистсько-ленінської теорії, питання наукового атеїзму, комуністичного виховання тощо.

Після прийняття ЦК КПРС постанови «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах» (9 січня 1960 р.)²⁷ набагато розширилися рамки системи марксистсько-ленінської освіти за рахунок включення до неї форм масової пропаганди (народних університетів, шкіл передового досвіду, шкіл і курсів виробничого навчання і т. д.), до партійного навчання залучалася більша кількість безпартійних. Характерним для системи партійної освіти початку 60-х років було те, що дедалі активніше розвивалися різноманітні форми політичної самоосвіти комуністів і безпартійних. Практикувалися підготовка і обговорення рефератів на теоретичних семінарах, проведення теоретичних і методологічних конференцій. На Україні в 1960/61 навчальному році у системі політичної освіти навчалось понад 4102 тис. чол., тобто в чотири рази більше, ніж у 1955/56 навчальному році. Безпартійні становили близько 70% загальної кількості слухачів системи політичного навчання, що у 8 разів більше, ніж у середині 50-х років. Близько 500 тис. чол. навчалось в закладах масових форм пропаганди²⁸.

²² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 213, спр. 8, арк. 94.

²³ «Коммунист Украины», 1955, № 9, стор. 3.

²⁴ «Коммунист», 1956, № 14, стор. 13.

²⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 216, спр. 137, арк. 265, 279.

²⁶ Там же, арк. 276, 278.

²⁷ Вопросы идеологической работы. Сборник важнейших решений КПСС (1954—1961 годы), М., 1961, стор. 165—187.

²⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 227, спр. 9, арк. 68—69.

Проте зміст і форми політичного навчання не завжди відповідали новим вимогам. Недоліком у роботі системи політичної освіти, що склалася в першій половині 60-х років, було те, що нею намагалися охопити майже всіх трудящих і не існувало певної послідовності в оволодінні марксистсько-ленінським ученням. Мали місце випадки, коли партійне навчання підмінялося професійно-технічним.

Могутнім засобом комуністичного виховання є лекційна пропаганда, яка в 50-ті — на початку 60-х років набула широкого розмаху. Цю роботу проводили лектори партійних комітетів і товариства «Знання». Рік у рік зростала кількість лекцій, прочитаних для населення республіки. Якщо в 1955 р. щодня читалося в середньому по 4 тис. лекцій, то в 1961 р. — по 10 тис.²⁹ Значних успіхів було досягнуто також у політичній агітації.

В цілому ідеологічна робота партійних організацій сприяла марксистсько-ленінському загартуванню кадрів, усіх комуністів, піднесенню активності й ініціативи трудящих, мобілізації їх на розв'язання політичних і господарських завдань.

Створюючи матеріально-технічну базу розвинутого соціалізму, партія велику увагу приділяла розвитку творчої активності трудящих, прискоренню науково-технічного прогресу. Ефективним методом піднесення продуктивних сил, удосконалення виробничих відносин, виховання трудящих, залучення їх до управління виробництвом було соціалістичне змагання. Велике значення для його розгортання мала постанова ЦК ВКП(б) від 4 січня 1952 р. «Про соціалістичне змагання в промисловості і сільському господарстві»³⁰, в якій узагальнено досвід творчої активності трудящих у післявоєнні роки, визначено завдання по дальшому розгортанню змагання і поліпшенню керівництва ним. Характерною особливістю соціалістичного змагання 50-х — початку 60-х років було посилення у ньому колективних засад. На зміну окремим рекордам прийшли досягнення цілих колективів виробничих бригад, дільниць, підприємств, колгоспів і радгоспів. Іншою характерною рисою соціалістичного змагання була його масовість. Наприкінці 1957 р. в змаганні брало участь понад 5 млн. робітників і службовців³¹, а на селі — майже всі колгоспи, бригади, ферми, ланки.

Трудова активність і творча ініціатива трудящих, насамперед робітничого класу, викликали до життя нову, вищу форму змагання — рух за комуністичне ставлення до праці. Очолений партійними організаціями, рух бригад і ударників комуністичної праці набув значного поширення в усіх галузях промисловості, на транспорті і будовах республіки. Якщо на початку 1959 р. за звання бригад комуністичної праці на Україні боролися 10 тис. колективів, то в квітні 1960 р. — вже 63 345, в яких налічувалося близько мільйона трудящих, а за звання ударника комуністичної праці — 211 145 чол.³² У цей рух активно включалися й працівники сільського господарства. Зокрема, у 1961 р. в ньому взяли участь 8 тис. колгоспів, радгоспів, бригад, ферм, ланок, в яких працювало понад 200 тис. трудівників села.

Комуністична партія України, як і вся КПРС, велику увагу приділяла впровадженню у виробництво новітніх досягнень науки і техніки.

²⁹ Там же, оп. 213, спр. 361, арк. 72: Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 632.

³⁰ КПРС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і пленумів ЦК, т. 6, М., 1971, стор. 336—340.

³¹ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 214, спр. 327, арк. 183.

³² Движение коллективов и ударников коммунистического труда. 1958—1961 гг. Сборник документов и материалов, К., 1963, стор. 181.

Уже на початку 50-х років багато видатних наукових відкриттів стали надбанням практики. Наука все більше перетворювалася на безпосередню продуктивну силу. І партія враховувала цей фактор при розробці своєї економічної політики. Важливе значення у виробленні курсу на прискорення науково-технічного прогресу мав липневий (1955 р.) Пленум ЦК КПРС, який обговорив завдання по дальшому піднесенню промисловості, технічного прогресу і поліпшенню організації виробництва. В його постанові підкреслювалося, що основною лінією в розвитку промисловості повинен бути технічний прогрес, курс на досконалішу техніку, дальше піднесення на цій основі продуктивності праці. Пленум зробив висновок: «Ми стоїмо на порозі нової науково-технічної і промислової революції, що значно переважає за своїм значенням промислові революції, пов'язані з появою пари і електрики»³³. На необхідність посилення науково-технічного прогресу вказувалось і в рішеннях XX та XXI з'їздів партії, інших пленумів ЦК КПРС.

Конкретні заходи по розгортанню науково-технічного прогресу в республіці були намічені XX—XXII з'їздами Компартії України, серпневим (1955 р.), травневим (1956 р.), липневими (1959 р., 1960 р.) та іншими пленумами ЦК Компартії України. Партійні організації республіки постійно контролювали процес створення нових машин, устаткування та приладів, впровадження на підприємствах засобів механізації та автоматизації.

У цей час, як і раніше, Комуністична партія надавала великого значення розвитку провідних галузей важкої індустрії — енергетики, паливної, металургійної, хімічної промисловості, машинобудування. Зокрема, на більш високому технічному рівні, порівняно з попереднім періодом, розвивалася вугільна промисловість. Так, на кінець 1961 р. у галузі працювало 2484 вугільних комбайнів. Значно збільшилася кількість вугленавантажувальних і породонавантажувальних машин, електровозів, скребкових конвеєрів та інших машин і механізмів³⁴. Здійснювалися заходи щодо збагачення вугілля. Вже у 1960 р. обсяг його механічного збагачення збільшився проти 1959 р. на 22%, а дефіцитних сортів антрациту — на 32%. У Донбасі проводилися великі роботи по реконструкції і модернізації діючого шахтного фонду, що дало можливість збільшити потужність реконструйованих шахт, добитися зростання на них продуктивності праці. До середини 1960 р. була реконструйована 61 шахта³⁵.

Швидкими були темпи науково-технічного прогресу в електроенергетиці. На електростанціях республіки встановлювалося і вводилося в дію нове енергетичне устаткування, у великих масштабах здійснювалися механізація і автоматизація виробничих процесів. Уже на кінець п'ятої п'ятирічки було повністю автоматизовано управління агрегатами на Дніпровській і Каховській гідроелектростанціях. Наприкінці 50-х — на початку 60-х років здійснювався перехід від агрегатів потужністю 100 тис. кіловат до агрегатів у 150—300 і більше тисяч кіловат. Розгорталися роботи по створенню потужних газових турбін.

У цей період став ширше застосовуватися природний газ у доменному і мартенівському виробництві. Наприклад, у 1960 р. природний газ використовувався вже у 36 доменних і 33 мартенівських печах, що

³³ «Правда», 17 липня 1955 р.

³⁴ Народне господарство Української РСР в 1963 році. Статистичний щорічник. К., 1964, стор. 67.

³⁵ Пленум Центрального Комітета Коммунистической партии Советского Союза, 13—16 юлія 1960 г., М., 1960, стор. 34.

дало змогу зекономити мільйони тонн коксу і додатково виплавити сотні тисяч тонн чавуну³⁶.

У республіці проводилася робота по розробці та впровадженню у виробництво комплексу машин і приладів для механізації і автоматизації важких та трудомістких робіт у провідних галузях промисловості, на транспорті, в будівництві і сільському господарстві. Тільки у 1958 р. на машинобудівних заводах України було створено 739 нових типів машин, устаткування та приладів. Водночас модернізувалося застаріле устаткування. У 1959 р. в машинобудівній промисловості УРСР було модернізовано понад 8 тис. верстатів, тобто майже у півтора раза більше, ніж у 1958 р., а в 1960 р. — вже понад 10 тис.³⁷

Велику допомогу партійній організації республіки постійно подавав Центральний Комітет КПРС. Про це свідчить, зокрема, прийнята на початку 1961 р. постанова ЦК КПРС про роботу Криворізької міської партійної організації по виконанню рішень ХХІ з'їзду партії і червневого (1959 р.) Пленуму ЦК КПРС про прискорення науково-технічного прогресу. Центральний Комітет звернув увагу партійних організацій на необхідність всемірного розгортання творчої ініціативи працівників промисловості і будівництва, узагальнення і поширення передового досвіду боротьби за технічний прогрес. Постанова ЦК КПРС була широко обговорена комуністами республіки і стала конкретною програмою діяльності для всіх парторганізацій промислових підприємств³⁸.

У боротьбі за прискорення технічного прогресу великих успіхів добилася партійна організація «Запоріжсталі». Тут на всіх ділянках виробництва були створені комплексні бригади, що складалися з інженерів і робітників, співробітників науково-дослідних і проектних організацій, які займалися впровадженням нової техніки. З ініціативи комуністів на початку 1961 р. було прийнято комплексний план технічної пропаганди. До боротьби за технічний прогрес партійний комітет широко залучав громадські організації заводу: в цехах і відділках на громадських засадах були створені конструкторські бюро, а також технічні кабінети, працівники яких розробляли пропозиції, спрямовані на дальше вдосконалення виробництва. Значну допомогу їм у цьому подавали раціоналізатори і винахідники заводу. У січні 1962 р. ЦК КПРС обговорив роботу парторганізації «Запоріжсталі» по прискоренню технічного прогресу і схвалив її позитивний досвід у справі впровадження у виробництво найновіших досягнень науки і техніки, передових методів праці³⁹.

Велику увагу Комуністична партія приділяла піднесенню сільськогосподарства. Робота, проведена партійними і радянськими органами для організаційно-господарського зміцнення колгоспів, радгоспів і МТС у 1951—1952 рр., сприяла певному зростанню сільськогосподарської продукції. Проте в цілому сільське господарство ще не задовольняло дедалі зростаючих потреб країни. Поворотним моментом у розв'язанні багатьох проблем його розвитку став вересневий (1953 р.) Пленум ЦК КПРС. На ньому і наступних пленумах ЦК КПРС було накреслено ряд невідкладних заходів економічного, політичного і організаційного характеру, спрямованих на піднесення цієї галузі народного господарства. Зокрема, збільшувалися капіталовкладення в сільське господарство, зміцнювалася його матеріально-технічна база, вживалися заходи

³⁶ Там же.

³⁷ Там же, стор. 43.

³⁸ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 629—630.

³⁹ «Партийная жизнь», 1962, № 3, стор. 30—33.

щодо посилення матеріальної заінтересованості колгоспників і колгоспів: було підвищено заготівельні і закупівельні ціни на найважливіші сільськогосподарські продукти, зменшено розміри обов'язкових поставок колгоспами зерна, овочів, картоплі, насіння олійних культур, а колгоспниками — продуктів тваринництва. Запроваджувалися нові, прогресивні форми матеріального стимулювання праці, що сприяли підвищенню її продуктивності і зміцненню трудової дисципліни.

Втілення в життя розроблених на вересневому (1953 р.) та наступних пленумах ЦК заходів дало змогу значно підняти темпи розвитку сільського господарства. У 1958 р. колгоспи і радгоспи України виростили на всій площі посіву по 17,1 ц зернових з гектара проти 10,3 ц у 1951 р. Валовий збір зерна в 1958 р. становив у республіці 1908 млн. пудів, тобто збільшився, порівняно з 1951 р., майже в 1,5 раза. У зв'язку з цим значно зросла кількість хліба, проданого державі. Протягом 1951—1958 рр. поголів'я великої рогатої худоби в колгоспах і радгоспах УРСР збільшилося майже на 72%, у тому числі корів — у 3 з лишком рази. Значно підвищилася продуктивність громадського тваринництва.

В результаті зміцнення економіки колгоспів, зростання їх капіталовкладень дальшого розвитку набула колгоспно-кооперативна власність, створювались умови для поступового зближення її із загальнонародною. Поглиблювався процес концентрації виробництва. Дедалі ширше впроваджувався у сільськогосподарське виробництво науково-технічний прогрес. Правильність і ефективність вжитих партією заходів була відзначена на березневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв говорив, що вересневий (1953 р.) Пленум ЦК КПРС «...розробив правильний курс в галузі сільського господарства. І треба прямо сказати, поки його рішення проводилися в життя, ми мали певні результати. Чимало було зроблено в організаційно-господарському зміцненні колгоспів і радгоспів, поліпшенні їх матеріально-технічної бази і підвищенні матеріальної заінтересованості працівників села»⁴⁰.

Отже, 50-ті — початок 60-х років характеризувалися новим бурхливим піднесенням продуктивних сил як СРСР в цілому, так і кожної союзної республіки зокрема. В умовах розгортання науково-технічної революції значно зміцніла економіка СРСР — єдиний народногосподарський комплекс, що розвивається за єдиним загальним планом, об'єднаними зусиллями всіх радянських народів. У цей період зміцнювалися і вдосконалювалися економічні зв'язки між республіками. Якщо в перші післявоєнні роки вони знаходилися вияв в основному у формі братерської взаємодопомоги, обміну матеріальними цінностями і кадрами, то тепер, поряд з інтенсивним розвитком і вдосконаленням цих форм, важливого значення набували виробниче кооперування, обмін технічними досягненнями і працівниками розумової праці, спільне будівництво величезних народногосподарських об'єктів тощо.

У єдиному народногосподарському комплексі країни, в тісному зв'язку з економікою братніх республік, на основі всебічного співробітництва і взаємодопомоги всіх радянських народів розвивалося народне господарство Української РСР — складова і невід'ємна частина економіки Союзу РСР. Для економічного розвитку УРСР велике значення мали міжреспубліканські зв'язки, суспільний поділ праці між усіма радянськими республіками.

⁴⁰ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 1, К., 1971, стор. 64.

Розширенню міжреспубліканських економічних зв'язків УРСР сприяло те, що в нашій республіці швидкими темпами розвивалися провідні галузі промисловості, значних успіхів досягли працівники сільського господарства. Українська РСР, згідно з єдиним народногосподарським планом, вивозила в інші республіки вугілля, залізну руду, продукцію чорної металургії і машинобудування, зерно, цукор, а ввозила необхідні для свого народного господарства нафту і нафтопродукти, лісоматеріали, машини й устаткування, товари народного споживання тощо.

Провідне місце в міжреспубліканському обміні належало Російській Федерації, на яку припадало близько $\frac{3}{4}$ усього обсягу міжреспубліканського вантажобороту України. Причому частка РРФСР у ввозі становила у 1959 р. 85,4%, а у вивозі — лише 68,7%. Активні економічні зв'язки підтримувала УРСР з Білорусією, Молдавією, Казахстаном, республіками Прибалтики, Закавказзя і Середньої Азії.

Економічне співробітництво з братніми республіками позитивно впливало на розвиток усіх галузей народного господарства України, зокрема сприяло концентрації сил і засобів на найважливіших ділянках її економіки і основних напрямках науково-технічного прогресу, раціональній спеціалізації і комплексному розвитку народного господарства республіки в системі загальносоюзного поділу праці.

Джерело своїх успіхів український народ, як і всі народи нашої країни, бачить у приналежності до братньої сім'ї радянських народів — Союзу РСР. «Без перебільшення можна сказати, — зазначав товариш Л. І. Брежнєв, — що тільки в співдружності радянських республік, об'єднавшись з ними і подіставшись тим самим власні сили, зміг посправжньому розправити свої плечі, знайти простір своїй трудовій енергії і талантам народ України!»⁴¹.

У досліджуваній період в економіці України, як і всієї країни, сталися кількісні і серйозні якісні зміни. У промисловості почали широко застосовуватися автоматика, тепломеханіка, електроніка та інші видатні досягнення науки і техніки. З'явилися нові галузі економіки — автомобільна промисловість, тепловозобудування, виробництво унікальних прокатних станів, турбогвинтових літаків тощо.

Високому рівню продуктивних сил відповідали і більш зрілі виробничі відносини, основою яких було безроздільне панування соціалістичної власності на засоби виробництва. У народному господарстві зростає питома вага державної власності, її концентрація. По лінії концентрації розвивалась і кооперативно-колгоспна власність, що сприяло наближенню її до державних підприємств у сільському господарстві.

Поряд з розширенням матеріально-технічної бази соціалізму, зміцненням і зближенням двох форм соціалістичної власності відбувався процес розвитку і зближення робітничого класу та колгоспного селянства, поступового стирання відмінностей між містом і селом, між працівниками фізичної і розумової праці. Ці процеси мали важливе значення для дальшого розвитку соціалістичного суспільства, для побудови розвинутого соціалізму. Посилився процес розквіту і зближення соціалістичних націй, зростає соціальна зрілість радянського суспільства.

Могутнє піднесення радянської економіки стало основою здійснення важливих заходів, спрямованих на зростання матеріального добробуту трудящих республіки. Завдяки повсякденному піклуванню партії, зусиллям усіх народів СРСР була створена соціалістична змістом, бага-

⁴¹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 54.

тогранна формами та інтернаціоналістська своїм духом і характером радянська багатонаціональна культура.

Успіхи, досягнуті радянським народом у зміцненні і розширенні матеріально-технічної бази соціалізму, вдосконаленні соціалістичних виробничих відносин, підвищенні матеріального і культурного рівня життя трудящих, свідчили про те, що було здійснено історичне завдання — створено розвинуте соціалістичне суспільство. Як зазначається в Основному Законі нашої країни, «в СРСР побудовано розвинуте соціалістичне суспільство. На цьому етапі, коли соціалізм розвивається на своїй власній основі, все повніше розкриваються творчі сили нового ладу, переваги соціалістичного способу життя, трудящі все ширше користуються плодами великих революційних завоювань»⁴².

Компартія України, як і всі місцеві організації КПРС, відігравала і відіграє визначну роль у розв'язанні накреслених партією завдань. Вона завжди виступала і виступає як бойовий загін нашої партії, високо несла і несе прапор радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму. Здобутки трудящих Української РСР у галузі економіки, соціально-політичного і духовного життя — це результат неухильного і послідовного втілення в життя ленінської політики КПРС, результат торжества ідей непорушної дружби, братерської взаємодопомоги і всебічного співробітництва всіх радянських народів.

На сучасному етапі розвинуте соціалістичне суспільство досягло значно більшого ступеня зрілості, порівняно з кінцем 50-х — початком 60-х років. Під керівництвом Комуністичної партії радянські люди добились величезних успіхів у розвитку народного господарства країни, зміцненні соціалістичної держави, морально-політичної єдності всіх класів і соціальних груп.

І. П. Кожукало

КОМУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ УКРАИНЫ В ПЕРИОД РАЗВИТИЯ И УКРЕПЛЕНИЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

Резюме

Статья посвящена деятельности Коммунистической партии Украины — боевого отряда КПСС — в период укрепления и дальнейшего развития социалистического общества (1952—1961 гг.). Значительное место в ней уделено организационно-партийной и идеологической работе парторганизаций республики, их руководству социально-политической жизнью, творческой активностью трудящихся, развитием социалистического соревнования.

⁴² Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 7 жовтня 1977 року, К., 1977, стор. 4.

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ ПО ВИКОНАННЮ РІШЕНЬ XXV З'ЇЗДУ КПРС

Нову історичну віху, новий етап у розвитку радянського суспільства по шляху до комунізму відкрив XXV з'їзд КПРС. Його ідеї, оволодіваючи свідомістю мільйонів людей, стали могутньою силою, яка прискорює рух уперед. Теоретичні положення і політичні висновки, настанови з'їзду дістали творчий розвиток і конкретизацію в рішеннях жовтневого (1976 р.), травневого і грудневого (1977 р.) Пленумів ЦК КПРС.

Подіями величезного політичного та історичного значення в після-з'їздівський період стали прийняття нової Конституції СРСР — маніфесту розвиненого соціалізму, в якому закріплені історичні завоювання радянського народу, святкування 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і 60-річчя Збройних Сил СРСР. Важливими соціально-політичними подіями в житті трудящих нашої республіки стали також святкування 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні, всенародне обговорення і прийняття нового Основного Закону Української РСР. «Ці знаменні події,— зазначив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький на зустрічі з виборцями 4 квітня ц. р. в місті Дніпродзержинську,— ще раз переконливо показали, що український народ одностайно підтримує внутрішню і зовнішню політику Комуністичної партії, всі свої сили і енергію віддає дальшому зміцненню могутності нашої багатонаціональної Батьківщини, великій справі побудови комунізму»¹.

На основі рішень XXV з'їзду КПРС творча енергія радянського народу, в тому числі і трудящих нашої республіки, спрямовується на успішне втілення в життя генерального політичного курсу Комуністичної партії, зокрема, на комплексне розв'язання завдань створення матеріально-технічної бази комунізму, вдосконалення соціалістичних суспільних відносин, соціалістичного радянського способу життя, виховання нової людини, на розв'язання багатопланових проблем, пов'язаних з економічним та соціальним розвитком нашої країни, вирішенням складних зовнішньополітичних завдань.

У загальних справах партії як політичного керівника радянського народу велике значення має діяльність республіканських, крайових, обласних, окружних, міських, районних партійних організацій, на яких лежить головна відповідальність за проведення партійної політики на місцях², і які є вірною опорою Центрального Комітету партії. Їх діяльність охоплює всю сукупність питань політичного, господарського

¹ «Радянська Україна», 6 квітня 1978 р.

² Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 75.

і культурного розвитку відповідних республік і адміністративно-територіальних одиниць. Своєю наполегливою і цілеспрямованою діяльністю вони організують втілення в життя рішень XXV з'їзду КПРС.

Комуністична партія України — бойовий загін КПРС — проводить всебічну організаторську і політичну роботу по здійсненню історичних рішень XXV з'їзду КПРС. Підсумки з'їзду були обговорені на республіканських, обласних, міських і районних зборах партійного активу, з усіх первинних партійних організаціях. Трудящі Радянської України, як і всі радянські люди, цілком і повністю схвалили рішення з'їзду, ленінський генеральний курс партії. Центральним Комітетом Компартії України були розроблені і схвалені організаційно-політичні заходи на 1976—1980 рр. по здійсненню рішень XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України. Вони спрямовані на розв'язання вузлових проблем розвитку економіки, науки, культури, зростання добробуту трудящих, удосконалення стилю і методів керівництва, організаційно-партійної та ідеологічної роботи. Листопадовий (1976 р.) Пленум ЦК Компартії України схвалив Державний план розвитку народного господарства УРСР на 1976—1980 рр., накреслив конкретні шляхи його реалізації.

Найважливішим напрямом діяльності республіканської партійної організації по успішному втіленню у життя накреслень XXV з'їзду КПРС є постійна турбота про розвиток соціалістичної економіки. Це перебуває у повній відповідності з об'єктивними закономірностями суспільного розвитку, положеннями та ідеями В. І. Леніна про те, що керівництво господарським будівництвом є для партії найцікавішою політикою і на цій справі необхідно зосередити її сили, що ми цінимо комунізм лише тоді, коли він обґрунтований економічно³. Практика переконливо підтвердила правильність і життєвість цього курсу, який забезпечує дальше зміцнення економічної могутності і обороноздатності нашої країни.

У галузі економіки партійні організації республіки зосередили головну увагу на більш повному використанні якісних факторів зростання, інтенсифікації суспільного виробництва, підвищенні його ефективності, поліпшенні якості роботи в усіх ланках народного господарства, удосконаленні методів господарювання. Велика увага звертається на розвиток провідних галузей промисловості — чорної металургії, вугільної, хімічної, машинобудування, металообробки, енергетики, радіоелектроніки, транспорту, зв'язку, будівництва. Обговорення на пленумах ЦК Компартії України організаційно-політичних заходів Центрального Комітету по здійсненню рішень XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України, заходів по виконанню постанови ЦК КПРС «Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції», питання про роботу партійних організацій республіки по підготовці до 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і виконанню рішень XXV з'їзду КПРС по підвищенню ефективності промислового виробництва і капітального будівництва та інших питань свідчить про постійну турботу республіканської партійної організації про успішну реалізацію економічної стратегії і політики КПРС.

Розвиваючись в єдиному народногосподарському комплексі, визначних успіхів досягла Українська РСР у виконанні завдань економічного і соціального розвитку, накреслених з'їздом партії на десяту п'ятирічку. По найважливіших показниках, насамперед по зростанню на-

³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 174.

ціонального доходу, загальних обсягів промислового і сільськогосподарського виробництва, випуску більшості найважливіших видів промислової продукції, виробництву зерна, цукрових буряків, продуктів тваринництва, будівництву житла за рахунок державних капітальних вкладень,— Українська РСР за два роки вийшла на рівень, передбачений п'ятирічним планом. Так, національний дохід зріс на 10%. Дев'ять десятих його приросту одержано за рахунок підвищення продуктивності праці. Загальний обсяг промислового виробництва в 1977 р. порівняно з 1976 р. зріс на 5,7% проти 5,3% за річним планом. Понад план реалізовано промислової продукції на 1 169 млн. крб. Капіталовкладення в народне господарство республіки в ювілейному 1977 р. досягли рекордної суми — 18,3 млн. крб. В дію було введено понад 400 найважливіших виробничих об'єктів і пускових комплексів⁴. Серед них завершено спорудження найбільших в Європі Запорізької і Вуглегірської ДРЕС, введено в дію перший енергоблок потужністю 1 млн. квт. на Чорнобильській атомній електростанції, двохваний сталеплавильний агрегат потужністю 1,5 млн. т сталі в рік на Криворізькому металургійному заводі ім. В. І. Леніна, друга черга шахти «Красноармейская-Капитальная» з річним видобутком 1,4 млн. т вугілля, нові потужності по переробці нафти на Кременчуцькому, Херсонському і Лисичанському нафтопереробних заводах, киснево-конверторний цех на Ждановському заводі «Азовсталь», перші черги Нововолинського заводу спеціального технологічного устаткування, споруджуваного за участю країн — членів РЕВ⁵, та багато інших, які значно поповнили промисловий потенціал республіки.

Серед вузлових проблем розвитку економіки країни, визначених XXV з'їздом КПРС, першочерговою виступає прискорення науково-технічного прогресу. Під керівництвом партійних організацій республіки багаточисельна армія науковців спрямовує свої зусилля на підвищення ефективності виробництва і якості роботи, розширення фронту фундаментальних і прикладних досліджень, прискорення впровадження результатів наукових розробок у практику, зміцнення зв'язків науки з виробництвом. Так, Академією наук УРСР разом з Держпланом УРСР в 1977 р. розроблено і успішно здійснюється 36 науково-технічних програм, спрямованих на розв'язання практичних завдань в цілому ряді галузей народного господарства. Інститути АН УРСР беруть участь у виконанні 90 програм і 9 планів науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт з найважливіших проблем⁶.

Позитивний досвід творчої співдружності нагромаджено парторганізаціями і колективами Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона і виробничого об'єднання «Ждановважмаш». Цими колективами розроблено спільний план дій під девізом: «Союз науки і виробництва — п'ятиріччі ефективності і якості», яким передбачається спільно впровадити у виробництво комплекс нової техніки і технології, ряд інших нововведень, що дадуть змогу підвищити продуктивність праці у зварювальному виробництві в цілому по об'єднанню на 34%, заощадити 2 тис. т металу, зберегти 3,8 млн. крб. державних коштів⁷.

Всього лише за один ювілейний рік науковцями АН УРСР впроваджено в народне господарство близько 600 наукових розробок з

⁴ «Радянська Україна», 1 лютого 1978 р.

⁵ «Комуніст України», 1978, № 1, стор. 32.

⁶ «Правда Украины», 1 квітня 1978 р.

⁷ «Радянська Україна», 7 лютого 1978 р.

економічним ефектом понад 230 млн. крб. Науковці республіки одержали майже півтори тисячі авторських свідоцтв за винаходи. Одинадцять робіт удостоєно Державних премій СРСР і УРСР в галузі науки і техніки ⁸.

Позитивний досвід діяльності ЦК Компартії України, партійних організацій Києва, Львівської та Дніпропетровської областей по зміцненню зв'язків науки з виробництвом, впровадженню нової техніки і технології, провідну роль в якому відіграє АН УРСР, був схвалений ЦК КПРС і високо оцінений у виступі Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва на жовтневому (1976 р.) Пленумі ЦК КПРС. Центральний Комітет високо оцінив діяльність партійних організацій і науково-технічної громадськості Запорізької області по комплексній механізації і автоматизації трудомістких процесів і скороченню на цій основі частки ручної праці; Львівської області — по розробці комплексної системи управління якістю. Нині в республіці таку систему за прикладом львів'ян розробляють і впроваджують 4 тис. підприємств і об'єднань, 9 876 видів виробів випускається з Державним знаком якості ⁹.

На основі рішень XXV з'їзду КПРС значно активізувалась діяльність партійних організацій республіки по збільшенню внеска вчених і новаторів виробництва в науково-технічний прогрес. Так, за два роки десятої п'ятирічки введено в експлуатацію понад 2,5 тис. комплексно-механізованих промислових об'єктів, близько 5 тис. механізованих і поточних ліній, модернізовано майже 50 тис. одиниць виробничого устаткування ¹⁰. Вагомий внесок у розвиток технічного прогресу вносять винахідники і раціоналізатори нашої республіки, в лавах яких нараховується нині понад 900 тис. чол. За два роки п'ятирічки ними розроблено і внесено 2 млн. пропозицій, які дали економічний ефект близько 2 млрд. карбованців ¹¹.

Велику увагу приділяє республіканська партійна організація втіленню в життя аграрної програми КПРС, рішень XXV з'їзду щодо дальшого розвитку сільського господарства. В цій галузі з'їздом висунуто дві взаємопов'язані мети: добитися надійного забезпечення країни продовольством і сільськогосподарською сировиною, мати завжди для цього достатні резерви, а також йти все далі по шляху зближення матеріальних і культурно-побутових умов життя міста і села ¹².

Виконуючи рішення XXV з'їзду КПРС, постанову Центрального Комітету партії «Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції» (1976 р.) ¹³, в яких визначені магістральні напрями аграрної політики КПРС на сучасному етапі, партійні організації республіки здійснюють великий комплекс заходів по збільшенню валових зборів і раціональному використанню зерна та інших продуктів землеробства, збільшенню виробництва і закупівлі продуктів тваринництва. В результаті цілеспрямованої роботи партійних організацій в цьому напрямі в 1977 р. трудівники села одержали найвищий за всю історію валовий збір зерна — 48,6 млн. т і засипали в засіки Батьківщини 1 млрд. 128 пудів хліба. За два роки п'ятирічки

⁸ «Правда України», 1 квітня 1978 р.

⁹ «Під прапором ленінізму», 1978, № 4, стор. 4.

¹⁰ «Комуніст України», 1978, № 1, стор. 33.

¹¹ Там же.

¹² Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 54—55.

¹³ Справочник партійного работника. Вып. 17-й, М., 1977, стор. 194—207.

країна одержала в середньому майже по 51 млн. т цукрового буряка, який вирощено на полях республіки¹⁴.

Трудащі республіки під керівництвом Комуністичної партії домоглися значних успіхів у виконанні планів десятої п'ятирічки. Достроково, до 60-річчя Великого Жовтня, завдання двох років п'ятирічки виконали понад 45 тис. трудових колективів і більш як 1,5 млн. трудящих, а до 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні дворічні завдання завершили 70 тис. колективів, бригад, цехів, дільниць, колгоспів і радгоспів, понад 1,7 млн. передовиків і новаторів виробництва¹⁵.

Партійні організації республіки приділяють велику увагу розвитку соціалістичного змагання, трудової ініціативи трудящих, підтримці і поширенню нових патріотичних починань, спрямованих на успішне втілення в життя накресленої XXV з'їздом КПРС програми економічного розвитку нашої країни. Лише в ювілейному 1977 р. у соціалістичному змаганні брало участь близько 21 млн. трудящих республіки, з них у русі за комуністичне ставлення до праці — 11,9 млн. чол. Почесне звання «Ударник комуністичної праці» вибороли 5,7 млн. чол., понад 206 тис. бригад, більше 71 тис. цехів, дільниць, відділків, 1 140 підприємств і організацій удостоєні звання «Колектив комуністичної праці»¹⁶.

Результати, досягнуті у виконанні планів перших двох років десятої п'ятирічки, забезпечені насамперед тим, що мільйони учасників соціалістичного змагання керуються прагненням не просто працювати краще, а концентрувати свої зусилля на найважливіших, вирішальних напрямках, визначених економічною стратегією партії. За час, що пройшов після XXV з'їзду КПРС, в республіці народилося багато цінних починань, спрямованих на більш повне використання резервів і можливостей, на підвищення ефективності суспільного виробництва і якості роботи в усіх галузях народного господарства. Так, ЦК Компартії України схвалив ініціативи колективів ряду харківських підприємств під девізом «Кожному новому виробу народного споживання в десятій п'ятирічці — Державний знак якості», вчених Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР і виробничників об'єднання «Ждановажмаш», які взяли спільні соціалістичні зобов'язання під девізом «Союз науки і виробництва — п'ятирічці ефективності і якості» та ін.¹⁷

Значного поширення набули нові патріотичні починання, що зародились в передових колективах, а саме: «Виробництву — високу ефективність, потужностям — повне навантаження, продукції — відмінну якість», «Досвід передовиків — у кожную бригаду, в кожний цех», «Від зразкового цеху і дільниці — до зразкового підприємства, міста високопродуктивної праці, високої культури і зразкового громадського порядку» та багато інших.

Результати діяльності трудящих нашої республіки по виконанню економічної програми, висунутої XXV з'їздом КПРС, дістали високу оцінку Комуністичної партії і Радянського уряду. Лише за підсумками Всесоюзного соціалістичного змагання в ювілейному 1977 р. ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ нагородили Українську РСР, 9 областей республіки, 13 міст, 47 районів, 271 трудо-

¹⁴ «Радянська Україна», 1 лютого 1978 р.; «Комуніст України», 1978, № 1, стор. 33.

¹⁵ «Радянська Україна», 23 березня 1978 р.

¹⁶ «Радянська Україна», 10 і 23 березня 1978 р.

¹⁷ «Радянська Україна», 7 лютого 1978 р.

вий колектив перехідними Червоними прапорами. За успіхи, досягнуті у виконанні народногосподарських планів і соціалістичних зобов'язань у 1977 р., близько 87 тис. трудівників республіки нагороджено орденами і медалями СРСР, понад 1 800 чол. відзначено Почесною грамотою і Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, більше тисячі удостоєні почесних звань¹⁸.

Ясним розумінням завдань на третій рік десятиї п'ятирічки трудящих республіки, як і весь радянський народ, озброїли рішення грудневого (1977 р.) Пленуму ЦК КПРС і виступ на ньому Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва, Лист ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ партійним, радянським, господарським, профспілковим і комсомольським організаціям, трудящим Радянського Союзу «Про розгортання соціалістичного змагання за виконання і перевиконання плану 1978 р. і посилення боротьби за підвищення ефективності виробництва і якості роботи». Ці документи трудящі нашої республіки сприйняли як бойовий заклик до дальшої наполегливої роботи по втіленню в життя соціально-економічної програми, висунутої XXV з'їздом КПРС. Тільки в перші дні після опублікування Листа в республіці відбулося майже 24 тис. мітингів, на яких були присутні понад 3,5 млн. чол. У своїх виступах трудящі одностайно підтримали заклик партії ширше розгорнути соціалістичне змагання за виконання планів і зобов'язань 1978 р., добиватися найвищих результатів при найменших затратах¹⁹.

Організаторами мас на виконання цих заходів виступають партійні організації республіки. Донецький обком Компартії України, наприклад, провів збори передових робітників і колгоспників — делегатів XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України, депутатів Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР. Учасники зборів підбили підсумки виконання особистих зобов'язань за 1977 р., проаналізували невикористані резерви і можливості, накреслили нові рубежі. Більш як 40 з них завершили виконання планових завдань двох років десятиї п'ятирічки до 60-річчя Великого Жовтня²⁰.

У відповідь на Лист ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ колективи підприємств і організацій усіх галузей народного господарства, трудящі районів, міст і областей, очолювані партійними організаціями, взяли підвищені соціалістичні зобов'язання на третій рік п'ятирічки. Понад тисячу колективів підприємств взяли зустрічні плани. 30 тис. ділень, змін, бригад, ферм, ланок, понад 700 тис. робітників, підтримавши ініціативу москвичів, зобов'язалися виконати плани трьох років десятиї п'ятирічки до першої річниці прийняття нової Конституції СРСР. У своїх соціалістичних зобов'язаннях на 1978 р. трудівники села визначили нові високі рубежі, звернувши основну увагу на ефективне використання матеріально-технічних ресурсів, внутрішніх резервів. Вони розгорнули боротьбу за те, щоб на основі дальшого піднесення культури землеробства, більш повного використання досягнень науки і техніки, передового досвіду виростити і зібрати у нинішньому році 48 млн. т зерна і засипати його в засіки Батьківщини 1 млрд. 50 млн. пудів. Буряководи республіки вирішили боротися за одержання з кожного гектара плантацій по 312 ц цукрових буряків і продати державі 49,5 млн. т коренів. Працівники сільсь-

¹⁸ «Радянська Україна», 23 березня 1978 р.

¹⁹ «Під прапором ленінізму», 1978, № 3, стор. 3.

²⁰ «Під прапором ленінізму», 1978, № 4, стор. 4.

кого господарства республіки намітили високі рубежі по збільшенню виробництва продуктів рослинництва і тваринництва²¹.

Характерно, що напружені завдання п'ятирічної п'ятирічки трудівники Української РСР розв'язують у тісній співдружності з трудовими колективами братніх союзних республік. Трудящі усіх областей республіки, багатьох міст, районів, більшість трудових колективів уклали договори на соціалістичне змагання з трудящими багатьох областей, міст, районів, підприємств, колгоспів і радгоспів РРФСР, Білорусії, Молдавії, Грузії, Узбекистану, Вірменії, Естонії.

Партійні організації республіки активно підтримують і поширюють патріотичні починання, народжені ініціативою, ентузіазмом і творчістю мас у третьому році десятої п'ятирічки. Так, ЦК Компартії України лише в січні—березні 1978 р. схвалив ініціативи передових колективів підприємств легкої промисловості, які взяли соціалістичні зобов'язання по достроковому виконанню двох і більше особистих п'ятирічок у 1980 р.; колективів будівельних і монтажних організацій міста Києва і Запорізької області по розгортанню соціалістичного змагання за своєчасне і дострокове введення в дію пускових потужностей і об'єктів 1978 р. і десятої п'ятирічки; організаторську та політичну роботу партійних організацій Сумського машинобудівного виробничого об'єднання ім. М. В. Фрунзе по виконанню рішень XXV з'їзду КПРС про підвищення ефективності виробництва і якості продукції, Глобинського райкому партії Полтавської області по виконанню рішень XXV з'їзду КПРС; роботу партійних організацій Нижньогірського району Кримської, Нововодолазького — Харківської, Гусятинського — Тернопільської, Чорнобайського — Черкаської і Ніжинського — Чернігівської областей по розгортанню соціалістичного змагання за одержання в 1978 р. валового збору зерна, наміченого на кінець десятої п'ятирічки²².

Багато цінних починань у третьому році п'ятирічки схвалено рішеннями обкомів, міськкомів і райкомів Компартії України. Так, поширення набула ініціатива ряду колективів комуністичної праці Донецької, Харківської, Дніпропетровської, Київської, Львівської, Запорізької, Житомирської, Кіровоградської областей про проведення в 1978 р. естафети-огляду досягнень учасників змагання за комуністичне ставлення до праці, присвяченої 20-річчю цього патріотичного руху²³.

Цілеспрямована робота партійних організацій по мобілізації трудящих на успішне розв'язання завдань соціально-економічного розвитку сприяла тому, що трудівники республіки успішно виконали плани першого кварталу 1978 р. Темпи зростання випуску промислової продукції перевищили планові показники. За три місяці понад план вироблено промислової продукції на суму 362 млн. крб.²⁴ Значна робота проведена по підвищенню технічного рівня виробництва і якості продукції, механізації трудомістких процесів. Введено в дію нові потужності, велику кількість житла і соціально-культурних об'єктів.

Значна робота проводиться партійними організаціями республіки по втіленню в життя політики КПРС в галузі дальшого підвищення добробуту трудящих. На дальше підвищення життєвого рівня радянського народу, в тому числі і трудящих нашої республіки, спрямована постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про розвиток у 1976—1980 рр. виробництва товарів масового попиту і про заходи по підви-

²¹ «Під прапором ленінізму», 1978, № 4, стор. 4; № 5, стор. 4—5.

²² Див.: «Радянська Україна», 15, 17, 25 січня; 2 лютого; 15 березня 1978 р.

²³ «Під прапором ленінізму», 1978, № 4, стор. 4.

²⁴ «Правда України», 23 березня 1978 р.

щенню їх якості»²⁵. В реалізації соціальної програми партії досягнуто значних успіхів. Так, реальні доходи з розрахунку на душу населення в республіці зросли в 1977 р. на 3%, середньомісячна грошова заробітна плата робітників і службовців становила більш як 143 крб., оплата праці колгоспників зросла на 8,3%. За рахунок усіх джерел фінансування збудовано житла загальною площею 19 млн. кв. м. Це дало змогу лише в одному 1977 р. поліпшити житлові умови майже 1,7 млн. громадян нашої республіки. Всього за два роки п'ятирічки 3,3 млн. чол. одержали нові квартири та поліпшили свої житлові умови, споруджено шкіл на 429 тис. учнівських місць. Нині в республіці всіма видами навчання охоплено понад 17 млн. чол.²⁶

Приділяючи постійну і неослабну увагу зростанню економічної могутності СРСР, підвищенню матеріального добробуту радянських людей, партійні організації велику турботу проявляють про дальше вдосконалення соціалістичних суспільних відносин, зміцнення ідейно-політичної єдності і згуртованості радянського суспільства. Внаслідок цієї роботи відбувається дальше зміцнення непорушного союзу робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції, поступове зближення всіх класів і соціальних груп, подолання істотних відмінностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею, зміцнення єдності і братерської дружби всіх націй і народностей нашої багатонаціональної Батьківщини, розквіт і зближення всіх націй і народностей, дальше удосконалення соціалістичного радянського способу життя, всебічний розвиток радянської демократії, підвищення суспільно-політичної активності трудящих.

Велика організаторська і політична робота проведена партійними організаціями республіки під час всенародного обговорення проєктів Конституції СРСР і Конституції УРСР. Лише під час обговорення проєкту Основного Закону нашої республіки відбулося більш як 280 тис. зборів у трудових колективах і за місцем проживання громадян. У них взяло участь понад 32 млн. трудящих. В ході обговорення проєкту виступило майже 1,6 млн. чол. «Головний політичний підсумок всенародного обговорення полягає в тому, — зазначив у доповіді на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради УРСР дев'ятого скликання член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, — що робітники, селяни, інтелігенція, трудящі республіки всіх національностей одностайно схвалили проєкт Конституції Української РСР... Обговорення проєкту переконливо показало високу політичну і громадянську зрілість українського народу, його глибокі патріотичні і інтернаціоналістські переконання»²⁷.

Основний Закон нашої республіки ґрунтується на інтернаціоналістських принципах, ленінських ідеях національно-державного будівництва. Його політико-правовою основою є Конституція СРСР, в якій втілено історичний досвід Радянської держави, колективний розум і волю всього нашого народу. Українська Радянська Соціалістична Республіка, записано в Конституції УРСР, — суверенна Радянська соціалістична держава²⁸. В цьому важливому політичному документі знайшли повне відображення статті Конституції СРСР, які характеризують політичну й економічну систему, соціальну основу нашої держави, завдання зовнішньополітичної діяльності і захисту соціалістичної Вітчиз-

²⁵ Див.: Справочник партійного работника. Вып. 17-й, стор. 301--305.

²⁶ «Радянська Україна», 1 лютого, 20 квітня 1978 р.

²⁷ «Радянська Україна», 20 квітня 1978 р.

²⁸ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. К., 1978, стор. 20.

ни, принципи соціалістичного народовладдя. Разом з тим, в цьому документі відображено особливості республіки, повною мірою збережено наступність конституційного розвитку країни і республіки.

В статті 6-й Конституції СРСР і Конституції УРСР законодавчо закріплено, що керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи є Комуністична партія Радянського Союзу, яка існує для народу і служить народові. Комуністична партія, озброєна марксистсько-ленінським вченням, визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, керує великою творчою діяльністю радянського народу, надає планомірного, науково-обґрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму.

Успішне втілення в життя масштабних і складних завдань, визначених XXV з'їздом КПРС, мобілізація мас на їх розв'язання вимагають дальшого зміцнення самої партії, всіх її організацій, вдосконалення форм і методів організаторської та політичної роботи, неухильного розвитку внутріпартійної демократії, підвищення боездатності первинних парторганізацій, посилення авангардної ролі комуністів.

Питання розвитку партії, дальшого підвищення рівня партійного керівництва суспільством в умовах розвинутого соціалізму, утвердження ленінського стилю на всіх ділянках партійної роботи зайняли важливе місце в документах XXV з'їзду КПРС. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії товариш Л. І. Брежнев зазначив: «Звичайно, і сама партія, і характер її діяльності не є щось застигле. На кожному етапі робота партії наповнюється новим змістом. Тож природно, що нові завдання, які висуне XXV з'їзд, вимагатимуть і далі на науковій основі вдосконалювати форми і методи партійної роботи»²⁹.

Сила Комуністичної партії, боездатність всіх її організацій визначається насамперед якісним складом партійних рядів, високою активністю, організованістю та ідейною підготовкою комуністів. Виходячи з цього основоположного висновку, партійні організації республіки велику увагу приділяють втіленню в життя настанов з'їзду про поліпшення якісного складу партії, поповнення її свіжими силами за рахунок кращих представників робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції. За два роки після XXV з'їзду КПРС чисельний склад республіканської партійної організації зріс на 123 460 чол. і на 1-е січня 1978 р. становив понад 2 млн. 749 тис. членів і кандидатів в члени КПРС³⁰.

В умовах розвинутого соціалізму Комуністична партія, ставши партією всього радянського народу, не втрачає свого класового характеру. КПРС і сьогодні залишається партією робітничого класу. Виходячи з цього, республіканська партійна організація проводить тверду лінію на забезпечення у соціальному складі КПРС провідної ролі робітничого класу. Якщо в 1966 р. робітники становили 38,4% від загальної кількості комуністів партійної організації республіки, в 1971 р.— 40,9, в 1976 р.— 42,4, то на 1-е січня 1978 р.— 43,2%. Серед прийнятих кандидатами у члени КПРС за 1966—1970 рр. робітники становили 50,3% від загального числа прийнятих у партію, за 1971—1975 рр.— 56,4, а за 1976—1977 рр.— 57,8%³¹. Ці дані свідчать, що

²⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 78.

³⁰ Компартія України — бойовий загін КПРС, К., 1978, стор. 11.

³¹ Див.: Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, вид. 2-е, К., 1971, стор. 21; «Комуніст України», 1978, № 6, стор. 29, 30.

характерною тенденцією розвитку Компартії України, як і всієї КПРС, є зміцнення робітничого ядра в партії.

Партійні організації республіки, неухильно дотримуючись лінії на зміцнення робітничого ядра у складі партії, проявляють постійну турботу про те, щоб в її рядах пліч-о-пліч з робітничим класом йшли кращі представники колгоспного селянства і радянської інтелігенції. В останні роки в результаті механізації сільськогосподарського виробництва, перетворення ряду колгоспів в радгоспи, переходу деякої частини сільського населення на роботу в промисловість зменшується питома вага колгоспників у складі Компартії України. Так, вона зменшилась з 18,0% в 1968 р. до 16,2% в 1978 р. Однак, при цьому абсолютна кількість колгоспників у складі республіканської партійної організації зросла на 61 тис. чол. Партійні організації, враховуючи постійний розвиток механізації сільського господарства, переведення його на індустріальну основу, велику увагу приділяють прийому в партію трактористів, комбайнерів, шоферів та інших механізаторів та спеціалістів сільського господарства. Так, у складі прийнятих в 1977 р. кандидатами в члени КПРС колгоспників механізатори становили 35,2%, спеціалісти сільського господарства — 24,3%. В загальному числі прийнятих в партію по республіці за 1977 р. 82,5% становили трудівники сфери матеріального виробництва. У складі Компартії України робітники і колгоспники нині становлять 59,4%³².

Значна увага приділяється поповненню партійних рядів за рахунок кращих представників інтелігенції, яка відіграє важливу роль у розв'язанні всіх завдань комуністичного будівництва, в прискоренні науково-технічного прогресу, піднесенні культури радянського народу. Серед прийнятих у 1977 р. кандидатами в члени КПРС по республіканській партійній організації представники інтелігенції становили 22,8%. За два роки після XXV з'їзду КПРС кількість комуністів-спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою у складі Компартії України зросла на 113,8 тис. чол. Нині три чвертей від загального числа комуністів-спеціалістів у складі Компартії України — це інженерно-технічні працівники, спеціалісти сільського господарства, вчителі, лікарі, наукові працівники, діячі літератури та мистецтва³³.

Виконуючи настанови XXV з'їзду КПРС з питань партійного будівництва, республіканська партійна організація проявляє постійну турботу про правильну розстановку партійних сил у відповідності з умовами розвинутого соціалізму, потребами дальшого розвитку радянського суспільства по шляху до комунізму, про неухильне підвищення авангардної ролі комуністів на виробництві. Основні свої сили партійна організація республіки зосереджує у сфері матеріального виробництва. На 1-е січня 1978 р. тут нараховувалось 75,5% від загальної кількості комуністів, зайнятих у народному господарстві, в тому числі в промисловості і будівництві — 40,5, в сільському господарстві — 20,9%³⁴.

Компартія України приділяє значну увагу посиленню партійного впливу в галузях народного господарства, які відіграють найважливішу роль в прискоренні науково-технічного прогресу. Якщо в промисловості республіки кількість комуністів за останні десять років збільшилась на 27,8%, то в таких галузях, як нафтопереробна і нафтохімічна, їх кількість зросла на 90%, в приладобудуванні, промисловості за-

³² «Комуніст України», 1978. № 6, стор. 29, 30.

³³ Там же, стор. 29, 31, 32.

³⁴ Там же, стор. 34.

собів автоматизації і систем управління — на 80 %, в хімічній — 48,2, в інструментальній та верстатобудівній промисловості — на 46,5 %.

Завдяки турботі партії постійно збільшується кількість комуністів, що працюють у невиробничих сферах: в науці і культурі, системі народної освіти і охорони здоров'я, в житловому і комунальному господарстві, в системі побутового обслуговування. Нині тут працює 24,5 % від загального числа комуністів республіканської партійної організації, зайнятих у народному господарстві.

Постійне зростання кількості комуністів в усіх галузях народного господарства республіки, правильна розстановка їх на вирішальних ділянках суспільного виробництва сприяє дальшому посиленню партійного впливу на хід виконання народногосподарських планів і соціалістичних зобов'язань, мобілізації трудящих на успішне виконання планів десятої п'ятирічки.

Комуністична партія України — бойовий загін КПРС — послідовно додержується в партійному будівництві ленінських інтернаціоналістських принципів. Вона, як і компартії всіх союзних республік, є живим втіленням інтернаціоналістського характеру КПРС. Характерною тенденцією розвитку партійних організацій всіх союзних і автономних республік, автономних областей і національних округів є постійне збільшення у їх складі кількості і питомої ваги комуністів з числа корінної національності. Так, питома вага українців у складі Компартії України зросла з 65,1 % в 1968 р. до 65,6 % в 1976 р. і 65,8 % — в 1978 р. Разом з тим, партійна організація республіки стає за своїм складом все більш інтернаціональною. Якщо в 1927 р. Компартія України об'єднувала представників 56 національностей, напередодні Великої Вітчизняної війни — 80, то нині в її складі представлено понад 100 національностей³⁵. Ці дві тенденції, які тісно взаємопов'язані між собою, виражають економічний і культурний розквіт національних союзних республік, зростання політичної свідомості і активності трудящих всіх націй і народностей СРСР, процес їх всебічного зближення.

Значна робота проводиться по дальшому підвищенню ролі і зміцненню первинних парторганізацій, які, за висловом В. І. Леніна, є опорними пунктами партії в усій практично-організаційній та пропагандистській роботі серед мас³⁶. Своєю багатогранною діяльністю вони активно сприяють поєднанню політики партії з живою творчістю мас, успішному розв'язанню господарсько-політичних та ідейно-виховних завдань.

Керуючись рішеннями XXV з'їзду КПРС, постановами Центрального Комітету партії, що були прийняті в післяз'їздовський період, партійні комітети республіки, ЦК Компартії України ведуть повсякденну роботу, спрямовану на організаційно-політичне зміцнення і підвищення боєздатності первинних парторганізацій як політичного ядра трудових колективів. Ці питання систематично обговорюються на засіданнях Політбюро, Секретаріату ЦК Компартії України, на пленумах Центрального Комітету, в обкомах, міськкомах і райкомах партії.

Завдяки постійній турботі ЦК КПРС в Компартії України, як і у всій партії, постійно зростає число первинних парторганізацій. Так, за два роки після XXV з'їзду КПРС їх число в республіці збільшилось на 608 одиниць і на 1-е січня 1978 р. становило 64,5 тис., в тому

³⁵ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, стор. 25; «Комуніст України», 1978, № 6, стор. 33.

³⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 17, стор. 342.

числі на підприємствах промисловості, транспорту, зв'язку і будівництві діє 18 745 первинних парторганізацій, в радгоспах — 2 066, в колгоспах — 7 097. У відповідності з настановами XXV з'їзду КПРС про вдосконалення структури первинних парторганізацій в умовах виробничих об'єднань в промисловості республіки в виробничих і науково-виробничих об'єднаннях створено 119 єдиних парторганізацій, в сільському господарстві — 403 парторганізації міжгосподарських підприємств (об'єднань).

Характерною тенденцією вдосконалення структури первинних парторганізацій є те, що постійно розширюється число організацій, які мають партійні комітети. Після XXV з'їзду КПРС число таких первинних парторганізацій зросло в республіці на 553 одиниці і становить нині 6 135. Партійним комітетам найбільших первинних парторганізацій, які нараховують понад тисячу комуністів, надані права райкому партії з питань прийому в КПРС, обліку комуністів і розгляду персональних справ. В республіці 129 парткомів первинних парторганізацій мають права райкому партії проти 122 в 1976 р.³⁷ Структурні зміни сприяють значній активізації діяльності первинних парторганізацій як бойових провідників політики партії безпосередньо в масах, дальшому вдосконаленню форм і методів організаторської та політичної роботи.

Діяльність Комуністичної партії по поліпшенню свого якісного складу, зміцненню первинних парторганізацій, підвищенню їх боездатності є важливим елементом дальшого розвитку і вдосконалення політичного керівництва соціалістичним суспільством, забезпечення успішного просування радянського суспільства по шляху до комунізму.

На основі рішень і настанов XXV з'їзду КПРС про неухильне дотримання ленінських норм партійного життя і принципів партійного керівництва партійні організації республіки все більшу увагу приділяють вдосконаленню внутріпартійної демократії і зміцненню партійної дисципліни, розвитку ініціативи, активності та організованості комуністів, утвердженню ленінського стилю роботи, поліпшенню добору, розстановки і виховання кадрів, збагаченню форм і методів організаторської і політичної роботи, приведенню їх у повну відповідність з вимогами часу, з тим, щоб забезпечити безперервне підвищення рівня партійного керівництва всіма сферами суспільного життя, успішне розв'язання соціально-економічних завдань десятої п'ятирічки.

Значне місце в діяльності Компартії України, як і всієї КПРС, займає ідеологічна робота, ідейно-політичне виховання трудящих. XXV з'їзд КПРС, післяз'їздівські постанови Центрального Комітету партії з питань ідеологічної роботи визначили конкретні завдання в цій галузі, наголосивши на необхідності дальшого підвищення рівня та ефективності ідеологічної роботи, поглиблення і актуалізації змісту ідейно-політичних заходів, пошуку та широкого застосування найефективніших форм і методів ідейного впливу на трудящих.

Республіканська партійна організація здійснює великий комплекс заходів, спрямованих на формування наукового, марксистсько-ленінського світогляду у трудящих, виховання нового, комуністичного ставлення до праці і соціалістичної власності, гордості за свою соціалістичну Батьківщину, за великі звершення радянського народу, вдосконалення соціалістичного способу життя, виховання трудящих у дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, непримиренності до буржуазної ідеології, будь-яких проявів націоналізму та національної обмеженості. Питання ідейно-політичного виховання тру-

³⁷ «Комуніст України», 1978, № 6, стор. 36.

дящих, узагальнення та поширення кращого досвіду в цій справі систематично обговорюються в ЦК Компартії України, на пленумах, зборах активу, засіданнях бюро обласних, міських і районних комітетів партії, в первинних парторганізаціях.

В останні роки великої популярності набули науково-практичні конференції з питань вдосконалення виховної роботи, підвищення її ефективності, поліпшення організації, посилення зв'язку господарсько-організаторської та ідейно-виховної роботи. Всього за два роки після XXV з'їзду КПРС партійні комітети республіки провели понад 400 науково-практичних конференцій, у тому числі з питань дальшого вдосконалення організаційно-партійної роботи — 24, ідеологічної — 160, партійного керівництва економікою — 147.

Партійні організації республіки приділяють велику увагу добору і підготовці ідеологічних кадрів. Завдяки цьому постійно зростає кількісний і якісний склад пропагандистів, лекторів, політінформаторів, агітаторів. Якщо в 1975 р. пропагандистів системи партійної освіти налічувалось близько 150 тис. чол., комсомольського політнавчання — понад 52 тис., масової економічної освіти — понад 184 тис. чол., то в 1978 р. — відповідно 159,7 тис., 58,9 тис. і 198,6 тис.³⁸ Все це значно впливає на підвищення рівня і ефективності ідейно-виховної роботи. Республіканська партійна організація спрямовує свої зусилля на те, щоб не тільки озброїти трудящих науковим, марксистсько-ленінським світоглядом, але й перетворити набуті знання в їх глибокі переконання, які б служили керівництвом до дії, втілювалися б у конкретних практичних справах.

Трудящі Радянської України під керівництвом Комуністичної партії домоглися значних успіхів у виконанні соціально-економічних завдань розвитку народного господарства і планів перших двох років десятиї п'ятирічки. У всіх цих звершеннях з усією повнотою проявились плоди ленінської національної політики КПРС, дружби народів нашої країни, керівна і спрямовуюча роль Комуністичної партії в житті радянського суспільства.

Комуністи, трудящі республіки, як зазначається в постанові ЦК Компартії України «Про 60-річчя I з'їзду Комуністичної партії України», «самовіддано борються за втілення в життя історичних рішень XXV з'їзду КПРС, виконання і перевиконання планів десятиї п'ятирічки»³⁹.

В. К. Василенко

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОМПАРИИ УКРАИНЫ ПО ВЫПОЛНЕНИЮ РЕШЕНИЙ XXV СЪЕЗДА КПРС

Резюме

В статье рассматривается многогранная деятельность партийных организаций республики по претворению в жизнь социально-экономической программы, намеченной XXV съездом партии, конкретная работа по улучшению качественного состава партийных рядов, повышению боевитости первичных парторганізацій.

³⁸ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, стор. 103, 105; «Комуніст України», 1978, № 6, стор. 40.

³⁹ «Радянська Україна», 25 травня 1978 р.

Конституція СРСР — основний закон розвинутого соціалістичного суспільства

Г. О. МУРАШИН (Київ)

КОНСТИТУЦІЯ УРСР — ЯСКРАВИЙ ВІЯВ ТОРЖЕСТВА СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Народження нової Конституції СРСР, яку все прогресивне людство планети по праву назвало маніфестом розвинутого соціалізму, золотими літерами вписано в історію Радянської держави як яскраве свідчення торжества ленінських принципів народовладдя. З кожним кроком просування нашого суспільства вперед по шляху до комунізму, все повніше розкриватимуться закладені в Основному Законі нашої загальнонародної держави величезні життєдайні можливості соціалістичної демократії — влади народу, влади в інтересах народу.

Виявом справжнього народовладдя, рівності радянських народів, розширення і поглиблення соціалістичної демократії є новий Основний Закон Української РСР. Прийняття нової Конституції СРСР, Конституцій УРСР та інших союзних республік — є концентрованим підсумком усього шістдесятирічного розвитку Радянської держави, яскравим свідченням того, що ідеї, проголошені Жовтнем, заповіти Леніна успішно втілюються в життя.

Під випробуванням керівництвом Комуністичної партії радянський народ за порівняно короткий історичний час, що минув від дня перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, пройшов шлях, який дорівнює сторіччям — побудував розвинутий соціалізм. У доповіді на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв зазначив: «...Ми дістали право сказати, що в СРСР тепер побудовано розвинутий соціалізм — таку стадію зрілості нового суспільства, коли завершується перебудова всієї сукупності суспільних відносин на внутрішньо притаманних соціалістичній колективістських началах. Звідси — повний простір для дії законів соціалізму, для виявлення його переваг в усіх сферах суспільного життя. Звідси — органічна цілісність і динамізм соціальної системи, її політична стабільність, незламна внутрішня єдність»¹.

Соціалізм вивів нашу країну на передові рубежі соціального прогресу, забезпечив небачені темпи суспільного розвитку. Поступово стираються істотні відмінності між містом і селом, розумовою і фізич-

¹ Л. І. Брежнєв. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення. К., 1977, стор. 24.

ною працею. Все повніше задовольняються матеріальні і духовні потреби радянських людей. У спільній праці і боротьбі зміцнився союз робітників, селян та інтелігенції, загартувались дружба і братерство всіх націй і народностей великого Союзу РСР, склалася нова історична спільність людей — радянський народ. Виконавши завдання диктатури пролетаріату, Радянська держава стала загальнонародною.

Український народ пишається тим, що завдяки мудрому керівництву Комуністичної партії, дружбі і братерству наших народів, розвиваючись у єдиному народногосподарському комплексі Союзу РСР, небувалих висот досягла Радянська Україна. Протягом останніх сорока років обсяг її промислового виробництва збільшився в 18 разів, продуктивність праці більш як в 7 разів, суспільні фонди споживання зросли майже в 30 разів². Нині Україна виробляє приблизно п'яту частину промислової і сільськогосподарської продукції Радянського Союзу³. Трудящі чотири рази орденоносною Української РСР з гордістю усвідомлюють, що могутній розвиток її промисловості і сільського господарства, розквіт науки і культури, неухильне піднесення життєвого рівня населення — всі ці історичні завоювання є результатом перемоги Великого Жовтня, дружби і взаємодопомоги, спільних трудових зусиль і ратних подвигів усіх народів нашої багатонаціональної Вітчизни.

Радянська Україна сьогодні — це рівна серед рівних, високорозвинута, квітуча республіка, все життя якої характеризують риси, властиві суспільству зрілого соціалізму. «Докорінні зміни, які відбулись на Україні за роки Радянської влади і особливо після прийняття нині діючої Конституції СРСР, справді грандіозні, — відзначив у доповіді «Про проект Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки» на березневому Пленумі ЦК Компартії України член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України, Голова Комісії по підготовці проекту Конституції Української РСР товариш В. В. Щербинський. — Вони переконливо показують, чого можуть досягти трудящі в умовах соціалізму в братній сім'ї вільних народів»⁴.

Всі ці досягнення реального соціалізму, глибокі зміни, що відбулися в нашій республіці, знайшли своє відображення у новій Конституції УРСР, прийняття якої є складовою частиною широкої програми втілення в життя вимог Основного Закону Радянського Союзу, який вже більш як півроку живе, діє і працює на комунізм.

Політико-правову базу нової Конституції Української РСР становлять положення Конституції СРСР 1977 року, ленінські принципи радянського будівництва, здійснення національної політики, теоретичні узагальнення, які містяться у програмних документах КПРС, доповідях і виступах товариша Л. І. Брежнєва, зокрема, на XXV з'їзді КПРС, травневому і жовтневому (1977 р.) Пленумах ЦК КПРС, позачерговій сьомій сесії Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання, на урочистому засіданні, присвяченому 60-річчю Великого Жовтня.

Принцип відповідності Конституції УРСР, Конституцій інших союзних республік Основному Закону СРСР впливає із спільності економічних, політичних, соціальних та ідеологічних основ всіх радянських республік у складі Радянської багатонаціональної держави. Основний Закон УРСР всебічно визначає правове становище Української РСР у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік. В окремій

² «Радянська Україна», 25 березня 1978 р.

³ В. В. Щербинський. Советская Украина, М., 1977, стор. 44.

⁴ «Радянська Україна», 25 березня, 1978 р.

голові чітко окреслено коло питань, які віднесені до відання республіки в особі її вищих органів влади, вказується, що Українська РСР, будучи складовою частиною єдиної союзної держави, забезпечує комплексний економічний і соціальний розвиток на своїй території, сприяє здійсненню на цій території повноважень Союзу РСР, проводить у життя рішення його вищих органів державної влади і управління. Вона бере участь у вирішенні питань, віднесених до відання Союзу РСР, у Верховній Раді СРСР, Президії Верховної Ради СРСР, Уряді СРСР та інших органах Союзу РСР. У статті 75 Основного Закону УРСР зазначається, що відповідно до Конституції СРСР суверенні права Української РСР охороняються Союзом РСР.

Як бачимо, у новій Конституції УРСР відображена наступність форм і принципів національно-державного устрою, основи яких були розроблені В. І. Леніним і проголошені ще в Декларації прав народів Росії, в Декларації прав трудящого і експлуатованого народу, а також в усіх попередніх Конституціях СРСР та УРСР.

У вступній частині Конституції УРСР визначені найважливіші віхи історії Радянської України, говориться про те, що здійснена робітниками і селянами Росії під керівництвом Комуністичної партії на чолі з В. І. Леніним Велика Жовтнева соціалістична революція ознаменувала корінний поворот і в долі українського народу. Робітники і селяни України при братерській допомозі російського пролетаріату повалили експлуататорський лад, розгромили буржуазно-націоналістичну контрреволюцію, вперше в історії створили свою державу — Українську Радянську Соціалістичну Республіку.

В Конституції УРСР підкреслюється, що з об'єднанням братніх республік в єдиній союзній державі — Союзі РСР примножилися їх сили і можливості у соціалістичному будівництві, це відкрило перед трудящими України та всіх інших радянських республік простір для бурхливого прогресу в усіх галузях суспільного життя, для небувалого піднесення економіки і розквіту культури.

Важливе політичне значення має той факт, що в Конституції УРСР знайшло відображення возз'єднання українського народу в єдиній Радянській соціалістичній державі. У вступній частині Основного Закону УРСР наголошується на тому, що «народ Української Радянської Соціалістичної Республіки:

- керуючись ідеями наукового комунізму,
- усвідомлюючи себе невід'ємною складовою частиною всього радянського народу,
- зберігаючи наступність конституційного розвитку нашої країни, ідей і принципів Конституції Української РСР 1919 року, Конституції Української РСР 1929 року і Конституції Української РСР 1937 року і відповідно до Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1977 року, яка закріпила основи суспільного ладу і політики СРСР, встановила права, свободи і обов'язки громадян, принципи організації і цілі соціалістичної загальнонародної держави, приймає і проголошує цю Конституцію»⁵.

Головний напрям того нового, що містить Конституція УРСР, так само, як і Основний Закон Союзу РСР, — це далі розширення і поглиблення соціалістичної демократії, всього комплексу соціально-економічних, політичних і особистих прав та свобод громадян у нерозривному зв'язку з їх обов'язками перед суспільством і державою.

⁵ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки, К., 1978, стор. 4.

Соціалізм може існувати й успішно розвиватися лише при умовах здійснення справжнього народовладдя і високої соціально-політичної активності мас. «Тепер ми вже не тільки з теорії,— підкреслював товариш Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії,— але й з багаторічної практики знаємо: як справжня демократія неможлива без соціалізму, так і соціалізм неможливий без постійного розвитку демократії»⁶.

У Конституції УРСР відповідно до загальносоюзного Основного Закону визначаються шляхи всебічного розгортання демократії розвинутого соціалізму. Вони полягають у дедалі ширшій участі трудящих в управлінні справами суспільства і держави, удосконаленні державного апарату, підвищенні активності громадських організацій, посиленні народного контролю, зміцненні правової основи державного і громадського життя, розширенні гласності, постійному врахуванні громадської думки.

Центральне місце в політичній системі соціалістичного суспільства посідає загальнонародна держава, головне зняряддя побудови комунізму. Вона є загальнонародною, оскільки виконує волю всього народу. Це положення закріплено в статті 1 Конституції УРСР. В ній говориться, що Українська Радянська Соціалістична Республіка є соціалістична загальнонародна держава, яка виражає волю й інтереси робітників, селян та інтелігенції, трудящих республіки всіх національностей.

Суть соціалістичної демократії яскраво проявляється в діяльності Рад — повноважних органів влади. Вони є основою соціалістичної державності, і разом з тим наймасовішою організацією трудящих. Народ здійснює державну владу через Ради народних депутатів, які становлять політичну основу Української РСР.

Нова Конституція нашої республіки значно розширює функції Рад, визначає шляхи зміцнення їх зв'язків з народними масами. Зокрема, стаття 82 передбачає, що Ради народних депутатів безпосередньо і через створювані ними органи керують усіма галузями державного, господарського і соціально-культурного будівництва, приймають рішення, забезпечують їх виконання, здійснюють контроль за проведенням рішень у життя. Їм надано широкі повноваження по вирішенню державних, господарських і соціально-культурних питань на своїй території. Усі інші органи підконтрольні і підзвітні Радам народних депутатів.

Вся діяльність представницьких органів влади Української РСР будується на основі колективного, вільного, ділового обговорення і вирішення питань, гласності, регулярної звітності виконавчих і розпорядчих органів перед Радами та населенням.

Нині всю повноту державної влади в республіці здійснюють Верховна Рада Української РСР і 10337 місцевих Рад, до яких обрано понад 522 тисячі депутатів⁷. Ради у своїй роботі спираються на підтримку майже 8 мільйонів активістів. Таким чином, будучи формою соціалістичної державності, Ради є разом з тим найбільш масовою організацією трудящих. Їх випробуваною школою управління. У нас на практиці здійснюється ленінська ідея про те, що «народ, об'єднаний Радами,— ось хто повинен управляти державою»⁸.

Все це свідчить про високий ступінь громадсько-політичної активності радянських громадян, реальність їх політичних прав.

⁶ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 96.

⁷ «Український історичний журнал», 1978, № 1, стор. 12, 14.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 182.

Апологети імперіалізму, маскуючи справжнє становище, що існує в капіталістичному світі, з допомогою різних «теорій» намагаються модифікувати буржуазну демократію. Однак вони не в змозі приховати її класово-експлуаторську суть. Для буржуазної демократії сьогодні характерними явищами є широке застосування антикомуністичних і антиробітничих законів, переслідування прогресивних партій, масові звільнення з роботи комуністів і демократів, занесення їх до «чорних списків», влаштування перевірок «благонадійності» службовців, поліцейські репресії проти прогресивної преси, нещадне придушення за допомогою збройних сил страйків та інших виступів трудящих проти гноблення, на захист своїх законних прав.

Відомо, що при оцінці демократії потрібно виходити не лише з декларацій, формально проголошених конституцією тієї чи іншої держави, а, головне, з того, як ці декларації практично втілюються в життя, що фактично демократія дає трудящим масам. Зміст соціалістичної демократії, її реальна сутність полягають, насамперед, у тому, що управління загальнонародною державою здійснюється самим народом і в його інтересах.

Відповідно до положень Конституції Союзу РСР Основний Закон нашої республіки встановлює, що і Верховна Рада Української РСР, і місцеві Ради становлять єдину систему органів державної влади. Це означає, що будь-яка ланка Рад є часткою верховної влади, тобто, вона не тільки наділена повноваженнями вирішувати всі питання, віднесені до її компетенції, а й втілювати в життя загальнодержавні рішення. Така єдність найвищих і місцевих органів влади, опора верховної влади на ініціативу на місцях відображає головну суть Рад — їх нерозривний зв'язок з народом, здійснення народовладдя на ділі.

В умовах розвинутого соціалізму, коли масштаби і завдання соціального розвитку весь час розширюються, значення Рад як органів державної влади набагато зростає. Це зумовлено тим, що вони, згідно з Конституцією УРСР, безпосередньо і через створювані ними органи керують усіма галузями державного, господарського і соціально-культурного будівництва.

Найвищим органом державної влади Української РСР є Верховна Рада УРСР. Вона правомочна вирішувати всі питання, віднесені Конституцією СРСР і Конституцією УРСР до відання Української РСР. Це, зокрема, прийняття Конституції республіки, внесення до неї змін, затвердження державних планів економічного і соціального розвитку Української РСР, державного бюджету республіки, утворення підзвітних їй органів. Закони Української РСР приймаються Верховною Радою УРСР або народним голосуванням (референдумом), що проводиться за її рішенням.

Верховна Рада республіки, керуючись рішеннями XXV з'їзду КПРС, спрямовує діяльність місцевих Рад на ефективне використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, пошуки резервів для збільшення виробництва товарів народного споживання, дальшого поліпшення соціально-культурного і побутового обслуговування населення, благоустрою міст і сіл.

Місцеві Ради (обласні, районні, міські, районні в містах, селищні та сільські), виходячи із загальнодержавних інтересів та інтересів громадян, які проживають на їх території, вирішують не лише усі питання місцевого значення та проводять у життя рішення вищестоячих органів, а й у межах своїх повноважень контролюють і координують діяльність усіх організацій, розташованих на їх території.

Кращій реалізації волі виборців, зміцненню зв'язків Рад з населенням сприятиме дальше поліпшення роботи депутатських груп і постів, усіх депутатів, зростання їх авторитету і відповідальності перед виборцями. З цією метою Конституція УРСР 1978 року містить окрему главу «Народний депутат», яка регламентує основні права і обов'язки народних обранців.

Депутатами обираються найбільш авторитетні люди, передовики і новатори виробництва, спеціалісти народного господарства, провідні вчені, діячі літератури і мистецтва, партійні, радянські працівники. Серед депутатів, обраних у минулому році до місцевих Рад нашої республіки, понад 72 проценти становлять робітники і колгоспники. Майже 48 процентів депутатів — жінки⁹. Наш народний депутат — це людина з великими знаннями і життєвим досвідом, що мислить і діє як господар країни і може компетентно виконувати волю народу, здійснювати державну владу.

Одним з важливих напрямів дальшого розвитку соціалістичної демократії є широке залучення трудящих до здійснення контролю за діяльністю державних органів, підприємств і установ, посилення громадського впливу на поліпшення їх роботи. У статті 81 Конституції УРСР передбачено, що Ради народних депутатів утворюють органи народного контролю, який поєднує державний контроль з громадським контролем трудящих на підприємствах, у колгоспах, установах і організаціях. Ці органи тримають у полі зору виконання державних планів і завдань, ведуть боротьбу з порушеннями державної дисципліни, проявами місництва, відомчого підходу до справи, з безгосподарністю й марнотратством, тяганиною і бюрократизмом, сприяють удосконаленню роботи державного апарату.

У своїй повсякденній діяльності органи народного контролю спираються на широкий актив трудящих. У складі груп і постів народного контролю, що діють на всіх підприємствах і будовах, в колгоспах, установах і організаціях нашої республіки, налічується понад 2 мільйони народних дозорців. Кожен з них вносить свою частку зусиль у вирішення загальної справи.

Слід зазначити, що радянська демократія дає можливість залучати трудящих до суспільно-політичного життя країни не тільки через державні органи, а й через розгалужену мережу масових громадських організацій, які є невід'ємною складовою частиною нашої політичної системи. Їх основні права знайшли своє конституційне закріплення у статті 7 Основного Закону УРСР. У ній говориться, що професійні спілки, комсомол, кооперативні та інші громадські організації відповідно до своїх статутних завдань беруть участь в управлінні державними і громадськими справами, у вирішенні політичних, господарських і соціально-культурних питань.

Конституція УРСР надає масовим громадським організаціям право участі у формуванні представницьких органів влади, висувати кандидатів у депутати, гарантує вільне і всебічне обговорення політичних, ділових і особистих якостей кандидатів у депутати, а також право агітації на зборах, у пресі, по радіо і телебаченню та право направляти своїх представників для участі у судочинстві. Громадські організації в особі їх республіканських органів користуються правом законодавчої ініціативи.

В республіці також активно діють такі численні добровільні об'єднання трудящих, як наукові, науково-технічні й науково-освітні, культурно-освітні, спортивні, оборонні та інші товариства, спілки письмен-

⁹ «Радянська Україна», 20 квітня 1978 р.

ників, композиторів, художників, журналістів, які відповідно до своїх статутних вимог беруть участь в управлінні державними і громадськими справами, у розв'язанні господарських і соціально-культурних завдань.

Як бачимо, весь зміст, кожна буква нової Конституції спрямовані на те, щоб творчість народних мас всемірно підтримувалась і неухильно розвивалась. Цьому також сприяє даліше збагачення конституційних форм інститутів безпосередньої демократії. Робітничі і колгоспні збори, постійно діючі виробничі наради, звіти керівників підприємств і об'єднань перед трудовими колективами, збори громадян за місцем проживання, сільські сходи — все це широкі канали безпосередньої участі громадян у вирішенні питань загальнодержавного і місцевого значення. Доречно згадати, що у всенародному обговоренні проекту Конституції СРСР, яке тривало майже чотири місяці, взяло участь більш як 140 мільйонів чоловік¹⁰, проекту Конституції УРСР — понад 32 мільйони трудящих нашої республіки¹¹.

Красномовним підтвердженням далішого поглиблення демократії розвинутого соціалізму є включення до Конституції Союзу РСР і Конституції Української РСР статті про трудові колективи, яка вміщена у главі про політичну систему. Цим самим Основний Закон надає трудовим колективам якісно нового значення, а саме, як складової частини політичної системи радянського суспільства. І це закономірно. «У трудовому колективі,— підкреслив у своїй доповіді на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев,— в роботі його партійної, профспілкової, комсомольської організації відображається все життя суспільства — і економічне, і політичне, і духовне. По суті справи, це — первинний осередок усього нашого не тільки господарського, але й політичного організму»¹².

У трудових колективах вирішується багато питань, що виходять за межі вузьковиробничих інтересів. В колективі найбільш повно розкриваються і виявляються кращі риси радянської людини, формуються відносини дружби і товарищескості. Він стає головною школою трудового і політичного виховання молоді.

Новий Основний Закон закріплює за трудовими колективами широкі права. Вони беруть участь у плануванні виробництва і соціального розвитку, у підготовці і розстановці кадрів, обговоренні і вирішенні питань управління підприємствами і установами, поліпшення умов праці і побуту, використання коштів, призначених для розвитку виробництва, а також на соціально-культурні заходи і матеріальне заохочення.

На етапі зрілого соціалізму всебічне розгортання демократії утвердилось як центральний напрям політичного розвитку радянського суспільства. Це наочно відображає діалектику нашого державного і суспільного життя. Вона полягає в тому, що в міру розвитку і вдосконалення соціалістичної держави мільйони громадян дедалі активніше беруть участь у роботі органів влади, народного контролю, в управлінні виробництвом, соціально-культурному житті, здійсненні правосуддя. Таким чином, відбувається процес поступового переростання нашої державності в комуністичне суспільне самоврядування.

¹⁰ Л. І. Брежнев. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення, стор. 4.

¹¹ «Радянська Україна», 20 квітня 1978 р.

¹² Л. І. Брежнев. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення, стор. 7.

Про це вказав товариш Л. І. Брежнев у своїй статті «Історичний рубіж на шляху до комунізму»: «...в міру вдосконалення зрілого соціалістичного суспільства і відбувається його поступове переростання в комуністичне. Відокремити ці два процеси, провести між ними розмежувальну рису неможливо»¹³.

Генеральну перспективу розвитку радянського суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР визначає Комуністична партія. Будучи озброєною марксистсько-ленінським ученням, вона керує великою творчою діяльністю радянського народу, надає науково обґрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму.

У новій Конституції СРСР, так само як і в Конституції УРСР, більш повно і розгорнуто сформульована керівна і спрямовуюча роль КПРС, вказано, що вона є ядром політичної системи радянського суспільства, державних і громадських організацій.

Глибокі соціально-економічні зрушення в нашій країні привели до дальшого розширення соціальної бази Комуністичної партії. В умовах розвинутого соціалізму КПРС, по суті, стала партією всього народу, але при цьому вона аж ніяк не втратила свого класового характеру. За своєю природою КПРС була і залишається партією робітничого класу.

Бойовий загін КПРС — Комуністична партія України нині палічує в своїх рядах 2 мільйони 750 тисяч представників робітничого класу, колгоспного селянства, народної інтелігенції¹⁴.

Виходячи з рішень XXV з'їзду, КПРС спрямовує всебічне розгортання соціалістичної демократії, вдосконалення діяльності представницьких органів влади, громадських організацій, трудових колективів у розв'язанні економічних, соціально-політичних і культурних завдань. При цьому партія не підміняє державні установи, а проводить через них свої рішення. Цей ленінський принцип партійного керівництва знайшов своє конституційне закріплення у новому Основному Законі нашої країни, в статті 6 якого говориться, що всі партійні організації діють в рамках Конституції СРСР.

КПРС вважає одним з найважливіших своїх завдань всемірно зміцнювати владу Рад, дбати про дальший розвиток соціалістичної демократії. Ось чому Комуністична партія не тільки розробляє стратегію і тактику розгортання соціалістичної демократії на кожному історичному етапі розвитку нашого суспільства, а й виступає її надійним гарантом.

Свідченням дальшого розквіту соціалістичної демократії є положення Конституції нашої республіки про державу і особу. Як і Основний Закон Союзу РСР, Конституція УРСР відображає переваги соціалістичного ладу, радянського способу життя, який забезпечує людині справжню свободу і добробут, гармонійне поєднання суспільних і особистих інтересів. Найвищою соціальною цінністю в нашій країні є людина, а найбільш повне задоволення її зростаючих матеріальних і духовних потреб — головна мета всього суспільного виробництва. Це положення нині стало конституційним принципом діяльності загальнонародної держави.

З побудовою розвинутого соціалізму розширилась економічна база соціалістичної демократії, наповнились більш ґрунтовним матеріальним змістом права громадян, міцнішими стали гарантії їх здійснення. Стаття 37 Конституції нашої республіки встановлює, що гро-

¹³ Л. І. Брежнев. Історичний рубіж на шляху до комунізму, К., 1977, стор. 10.

¹⁴ «Радянська Україна», 25 березня 1978 р.

мадяни Української РСР мають усю повноту соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод, проголошених і гарантованих Конституцією СРСР, Конституцією УРСР та радянськими законами. Соціалістичний лад забезпечує розширення прав і свобод, безперервне поліпшення умов життя громадян у міру виконання програм соціально-економічного і культурного розвитку.

У буржуазному суспільстві права і свободи громадян урізані, зведені до мінімуму. В Конституції США, наприклад, зовсім не згадується ні про право на працю, ні на відпочинок, ні на інші соціально-економічні права і свободи. А у випадках, коли буржуазні конституції під тиском мас формально визнають те чи інше право, вони фактично зводять його нанівець, оскільки не гарантують здійснення на ділі.

При соціалізмі саме суспільство і держава заінтересовані в забезпеченні повноправності громадян, у тому, щоб усе населення брало активну участь в управлінні суспільством і державою. «Здійснення демократичних прав і свобод комуністи завжди вважали дійовим знаряддям трудящих у боротьбі за соціалізм і комунізм. Знання своїх прав, уміння застосовувати їх в інтересах будівництва нового суспільства — надзвичайно важлива риса активної життєвої позиції радянської людини, її високої політичної культури, формування і розвитку якої були і лишаються в центрі уваги нашої партії»¹⁵.

Новий Основний Закон УРСР ширше і повніше, ніж попередній, закріпив основні права і свободи громадян Української РСР, які згідно з статтею 31 Конституції УРСР є одночасно і громадянами СРСР.

Насамперед, це стосується соціально-економічних прав, які, як відомо, зачіпають самі основи життя людини. До них належить право на працю, відпочинок, матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, втрати працездатності, а також втрати годувальника, право на освіту. Вперше в конституційному порядку закріплюються такі життєво необхідні права і свободи, як право на охорону здоров'я, на житло, на користування досягненнями культури, свобода наукової, технічної і художньої творчості.

Нині, коли на Україні, як і в усьому Радянському Союзі, в основному завершено перехід до загальної середньої освіти молоді, кожен третій житель республіки охоплений тим чи іншим видом навчання. В УРСР діє 143 вищих учбових заклади, у яких працює 174 тисячі викладачів, з них 4 тисячі докторів наук і 50 тисяч кандидатів наук¹⁶.

Широке визнання одержала художня творчість українського народу. 76 професійних театрів, 25 філармоній, 26 тисяч клубів і палаців культури здійснюють постановку вистав і концертів. Майже 4 мільйони трудящих присвячують своє дозвілля музиці, театру, художній самодіяльності, живопису, кіно. До послуг населення республіки 27 тисяч масових бібліотек, книжковий фонд яких перевищує 323 мільйони примірників.

У розпорядженні жителів України є 4000 лікувальних закладів і близько 590 тисяч стаціонарних ліжок. У санаторіях і будинках відпочинку щорічно оздоровляються понад 8 мільйонів чоловік. Для занять спортом в республіці побудовано 848 стадіонів, 93600 спортивних майданчиків, більш як 12000 спортивних залів та інших споруд. Високими темпами ведеться житлове будівництво. Кожного дня близько 1000 сімей справляють новосілля¹⁷.

¹⁵ Л. І. Брежнєв. Історичний рубіж на шляху до комунізму, стор. 21.

¹⁶ «Радянська Україна», 29 листопада 1977 р.

¹⁷ Там же.

Поряд з широким комплексом соціально-економічних прав, які найяскравіше характеризують правове становище особи в розвинутому соціалістичному суспільстві, нова Конституція УРСР повніше формулює політичні права і свободи громадян Української РСР. Ці права і свободи є одним з найважливіших факторів, що забезпечують активну участь трудящих у суспільно-політичному житті. Суттєве значення має зафіксоване у нині діючій Конституції УРСР право брати участь в управлінні державними і громадськими справами, вносити в державні органи і громадські організації пропозиції про поліпшення їх діяльності, критикувати недоліки в роботі, право об'єднуватися в громадські організації. У повному обсязі підтверджується свобода слова, друку, зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій.

Одним з найважливіших політичних прав, передбачених Конституцією УРСР, є право кожного громадянина обирати і бути обраним у представницькі органи державної влади. Загальне, рівне і пряме виборче право при таємному голосуванні становить політичну і правову передумови активної участі громадян в управлінні своєю державою, послідовного здійснення справжнього народовладдя в соціалістичному суспільстві. Всі радянські громадяни, які досягли 18 років, незалежно від расової і національної належності, статі, віросповідання, освіти, осілості, соціального походження, майнового стану, мають право брати участь у виборах депутатів на рівних засадах. Це означає, що до виборів у нас практично залучається все доросле населення.

У системі конституційних прав і свобод значне місце відводиться особистим правам і свободам громадян. Основний Закон нашої республіки у повній відповідності з Конституцією СРСР передбачає недоторканість особи, недоторканість житла, охорону особистого життя громадян, таємницю листування, телефонних переговорів і телеграфних повідомлень, право на судовий захист, відшкодування втрати, а також свободу совісті.

На всі державні органи, громадські організації і службові особи покладено обов'язок поважати права і свободи радянської людини. Громадяни вправі звертатися до суду за захистом від посягань на особу, її честь і гідність, майно, а також оскаржити дії службових осіб у державні органи і громадські організації. Такі скарги мають бути розглянуті в порядку і строки, встановлені законом.

Проголошуючи основні права та свободи і вказуючи на їх гарантії, Конституція УРСР разом з тим застерігає, що вони не повинні використовуватись проти соціалістичного ладу, на шкоду інтересам суспільства і держави, правам інших громадян. Вона відкидає анархістське розуміння свободи як можливості особи діяти без будь-яких обмежень, не визнає «позакласової» свободи слова, друку, мітингів тощо. Саме цим пояснюється заборона в нашій країні поширювати наклепи на соціалістичний лад, вести пропаганду війни, насильства, аморалі, збуджувати расову і національну ворожнечу, ненависть у зв'язку з релігійними віруваннями. Соціалістична демократія несумісна з індивідуалістичним свавіллям, розбещеністю, нехтуванням громадськими обов'язками. Ось чому Конституція УРСР містить суттєве положення про те, що здійснення прав і свобод є невіддільним від виконання громадянином своїх обов'язків.

У своєму виступі на травневому (1977 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев наголосив: «Треба, щоб кожна радянська людина ясно усвідомлювала, що головна гарантія її прав у кінцевому підсумку — це могутність і процвітання Батьківщини. А для цього кожен громадянин повинен відчувати свою відповідальність перед сус-

пільством, сумлінно виконувати свій обов'язок перед державою. перед народом»¹⁸.

В Основному Законі Української РСР (статті 57—67) встановлено конституційні обов'язки громадян. Насамперед вони повинні додержуватись вимог Конституції СРСР, Конституції УРСР і радянських законів, поважати правила соціалістичного співжиття, дорожити високим званням радянського громадянина, чесно і сумлінно працювати, дотримуватись трудової дисципліни, берегти і зміцнювати соціалістичну власність, захищати соціалістичну Вітчизну. Обов'язок громадян Української РСР — поважати національну гідність інших громадян, зміцнювати дружбу націй і народностей Радянської багатонаціональної держави, сприяти розвитку дружби і співробітництва з народами інших країн, підтримувати і зміцнювати загальний мир.

До рівня конституційних вимог піднесено обов'язки громадян нашої республіки оберігати інтереси Радянської держави, сприяти зміцненню її могутності і авторитету, бути непримиренним до антигромадських вчинків, всемірно сприяти охороні громадського порядку, берегти природу, охороняти її багатства, турбуватись про збереження історичних пам'яток та інших культурних цінностей. Стаття 64 зафіксувала конституційний обов'язок громадян піклуватися про виховання дітей, готувати їх до суспільно корисної праці, виховувати гідними членами соціалістичного суспільства. В свою чергу, діти зобов'язані піклуватися про батьків і надавати їм допомогу.

Таким чином, нова Конституція УРСР формулює принцип органічної єдності прав і обов'язків громадян. Це не тільки не суперечить корінним основам радянського способу життя, а навпаки, зумовлює дальше поглиблення соціалістичної демократії. Чим активніше і повніше реалізуються кожним громадянином його обов'язки, тим міцнішою стає наша держава, тим більше в неї можливостей розширювати коло прав і свобод та їх гарантувати.

Як бачимо, наша Конституція — це втілення в життя справжнього демократизму і гуманізму. Вона показує, що найвищим законом діяльності Радянської держави є піклування про людину праці, про благо і щастя народу. І цілком закономірно, що її прийняття стало важливою віхою в суспільно-політичному житті країни, подією не лише внутрішнього, а й великого зовнішньополітичного значення.

Наш Основний Закон переконливо показав, що питання свободи, прав громадян, демократії і соціальної справедливості наповнюються реальним змістом лише в умовах соціалізму, який забезпечує трудящим справжнє народовладдя, добробут, впевненість у майбутньому.

Г. А. Мурашин

КОНСТИТУЦИЯ УССР — ЯРКОЕ ПРОЯВЛЕНИЕ ТОРЖЕСТВА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ДЕМОКРАТИИ

Резюме

В статье раскрывается значение положений новой Конституции Украинской ССР, показывается многогранная деятельность КПСС и Советского государства, направленная на дальнейшее расширение и углубление социалистической демократии в условиях развитого социализма.

¹⁸ Л. І. Брежнев. Про проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 10.

Повідомлення

ПАРТІЙНО-РАДЯНЬСЬКА ПРЕСА УКРАЇНИ В БОРОТБІ ЗА НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС, ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

М. В. БЕЛІК (Київ)

Забезпечивши побудову в нашій країні суспільства розвинутого соціалізму, Комуністична партія зосереджує зусилля трудящих на безпосереднє перетворення в життя багатопланових і масштабних соціально-економічних планів, визначених економічною стратегією XXIV та XXV з'їздів КПРС. Партія великого значення надає прискоренню науково-технічного прогресу, який на сучасному етапі стає «все більш дійовим фактором розвитку народного господарства...»¹, вирішальною умовою зростання суспільного виробництва, підвищення ефективності і якості всієї господарської діяльності. «...Тільки на основі прискореного розвитку науки і техніки можуть бути розв'язані кінцеві завдання революції соціальної — побудоване комуністичне суспільство»², — сказано у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їзду партії.

Впровадження в практику комплексних програм з найважливіших науково-технічних, економічних і соціальних проблем вперше складених на десяту п'ятирічку дасть можливість у рамках єдиного народно-господарського плану концентрувати ресурси на розв'язанні ключових проблем і успішно розв'язувати міжгалузеві питання.

Велика робота в галузі науково-технічного прогресу планується і в УРСР. На здійснення заходів по розвитку нової техніки у промисловості Української РСР затрати становитимуть 6,5 млрд. крб., або в 1,3 раза більше, ніж у дев'ятій п'ятирічці. За роки десятої п'ятирічки передбачається освоїти 5,5 тис. найменувань нових видів машин, апаратів, приладів, устаткування і матеріалів, комплексно механізувати і автоматизувати 120 підприємств, понад 7 тис. цехів і дільниць. Передбачається ввести в дію 12,5 тис. механізованих поточкових і автоматичних ліній, 350 автоматизованих систем управління різного призначення³.

У дальшому розвитку науково-технічного прогресу партія надає великого значення роботі вчених, спеціалістів, які безпосередньо забезпечують інтеграцію науки з виробництвом. Чільне місце у цій справі посідає діяльність партійних, радянських, профспілкових, громадських організацій, кожного трудового колективу, всіх трудящих.

Важливу роль у здійсненні науково-технічних планів пинішньої п'ятирічки покликані відіграти також засоби масової інформації, зокрема партійно-радянська преса. Завдання газет в галузі економічної та науково-технічної політики партії на етапі зрілого соціалізму чітко сформульовані в постанові ЦК КПРС «Про керівництво Томського обкому КПРС засобами масової інформації і пропаганди». Центральний Комітет вимагає від друкованих органів посилити увагу до висвітлення

¹ Л. І. Брежнєв. Великий Жовтень і прогрес людства, 1977, стор. 10.

² Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 53.

³ «Радянська Україна», 19 листопада 1976 р.

питань, пов'язаних з підвищенням ефективності і поліпшення якості роботи на кожній ділянці роботи, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, посилення режиму економії, виявлення і використання внутрішніх резервів виробництва. Одним із важливих завдань засобів масової інформації і пропаганди є забезпечення дальшого розвитку соціалістичного змагання і руху за комуністичне ставлення до праці, особливо — пропаганди передового досвіду, ініціативи і новаторства трудящих колективів і окремих виробників⁴.

Діяльність друкованих органів завжди перебуває у центрі уваги ЦК Компартії України. Нині в республіці виходить понад 2500 газет, журналів та інших періодичних видань разовим тиражем 36 млн. примірників⁵. Лише останнім часом стали до ладу нові поліграфічні комплекси в Дніпропетровську, Донецьку, Сімферополі, Харкові, Запоріжжі, Львові і Одесі. Чільне місце у своїй роботі парторганізації республіки відводять добору і вихованню журналістських кадрів, зростанню їх ідейного і професійного рівня, визначенню напрямів діяльності друкованих органів, підвищенню ефективності виступів.

У даному повідомленні розглядаються деякі аспекти діяльності органів преси, партійних комітетів і радянських органів по прискоренню темпів науково-технічного прогресу в світлі рішень XXV з'їзду КПРС, аналізуються окремі форми і методи організаційної та агітаційно-пропагандистської роботи газет в цьому напрямі, узагальнюється досвід, нагромаджений ними в ході всенародної боротьби за реалізацію соціально-економічної програми десятої п'ятирічки.

Після XXV з'їзду партії газети республіки значно активізували свою діяльність у боротьбі за науково-технічний прогрес, підвищення продуктивності праці, за якість продукції. На їх сторінках друкувалися матеріали про роль і місце науки і техніки в побудові комунізму, про науково-технічну політику партії на сучасному етапі, найновіші наукові вітчизняні і зарубіжні відкриття.

Газета «Радянська Україна» присвятила цим темам ряд спеціальних статей. В номері від 24 листопада 1976 р. вона розповіла про масштаби та завдання науково-технічного прогресу на десяту п'ятирічку в республіці. Так, на розвиток науки буде виділено майже 18 млн. крб., передбачається виконати близько 500 завдань з найважливіших науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Від впровадження нової техніки в промисловості УРСР передбачається одержати близько 5 млрд. крб. економії.

Друковані органи Центрального Комітету Компартії України — газети «Радянська Україна», «Правда Украины», «Робітнича газета» ввели спеціальні рубрики, присвячені актуальним питанням сучасності. В газеті «Радянська Україна» заведено, наприклад, такі рубрики: «Наука на службі народу», «У лабораторіях вчених», «Думка вченого», «Під робітничорівським контролем — десять будов п'ятирічки», «Громадський огляд використання резервів економії і бережливості», та ін. Автори матеріалів — керівні працівники партійних, радянських організацій, вчені, провідні спеціалісти різних галузей науки і техніки. Велике політичне і мобілізуюче значення мали публікації статей і виступів керівників партії і уряду республіки — члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького, секретарів ЦК М. М. Борисенка, А. С. Титаренка, Голови

⁴ Про керівництво Томського обкому КПРС засобами масової інформації і пропаганди. — «Радянська Україна», 27 січня 1977 р.

⁵ «Правда Украины», 4 лютого 1977 р.

Ради Міністрів УРСР О. П. Ляшка та ін.⁶ Їх виступи розкривали стан справ на різних ділянках комуністичного будівництва, націлювали парторганізації і трудові колективи на розв'язання вузлових питань економіки, науки і культури.

З аналізом сучасних наукових досліджень, про перспективи розвитку науки в республіці, шляхи підвищення її ефективності і зміцнення зв'язків з виробництвом неодноразово виступав Президент АН Української РСР Б. Є. Патон⁷. Новій формі співробітництва науки з виробництвом на громадських засадах «Правда України» 22 лютого 1977 р. присвятила виступ ректора Київського політехнічного інституту, чл.-кор. АН УРСР Г. Денисенка «Вуз—наука—виробництво».

Позитивний досвід пропаганди науково-технічного прогресу, поширення нових форм зв'язків науки з виробництвом нагромадили редакції газет Дніпропетровської, Донецької, Харківської, Київської, Одеської, Запорізької та інших областей республіки.

Квітневий пленум ЦК Компартії України (1977 р.), який обговорив роботу партійних організацій республіки по підготовці до 60-річчя Великого Жовтня і виконання рішень XXV з'їзду КПРС з питань підвищення ефективності промислового виробництва і капітального будівництва, поставив завдання впровадити в усі наукові колективи практику організації наукових досліджень передових інститутів — електрозварювання ім. Є. О. Патона, кібернетики, проблем матеріалознавства, фізико-технічного, низьких температур та ін.⁸

Наголошувалось на необхідності посилення науково-технічної пропаганди, зміцнення ділових, творчих зв'язків наукових інститутів з виробничими колективами. Завдання полягає в тому, зазначалося на пленумі, щоб на ділі повернути обличчям всіх господарських керівників, партійних, радянських, громадських організацій до питань дальшого вдосконалення виробництва на сучасній науковій основі, займатись впровадженням у практику новітніх досягнень науки і техніки. Ці завдання визначили напрями і зміст роботи всіх засобів масової інформації, в тому числі й працівників преси.

Виходячи із поставлених XXV з'їздом економічних завдань та ролі науково-технічного прогресу в їх реалізації, постанови квітневого пленуму ЦК Компартії України, друковані органи партійних комітетів значне місце відводять висвітленню питань, пов'язаних з дальшим зміцненням науки з виробництвом, розробкою спільних науково-технічних проблем, результатам творчої співдружності науковців і виробників.

Газета «Радянська Україна», наприклад, ознайомила трудящих республіки з досвідом Київського міськкому партії по зміцненню зв'язків науки з виробництвом. Тут спільно з АН УРСР, вченими галузевих інститутів, вузів, представниками підприємств розроблено конкретний комплекс заходів. Активну участь у їх здійсненні беруть створені при парторганізаціях комісії по прискоренню науково-технічного прогресу. Вони подають допомогу підприємствам у впровадженні нових технологічних процесів, розроблених вченими та ін. За допомогою цих комісій в Києві було укладено близько тисячі договорів про

⁶ «Радянська Україна», 11, 25 січня, 11 лютого, 3 квітня, 7 травня 1976 р.; 4, 17, 30 березня, 14 квітня, 19, 21 травня 1977 р.; «Правда України», 13 лютого, 13 березня, 19 листопада 1976 р.; 25 січня 1977 р.

⁷ «Радянська Україна», 3 серпня, 25 грудня 1976 р.; «Правда України», 27 грудня 1977 р.

⁸ «Робітничка газета», 14 квітня 1977 р.

творчу співдружність учених наукових закладів і вузів з виробничими колективами. За такими договорами, наприклад, з об'єднанням «Київ-трактородеталь» працювало більше десяти інститутів. Впровадження наукових розробок дало виробництву кілька мільйонів карбованців економії, значно знизилась витрати металу, підвищилась якість продукції⁹.

Після того, як жовтневий Пленум ЦК КПРС (1976 р.) схвалив досвід зміцнення творчих зв'язків науки з виробництвом у Львівській області, редакція «Радянської України» 13 листопада 1976 р. організувала виступ першого секретаря обкому партії В. Ф. Добрика, який поділився досвідом комплексного підходу до розробки конкретних програм розвитку наукових досліджень у десятій п'ятирічці. В області знайшли поширення такі форми творчих зв'язків науки з виробництвом, як укладення договорів між науковими організаціями і промисловими підприємствами, соціалістичних зобов'язань, створення міжвідомчих лабораторій, залучення більш широких кіл трудящих і студентів старших курсів до участі в технічній творчості. В. Ф. Добрик розповів про роль партійних організацій в справі прискорення темпів науково-технічного прогресу, підвищення ефективності виробництва і якості роботи. В результаті тільки за роки дев'ятої п'ятирічки наукові колективи Львівщини впровадили у виробництво понад тисячу розробок, економічний ефект зріс майже втричі і становив близько 300 млн. крб.^{9а}

Газета «Радянська Україна» ввела нову рубрику — «Продуктивна сила науки», під якою вмістила матеріали про передовий досвід, нагороджений в боротьбі за ефективність і якість, і взяла під громадський контроль його впровадження в народне господарство республіки.

З метою поширення почину колективів інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР і виробничого об'єднання «Ждановважмаш» по розгортанню соціалістичного змагання під девізом «Союз науки і виробництва — п'ятирічці ефективності і якості» республіканські та обласні газети опублікували на своїх сторінках їх спільні соціалістичні зобов'язання. На основі виконання комплексної науково-технічної програми передбачалося підвищити продуктивність праці виробничого об'єднання на 34%, зекономити понад 2 тис. т металу, одержати економічний ефект в сумі не менше 3,8 млн. крб.¹⁰

На нинішньому етапі газети помітно посилюють увагу до розвитку соціальної активності трудящих, формуванню у них активної життєвої позиції. Побудований в нашій країні розвинутий соціалізм створив реальні можливості для розвитку технічної творчості трудящих. Нова Конституція Союзу РСР відкрила перед радянськими людьми ще більші горизонти для розвитку їх всебічних і різноманітних здібностей і обдарувань. Основний Закон країни гарантує свободу наукової, технічної і художньої творчості. Він забезпечується широким розгортанням наукових досліджень, винахідницької та раціоналізаторської діяльності, розвитком літератури і мистецтва. Держава створює для цього необхідні умови, подає підтримку добровільним товариствам і творчим спілкам, організує впровадження винаходів і раціоналізаторських пропозицій у народне господарство та інші сфери життя¹¹. У 1977 р. лише в нашій республіці налічувалось понад 1 млн. 700 тис. раціоналізаторів і винахідників. У дев'ятій п'ятирічці економічний

⁹ «Радянська Україна», 29 листопада 1976 р.

^{9а} «Радянська Україна», 29 листопада 1976 р.

¹⁰ «Робітнича газета», 5 лютого 1977 р.

¹¹ Див.: Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1977, стор. 21.

ефект від впровадження раціоналізаторських пропозицій становив близько 4 млрд. крб.¹²

Позитивний вплив на дальшу активізацію технічної творчості трудящих відіграло звернення групи новаторів виробництва до всіх раціоналізаторів і винахідників республіки, яке було опубліковано 21 травня 1976 р. в республіканських газетах. Вони закликали всіх бійців п'ятирічки наполегливо боротись за технічне вдосконалення виробництва, створювати в кожному колективі обстановку творчого пошуку, нетерпимості до проявів відсталості, всемірно зміцнювати співдружність робітників, інженерів і вчених у розробці цінних нововведень. Ініціатори Звернення запропонували створити раціоналізаторський фонд економії десятої п'ятирічки в сумі 4,5 млрд. крб.

Виступаючи як колективний пропагандист, агітатор і організатор, преса подала відчутну допомогу партійним і профспілковим організаціям у поширенні ініціативи передових творчих колективів Запорізької, Дніпропетровської, Донецької, Львівської та інших областей боротись за створення раціоналізаторського фонду економії. В перший рік десятої п'ятирічки в цю боротьбу включились 43 тис. комплексних творчих бригад, що об'єднують 188 тис. передовиків і новаторів виробництва¹³. Завдяки постійній увазі партійних організацій Запоріжжя до розвитку технічної творчості в трудових колективах за роки дев'ятої п'ятирічки у виробництво впроваджено 4 тис. винаходів і близько 300 тис. раціоналізаторських пропозицій, що дало можливість зекономити 270 млн. крб., а за перший рік десятої п'ятирічки — близько 80 млн. крб. За останні два роки в області понад завдання механізовано працю 6 тис. працівників промисловості і будівництва, вивільнено від ручних операцій близько 15 тис. сільських трудівників. А всього в поточній п'ятирічці передбачено скоротити долю виробничників, зайнятих ручною працею, приблизно в два рази¹⁴. Республіканські і місцеві газети доклали чимало зусиль, щоб досвід запорожців став надбанням всіх партійних організацій і трудових колективів республіки.

У квітні 1977 р. газета «Правда Украины» організувала спільно з робітничими кореспондентами, народними контролерами, представниками рад НТТ і ВТВР та місцевими журналістами масовий рейд-перевірку технічної творчості трудящих на промислових підприємствах республіки. 9 квітня на сторінках газети розповідалося про результати рейду. Лише за перші два роки поточної п'ятирічки внаслідок впровадження в народне господарство республіки їх пропозицій одержано понад 2 млрд. крб. економії¹⁵. У ході перевірки були виявлені також і суттєві недоліки. Окремі партійні та профспілкові організації підприємств, шахт, фабрик, будівельних організацій, керівні господарські працівники не приділяли належної уваги розвитку технічної творчості робітників, не створювали для них відповідні умови. До творчої роботи ще слабо залучалась молодь, не завжди подавалася допомога у впровадженні винаходів і раціоналізаторських пропозицій та ін.

Підняті газетою питання обговорювались партійними організаціями, президіями обласних ВТВР. У прийнятих рішеннях брались зобов'я-

¹² «Робітнича газета», 21 травня 1976 р.

¹³ «Радянська Україна», 21 травня 1976 р.

¹⁴ «Робітнича газета», 8 червня 1976 р.; «Правда Украины», 8 квітня 1977 р.; «Правда», 9 березня 1978 р.

¹⁵ «Правда Украины», 23 березня 1978 р.

зання усунути недоліки, добиватися дальшого розвитку технічної творчості трудящих.

Великим творчим піднесенням характеризувався період підготовки до 60-річчя Великого Жовтня і всенародного обговорення проекту нової Конституції Союзу РСР. Однією з особливостей роботи редакцій газет республіки цього періоду було те, що їх виступи тісно пов'язувалися з поліпшенням роботи трудових колективів, вишукуванням внутрішніх резервів виробництва і приведенням їх в дію, дальшим розвитком трудової і політичної активності трудящих.

Яскравий вияв політичної зрілості, творчих здібностей робітничого класу, всіх трудящих республіки знаходить у соціалістичному змаганні, в якому нині бере участь понад 21 млн. чол., з них половина бореться за комуністичне ставлення до праці¹⁶.

Всебічне висвітлення соціалістичного змагання, як ефективного засобу розвитку творчої активності та виробничої ініціативи працівників, як випробуваної історичним досвідом форми залучення трудящих до будівництва соціалізму і комунізму, посідало одне з чільних місць в діяльності друкованих органів партійних комітетів. Спираючись на набутий досвід, республіканські і місцеві органи преси сприяють партійним і профспілковим організаціям у дальшому якісному розвитку соціалістичного змагання, яке в умовах розвинутого соціалізму «...справляє глибокий вплив на господарську практику, на громадсько-політичне життя країни, на моральну атмосферу»¹⁷. Пропаганда патріотичних починів, ініціатив, висвітлення нових форм участі широких мас трудящих у змаганні за прискорення темпів науково-технічного прогресу стала однією з головних тем газет.

Журналісти республіки сприйняли, висунутий XXV з'їздом КПРС, лозунг «Всемірно розвивати і далі соціалістичне змагання, рух за комуністичне ставлення до праці...»¹⁸ як конкретну програму дій. Завдяки їх творчому ставленню до справи в трудових колективах підприємств і організацій знайшли поширення такі чудові почини, як рух за прийняття зустрічних планів, ініціатива колективу Московського автомобільного заводу ім. І. О. Лихачова по прискоренню впровадження у виробництво досягнень науки і техніки, збільшенню випуску продукції вищої якості, ініціатива ряду колективів Російської та Білоруської республік про підвищення продуктивності праці на основі особистих творчих планів кожного працівника та ін.

Газети багато зробили і роблять для розгортання змагання трудових колективів під девізом: «Підвищувати ефективність виробництва і якість роботи в ім'я дальшого зростання скопоміки і народного добробуту», «Якості продукції — робітничу гарантію», «Жодного відстаючого поруч», «Кожному дню п'ятирічки — високу віддачу», «Робітничій ініціативі — інженерну підтримку» та ін. Нині республіканська преса докладає зусилля до того, щоб ініціатива передових колективів про завершення планів третього року п'ятирічки до дня прийняття Конституції СРСР знайшла своє втілення в практичних справах трудящих республіки. На сторінках друкованих органів партійних комітетів знайшли постійну «прописку» теми, пов'язані з участю трудящих у розробці та реалізації п'ятирічних і річних планів виробничих колективів, використанні внутрігосподарських резервів, у технічному переозброєнні підприємств промисловості. Республіканські і місцеві газе-

¹⁶ «Робітнича газета», 3 березня 1977 р.

¹⁷ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 86.

¹⁸ Там же.

ти систематично публікують соціалістичні зобов'язання трудових колективів, наукових закладів, працівників окремих галузей народного господарства.

Великий інтерес викликали зобов'язання трудящих республіки на 1977 р. і десяту п'ятирічку, опубліковані в партійних періодичних виданнях. Відповідаючи ділом на постанову ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ про Всесоюзне соціалістичне змагання за підвищення ефективності виробництва і якості роботи, успішне виконання завдань десятої п'ятирічки і постанови ЦК КПРС «Про 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції», трудові колективи взяли високі і напружені зобов'язання. Ними передбачалось за рахунок широкого впровадження досягнень науки і техніки, всемірного підвищення ефективності суспільного виробництва досягти зростання продуктивності праці не менше, ніж на 20%, одержати 90% приросту промислового виробництва¹⁹⁻²⁰. Газети взяли під постійний контроль виконання цих зобов'язань. Вони виступили ініціаторами масових рейдів-перевірок, брали шефство над найважливішими новобудовами п'ятирічки, надавали слово самим учасникам трудового суперництва, виступали з критичними матеріалами на адресу тих, хто по-справжньому не бореться за ефективність і якість. Використовуючи різноманітні форми, газети інформували про хід ювілейних зобов'язань, вказували на недоліки та шляхи їх усунення. «Днепровская правда», наприклад, лише протягом шести місяців 1977 р. (13, 17, 26 лютого, 13, 29 березня, 14 травня) присвятила цій темі десятки статей, повідомлень, економічних оглядів та інших матеріалів.

Завдяки самовідданій праці виробничих колективів під керівництвом партійних організацій, використання засобів масової інформації і пропаганди плани двох перших років п'ятирічки і соціалістичні зобов'язання були виконані достроково. Напружені соціалістичні зобов'язання взяли трудящі республіки на 1978 р. Ними передбачено також достроково виконати плани по всіх галузях народного господарства і виробити понад план на мільярди карбованців різноманітної продукції. За ініціативою москвичів понад 700 тис. передовиків і новаторів виробництва, 30 тис. дільниць, змін, бригад, ферм зобов'язалися виконати плани трьох років п'ятирічки до першої річниці прийняття нової Конституції СРСР²¹.

Одинадцятитисячний загін журналістів республіки подає дійову допомогу партійним і профспілковим організаціям у дальшому розгортанні соціалістичного змагання та руху за комуністичне ставлення до праці, підвищенні його мобілізуючої і виховної ролі. Республіканські, обласні, міські і багатотиражні газети постійно вміщують на своїх сторінках матеріали про трудові звернення виробничих колективів, досягнення новаторів, передовиків і переможців соціалістичного змагання, їх творчі здобутки. В номері газети «Правда Украины» від 16 лютого вміщено кореспонденцію про бригаду делегата XXV з'їзду КПРС Самокиша Л. Д. з Донецького металургійного заводу, яка за півтора місяці записала на свій рахунок 50 т надпланової сталі, 92% продукції вищої якості. У номері від 23 лютого газета повідомляла про трудовий успіх передових ткаль Дарницького шовкового комбінату Л. К. Кондратьєвої, П. Г. Волковинської та А. Т. Золотової, які трохи більше, ніж за рік виконали три річні норми. На сторінках республіканських газет широко висвітлювався досвід партійних орга-

¹⁹⁻²⁰ «Правда Украины», 26 лютого 1977 р.

²¹ «Правда», 11 лютого 1978 р.

нізацій і колективів підприємств промисловості Львівської області по впровадженню комплексної системи управління якістю продукції, схваленого Центральним Комітетом КПРС. «Робітнича газета», «Радянська Україна», «Правда Украины», більшість обласних газет організували серію статей керівників партійних, радянських, господарських органів, профспілкових організацій, науковців, в яких розкрили суть цього досвіду, показали його результати на практиці. В результаті організаторської та пропагандистської роботи парторганізацій республіки досвід львів'ян став надбанням багатьох підприємств. У 1977 р. комплексна система управління якістю розроблялася і використовувалась майже на 2600 підприємствах²².

Партійна преса посилила увагу до показу людей праці, ролі суб'єктивного фактору в боротьбі за нагромадження економічного потенціалу країни. Ряд змістовних матеріалів присвятила цій темі «Правда Украины» («Шахтер Александр Колесников», «Токарь Владимир Тройно», «Сталевар Виктор Шепель», «Строитель Николай Слободян», «Мастер Николай Сединкин»)²³. Редакція «Индустриальное Запорожье» пише колективну повість про гвардійців п'ятирічки. Газета «Социалистический Донбасс» організувала на своїх сторінках Вседонецьку школу комуністичної праці з метою пропаганди передового виробничого досвіду новаторів, переможців змагання. У 1977 р. в школі виступали металурги, шахтарі, автомобілісти та інші представники народного господарства області. Інші газети заснували Дошки пошани, Книжки трудової слави, до яких за рішенням обкомів партії, облвиконкомів, облпрофрад і обкомів комсомолу заносяться переможці соціалістичного змагання, окремі газети ввели рубрики «Вони йдуть попереду».

Пропаганда соціалістичних зобов'язань, висвітлення ходу їх виконання, розповіді про кращих людей праці орієнтують виробничі колективи на високі трудові рубежі, вчать трудящих високопродуктивної праці, вмілому використанню досягнень науково-технічної революції, виховують у них робітничу гордість, кмітливість, організованість і високу відповідальність. Важливе мобілізуюче значення мають матеріали з привітаннями Центрального Комітету партії виробничих колективів і окремих новаторів у зв'язку з трудовими успіхами, висвітлення в масштабах республіки підсумків і показ переможців соціалістичного змагання, розгляд цих питань в Центральному Комітеті Компартії України і Раді Міністрів УРСР та ін.

Практика комуністичного будівництва свідчить, що друковані органи партійних комітетів своїми специфічними формами впливу активно сприяють дальшому розвитку масовості, збагаченню форм і змісту змагання, економічному обґрунтуванню зобов'язань, сприяють зміцненню дружніх зв'язків, інтернаціоналізації самого змагання. Газета «Социалистический Донбасс» лише в 1977 р. вмістила кілька матеріалів про зв'язки трудящих Донецької, Ворошиловградської, Кем'єрської і Ростовської областей²⁴. Регулярно веде цю тему «Днепровская правда». 29 травня 1977 р. під рубрикою «Змагання з саратовцями і свердловчанами» виступили секретарі Дніпропетровського, Свердловського і Саратовського обкомів партії Є. Качаловський, Ю. Петров і В. Родіонов. «Деснянська правда» систематично показує хід традицій-

²² «Робітнича газета», 14 квітня 1977 р.

²³ Див.: «Правда Украины», 12 лютого, 19 березня, 2, 9 квітня, 7 травня 1977 р.

²⁴ «Социалистический Донбасс», 27 січня, 13 лютого, 15 березня, 29 квітня 1977 р.

ного змагання трудящих Чернігівщини з трудовими колективами Радянської та Білоруської республік.

У нинішньому році газети широко знайомлять трудящих з досвідом передових колективів країни, які одержали високу оцінку ЦК КПРС, радянських, профспілкових і комсомольських центральних органів країни. «Правда України» розповіла, зокрема, про метод роботи Миколи Злобіна, про нову організацію виробництва та комплексного використання техніки в колгоспах і радгоспах Іпатівського району Ставропольського краю, боротьбу виробничих колективів Запоріжжя за скорочення частки ручної праці на виробництві та ін.²⁵

Новим імпульсом дальшого розгортання соціалістичного змагання і руху за комуністичне ставлення до праці, поглиблення його змісту і конкретизації став лист ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ партійним, радянським, господарським, профспілковим і комсомольським організаціям, трудящим Радянського Союзу про розгортання соціалістичного змагання за виконання і перевиконання плану 1978 року і посилення боротьби за підвищення ефективності виробництва і якості роботи²⁶. Партійно-радянська преса спрямовує свої зусилля, творчі пошуки на подання конкретної допомоги партійним і профспілковим організаціям по дальшому розгортанню змагання за виконання і перевиконання плану 1978 р. Одним із важливих напрямів роботи газет є систематична пропаганда нових ініціатив, патріотичних починів трудових колективів, передових методів праці, розкриття їх суті і соціального значення. Газети виступають організаторами конкретних справ. Позитивні наслідки приносить контроль за введенням найбільш важливих промислових об'єктів і агрегатів. «Правда України», наприклад, кілька разів побувала з цією метою на металургійному заводі «Азовсталь» і результати перевірки висвітлила на сторінках газети. Лише за першу половину 1977 р. «Правда України» підготувала шість спеціальних випусків, присвячених виконанню виробничими колективами ювілейних зобов'язань. У липні того року за матеріалами газети стан будівництва киснево-конверторного цеху на Ждановському металургійному заводі «Азовсталь» було обговорено на розширеному засіданні штабу з участю господарських і профспілкових працівників всіх організацій²⁷.

В практиці друкованих органів партійних комітетів знайшли далі поширення такі дійові форми впливу на громадсько-політичне життя трудящих республіки, як «Круглий стіл», виїзні редакції, зустрічі з передовиками і позаторами виробництва, підготовка тематичних сторінок, робітничі пости, рейди взаємоперевірки, громадські огляди використання резервів економії і бережливості та ін.

Один з таких оглядів було проведено з ініціативи працівників редакції «Радянської України» спільно з іншими республіканськими організаціями. В огляді взяли участь 7 млн. трудящих різних галузей народного господарства, подано 500 тис. пропозицій, з них впроваджено майже 300 тис. з економічним ефектом 294 млн. крб., заощаджено 880 млн. квт.-год. електроенергії, 310 тис. т умовного палива, 94 тис. т металу, 47 тис. т цементу, 133 тис. куб. метрів лісоматеріалу²⁸. На основі підсумків були прийняті відповідні рекомендації, зверталась увага профспілкових і комсомольських організацій, народних

²⁵ «Правда України», 27 лютого, 7 і 16 березня 1978 р.

²⁶ «Радянська Україна», 14 січня 1978 р.

²⁷ «Правда України», 19 червня 1977 р.

²⁸ «Радянська Україна», 3 серпня 1976 р.

контролерів, працівників преси і телебачення на дальше посилення контролю за ходом огляду, ретельний аналіз недоліків, пропаганду і поширення передового досвіду учасників походу ощадливих.

Таким чином, газети виступали бойовими помічниками партійних комітетів у мобілізації трудящих на успішне виконання науково-технічних планів і завдань десятої п'ятирічки. Їх повсякденна творча праця знайшла свій прояв у трудових звершеннях виробничих колективів республіки. Понад 45 тис. трудових колективів, більше півтора мільйонів трудівників достроково, до ювілею Великого Жовтня, завершили плани двох років п'ятирічки. З початку п'ятирічки понад план було реалізовано промислової продукції на 2,4 млрд. крб.²⁹

Велике мобілізуюче значення для дальшого розгортання творчої діяльності працівників преси мав IV з'їзд журналістів республіки. На ньому була всебічно проаналізована робота різних ланок преси, узагальнено краший досвід, визначено конкретні завдання і шляхи боротьби за виконання рішень партії.

Особливу увагу ЦК Компартії України приділяє підвищенню дієвості, тематично-ідейному спрямуванню виступів засобів масової інформації і пропаганди. Про це свідчить і постанова ЦК «Про виконання партійними комітетами Львівської області рішень XXV з'їзду партії і постанов ЦК КППС про підвищення дієвості і координації діяльності засобів масової інформації і пропаганди»³⁰. В постанові викладена широка і конкретна програма дій для всіх партійних комітетів. Успішне її виконання буде сприяти дальшому піднесенню ролі партійно-радянської преси в боротьбі за прискорення темпів науково-технічного прогресу, зміцнення економіки суспільства зрілого соціалізму, створення матеріально-технічної бази комунізму.

Нові великі і відповідальні завдання постають перед радянсько-партійною пресою республіки у світлі доповідей Генерального секретаря ЦК нашої партії товариша Л. І. Брежнєва на сьомій позачерговій сесії Верховної Ради СРСР, ювілейних зборах у Москві та його статті «Історичний рубіж на шляху до комунізму». Теоретичні положення і узагальнення, конкретні завдання, поставлені в них перед країною, вимагають від журналістів і багаточисленного активу газет дальшого вдосконалення пропагандистської, агітаційної та організаторської діяльності, більш глибокого проникнення в різноманітні процеси, що відбуваються нині в нашому суспільстві, активного впливу на розв'язання актуальних проблем економіки, науково-технічного прогресу, висунутих XXV з'їздом партії.

²⁹ «Правда України», 6 листопада 1977 р.

³⁰ «Під прапором ленінізму», 1978, № 1, стр. 25—26.

ТОРГОВЕЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ З ПОЛЬЩЕЮ У XVIII ст.

В. М. КУЛАКОВСЬКИЙ (Київ)

Будучи складовою частиною Російської держави, Лівобережна Україна у XVIII ст. брала активну участь як у внутрішній, так і в зовнішній торгівлі країни. Питання про зовнішньоторговельні зв'язки Лівобережної України певною мірою порушували ще представники віт-

чизняної дворянської та буржуазної історіографії. Однак вони висвітлювали лише окремі аспекти цієї складної теми, причому не досліджували їх спеціально, а лише у зв'язку з вивченням тих чи інших адміністративно-територіальних одиниць (О. Шафонський, О. Лазаревський, І. Фундуклей)¹, розкриттям ролі ярмарків в економіці країни (І. Аксаков)². Цікавилися згаданою проблемою й буржуазно-націоналістичні історики. Проте внаслідок тенденційного, антинаукового підходу до її розв'язання вони не змогли показати справжній характер зовнішньоторговельних зв'язків Лівобережжя. Їх безпідставні твердження про «відрубність» економічного розвитку України від Росії, про відсутність на Україні купців місцевого походження і українського торговельного капіталу, про те, що «торговельно-промислове життя» України в XVII—XVIII ст. «хронічно падало і зникало», переконливо спростували радянські історики І. О. Гуржій, В. О. Голобуцький, І. Г. Шульга, М. М. Ткаченко, І. С. Слабеев та інші³.

У працях радянських учених, які ґрунтуються на марксистсько-ленінській методології, яскраво показано, що возз'єднання з Росією позитивно вплинуло на розвиток економіки і торгівлі Лівобережної України, зокрема доведено, що поживлення господарського життя в Росії у той час благотворно позначилося на «дальшому розвитку промисловості на Україні, розширенні внутрішнього ринку й зміцненні зв'язків із зовнішніми ринками»⁴. Цей висновок підтверджують і матеріали, використані нами для написання даного повідомлення. Вони, зокрема, свідчать, що зовнішньоторговельні зв'язки Лівобережжя у XVIII ст. продовжували розвиватися і відігравали досить помітну роль у його економічному житті.

Відсутність регулярного обліку кількості вивезених і привезених товарів через російсько-польський кордон протягом усього XVIII ст. не дає змоги відтворити повну картину українсько-польських торговельних зв'язків, однак немає сумніву, що вони були міцними і сталими, хоч, безперечно, не домінували над українсько-російськими зв'язками.

Для контролю над зовнішньою торгівлею, а також для запобігання втечі селян з Лівобережжя і боротьби з гайдамацьким рухом царський уряд створив широку мережу форпостів. Так, 1714 р. київський губернатор Голіцин дістав розпорядження заснувати на польському і литовському кордонах застави. Працівники цих пунктів, поряд з виконанням інших функцій, повинні були стежити за тим, «чтоб запрещенных товаров за границу не привозили». Київські губернагори, які фактично контролювали зовнішню торгівлю Лівобережжя, намагалися спрямувати її в основному через Київ.

¹ А. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание, К., 1851; А. Лазаревский. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения и управления, т. I. Полк Стародубский, К., 1888; т. II. Полк Нежинский, К., 1893; т. III. Полк Прилуцкий, К., 1902; И. Фундуклей. Статистическое описание Киевской губернии, СПб., 1852.

² И. Аксаков. Исследование о торговле на украинских ярмарках, СПб., 1858.

³ І. О. Гуржій. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII в. до 1861 року), К., 1962; В. О. Голобуцький. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період, К., 1970; І. Г. Шульга. К вопросу о развитии всероссийского рынка во второй половине XVIII века. — «Вопросы истории», 1958, № 10; його ж. Развитие торговли на Левобережной Украине во второй половине XVIII в. — Вопросы генезиса капитализма в России, Л., 1960; М. М. Ткаченко. До питання про соціально-економічний розвиток Лівобережної України (друга половина XVII—початок XVIII ст.). — «УІЖ», 1964, № 1; І. С. Слабеев. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні, К., 1964.

⁴ В. О. Голобуцький. Назв. праця, стор. 132.

Кожен купець, який хотів продати або придбати товари за кордоном, мав спочатку дістати дозвіл місцевих урядових органів на виїзд: міщани — у магістраті або ратуші, представники інших верств населення — у сотенному або полковому правлінні. Згодом він подавав заяву до Київської губернської канцелярії. Службові особи магістрату перевіряли всі товари й гроші, що їх віз купець, встановлювали особу купця, його челядників та фурманів і дані про них надсилали до губернської канцелярії. Купців ознайомлювали з указом про заборону вивозити за кордон певні види товарів і вимагали від них письмове зобов'язання виконувати його, а також нести відповідальність за повернення всіх челядників і фурманів, які супроводжували їх. Сплативши в губернській канцелярії «печатную пошлину», купці одержували перепустку і їхали до форпоста, де знову ретельно перевіряли товари і гроші, а також осіб, що супроводжували купця. Тут купці сплачували індукту й евекту. Такий само контроль проходили й іноземні купці. 22 вересня 1746 р. Колегія закордонних справ видала указ, яким зобов'язала губернаторів і начальників форпостів не пропускати за кордон купців, що не мали паспортів, в яких вказувалося, звідки вони їдуть, які товари везуть, через який форпост слідуватимуть, скільки челядників мають та хто вони такі. Купець зобов'язувався повернутися в Росію з усіма челядниками.

Незважаючи на складну процедуру переїзду через кордон і магнатсько-шляхетську анархію в Польщі, через форпости й митниці, що знаходилися поблизу Києва, вивозилося багато товарів. Звичайно, більшість купців, торговців і чумаків Лівобережжя вела торги на ярмарках Правобережної України, однак значна частина їх, особливо заможних, їхала до Польщі, а інколи й до Німеччини. Найчастіше вони бували в Шльонську (польська назва Сілезії), зокрема у Вроцлаві (Бреславлі), а також у Гданську (Данцигу) і Варшаві. Основним товаром, який експортувався з Лівобережжя у Польщу в першій половині XVIII ст., були воли. Скуповуючи волів на лівобережних ярмарках навесні, купці випасали їх до червня, а потім з допомогою найманих погоничів — гайдаїв переганяли через Правобережну Україну до Польщі. Найбільше худоби експортували з південних районів Лівобережжя, зокрема з Прилуцького, Лубенського, Полтавського, Переяславського і Миргородського полків. Так, у 1711 р. миргородський полковник Д. Апостол разом з «опошнянськими и лубенськими обывателями» відправив до Гданська «осм сот и килкадесят волов на суму 16 000 крб.». У 1718 р. з Лубенського, Прилуцького і Переяславського полків через київські застави до Шльонська було вивезено 1888 волів, у 1724 р. з Миргородського та Ізюмського полків — 1200, а з Прилуцького, Ніжинського та інших полків — 1915 волів⁵.

Крім волів, за кордон вивозилися інші види худоби та продукція тваринництва. За даними, зібраними для Комерц-колегії В. Блекловим, з Лівобережжя за кордон у 1715—1720 рр. було вивезено 3095 волів, 5271 голову великої рогатої худоби, 405 возів овечої та баранячої вовни, 8528 пудів юhti, 285 ялових шкур⁶.

Купці Лівобережжя продавали в Польщі, зокрема у Вроцлаві, також віск, сало, ремень, бодян, селітру, клей, чай, тютюн, бобрів, різнокольорову китайку, перську камку тощо. Через Лівобережну Україну за кордон надходили і товари, привезені з Росії або закуплені там.

⁵ М. Ф. Тищенко. Про участь Лівобережної України в зовнішній торгівлі у XVIII ст. — «УІЖ», 1963, № 3, стор. 104—105.

⁶ Записки історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 26, К., 1931, стор. 377.

Це в основному були хутра. Наприклад, у 1715 р. за кордон вивезено 735 тис., 1716 р. — 1128 тис., у 1720 р. — 1653 тис., а всього за шість років — 7488 тис. білячих шкурок. Протягом цих же років експортовано горностаїв — 5322 сороки, душок лисячих — 22 085 пар, душок лисиць — 2137 пар, корсаків — 1387 бунтів, кішок — 60 369. куниць — 91, лисиць — 4685 бунтів, ласок — 392 сороки; хутер: лисячих — 586, хребтових — 1105, білячих черевних — 2152, сантракових черевних — 1052, тхорячих — 895, норкових — 365, заячих — 2888, соболіних лапкових — 89, куничих лапкових — 78, котячих — 468, вовчих — 46, рисячих — 2 тощо⁷.

У зв'язку з тим, що на шляху до торгів купцям доводилося долати значні труднощі, вони почали об'єднуватися в групи, а інколи створювали й спеціальні товариства. Так, на початку XVIII ст. у Полтаві виникло дві компанії, які проводили торговельні операції із закордоном, одна із Заходом (Гданськ, Вроцлав, Лейпціг, Берлін, Нюрнберг та інші західноєвропейські міста), друга — з Кримом. До 1770 р. вони діяли спільно. Представник і прикажчики першої компанії займалися у Вроцлаві закупівлею і доставкою на Україну товарів⁸.

Реалізуювши товари за кордоном, купці, в свою чергу, закупляли там польські й інші іноземні товари. Вони привозили на Лівобережну Україну сукно, полотно, шовк, стрічки, музичні, токарні й слюсарні інструменти, різні картини, книги⁹. У 1715—1720 рр., за даними В. Блеклова, на Лівобережну Україну з Польщі, Німеччини, Туреччини і Криму було привезено такі товари: килимів — 750 штук, фарб — 2626 ок, стрічок — 504, сап'яну — 1691 бунт, ладану — 708 пудів 606 ок, шовкових та інших хусток — 1973 штук, цитрусового соку — 108 пудів 690 ок, кіс — 67 фас 4 бочки, кави — 58 ок, паперу — 524 стопи, бритв — 50 фунтів, брошок — 30 ок, міді — 174 пуди, вина рейнського — 4 бочки, вина угорського — 48 бочок, вина волоського — 93 бути 22 бочки, вина німецького лагонського — 26 бочок, вина кримського — 80 куф, тютюну — 160 ок, панчіх — 243 пари, жіночих шапок — 2540, солі — 1556 пудів тощо¹⁰. Ще більше, за цими ж даними, було завезено різних тканин: бархату та оксамиту, кумачу, табіну, напівтабіну, едомашки, речети, атласу, парчі із золотом та сріблом, полотна швабського, стамеду, напівстамеду, сукна корункового, тафти. Майже всі ці тканини були реалізовані на Україні¹¹.

Частина іноземних товарів потрапляла на Лівобережжя контрабандним шляхом. В універсалі П. Полуботка від 15 серпня 1722 р. читаємо: «Однак многие... з Гданска и из Шлионска и из протчих порубежных мест в Россию и чрез малороссийские города от Азова в Черкасский город иглы тайно привозят и в продажу потребляют, отчего компанейщиков российского дела иглам продажи нет»¹².

Як бачимо, серед товарів, які привозилися на Лівобережну Україну в першій половині XVIII ст., переважали тканини, галантерея, вино, тобто такі, що були виготовлені в основному в сусідніх з Польщею країнах. Продавалися ці товари в Києві, Ніжині, Чернігові, Стародубі, Кролевці та інших містах і містечках, а також транспортувалися в Росію.

⁷ Там же, стор. 375—376.

⁸ М. Ф. Тищенко. Назв. праця, стор. 105—106.

⁹ Там же, стор. 107.

¹⁰ Записки історично-філологічного відділу, кн. 26, стор. 375.

¹¹ Там же, стор. 374.

¹² ЦНБ АН УРСР, відділ рукописів, II, спр. 21 971.

У другій половині XVIII ст. торгівля Лівобережної України із закордоном, зокрема з Польщею, набрала ще більшого розмаху. Цьому сприяли дальший розвиток у Росії, на Лівобережній Україні і в Польщі ремесла, промислів, мануфактур і сільського господарства, а також скасування заборони на обмін рядом товарів та митних кордонів між Лівобережною Україною і Росією. Як і раніше, з південних районів Лівобережжя за кордон гнали великі партії волів. У 1759 р., наприклад, на європейські ярмарки з України було вивезено 1738 волів, у 1764 р. — 3382. Багато великої рогатої худоби направили в 1764 і 1767 рр. з Миргородського і Полтавського полків до Шльонська. На польських ярмарках продавали також коней, вирощених на Лівобережній Україні. Так, у 1767 р. на Васильківській митниці було зареєстровано 20 коней, яких гнали з Полтави до Вроцлава¹³.

Українські і російські купці реалізували у Польщі ремісничі й мануфактурні вироби, зокрема килими. Лише у 1758—1762 рр. через Васильківську митницю на Правобережжя, в Західну Україну і Польщу відправлено 14 401 килим. У Польщі знаходила збут і продукція українських гут¹⁴. У 1767 р. з Клинців до Варшави було привезено 50 пар черевиків, 25 пар чобіт і 650 пудів простого мила¹⁵. У 1778 р. прикажчик чернігівського купця І. Єньки — П. Кондранов вивіз з Чернігова до Вроцлава 15 пудів жовтого воску і 285 пудів мила¹⁶, а прикажчик М. Єньки — С. Матусов — 700 смушків, 42 пуди жовтого воску і 250 пудів мила¹⁷, курський купець М. Гулевський — 195 пудів мила, 35 пудів воску, 8 пудів ракової жернівки, 40 шкур вовків¹⁸.

Частими гостями на польських землях були київські купці. За даними скороченого особливого опису Київської губернії (намісництва) 1787 р., купці з Києва «за границу, в Польшу, Шлезию, Гданск, Цесарию, Валахию и в Таврическую область, отвозят для продажи черные смушки, легковесную юфту, говяжье сало, в небольшом количестве белок здешних и сибирских и воск»^{19—21}. З Ніжина в Шльонськ, Гданськ та інші міста Польщі, за свідченнями академіка Гільденштедта, експортували хутра, віск, юхту, тютюн, кримський сап'ян²². Підтримували торговельні зв'язки з польськими землями і полтавські купці. Міський голова, відповідаючи на запитання урядової комісії про географічне, економічне, політичне й культурне становище м. Полтави у серпні 1770 р., заявляв: «Заграничный торг имеют здешние сограждане в Шлезия, Гданск и Лейпцих в отгоне быков и разными закупленными товарами»²³. З Полтави й Решетилівки в Польщу щороку вивозилося овчин вартістю кілька тисяч карбованців²⁴.

Іздили торгувати в Польщу й жителі менших населених пунктів. Так, мешканці містечка Олішевки вивозили туди тютюн, слободи Добрянки — хутра, віск, юхту, тютюн²⁵. Із Сосницького, Конотопського,

¹³ ЦДІА УРСР, ф. 118, оп. 1, спр. 39, арк. 2.

¹⁴ О. М. Пономарьов. Розвиток капіталістичних відносин у промисловості України XVIII ст., Львів, 1971, стор. 145.

¹⁵ ЦДІА УРСР, ф. 118, оп. 1, спр. 39, арк. 1—5.

¹⁶ Там же, ф. 120, оп. 1, спр. 7, арк. 16.

¹⁷ Там же, арк. 10.

¹⁸ Там же, арк. 9.

^{19—21} Там же, ф. 193, оп. 2, спр. 303, арк. 10.

²² Путешествие в Малороссию академика Гильденштедта и кн. Долгорукого. — «Киевская старина», 1893, лютий, т. XL, стор. 433.

²³ Полтаві 800 років. 1174—1974. Збірник документів і матеріалів, К., 1974, стор. 40.

²⁴ А. Шафонский. Назв. праця, стор. 20.

²⁵ Там же, стор. 320, 355.

Березнянського, Борзенського, Ніжинського, Прилуцького, Роменського, Глинського, Лохвицького і Гадяцького повітів Чернігівського намісництва вивозилося багато тютюну²⁶. Отже, у другій половині XVIII ст. в Польщі продавалося значно більше, ніж раніше, товарів, привезених з Лівобережжя. До того ж, їх асортимент був різноманітнішим — поряд з сировиною там реалізувалася велика кількість промислових виробів.

З Польщі ж, як і раніше, українські і російські купці привозили фабричні вироби, здебільшого іноземного походження. Частина товарів надходила на Україну через Польщу транзитом. Жителі Києва, що доставляли свої товари в «Польщу, Шлезію, Гданск, Цесарию, Валахию и в Таврическую область», привозили звідти шовкові, суконні і бавовняні тканини, волоське й інші виноградні вина, бакалію, а також «полскую ступочную, волоскую каменную и таврическую соль»²⁷.

З Гданська до Ніжина привозили тонкі голландські, французькі й англійські сукна, шампанське вино, сукане золото, з Вроцлава — місцеві прості сукна, полотно, шерстяні вироби, з Кенігсберга (через Польщу) — шовкові й шерстяні французькі і німецькі товари (тафта, градетур, атлас, оксамит, камлот), ситець, напівситець, вибірку, серпанок, батист, голландське і німецьке полотно, з Лейпціга (через Польщу) — шовкові, шерстяні і галантерейні товари, саксонський фарфор. Греки везли до Ніжина через Польщу венеціанські шовкові товари, шовк-сирець з Адріанополя, шовк варений з Яніни, червоні кумачі з Тирново, бавовняні тканини з Адріанополя і Філіполя, ладан з Александрії, перли з Костянтинополя, вино, чорнослив і грецькі горіхи з Угорщини, Молдавії і Валахії²⁸. Так, у 1778 р. македонський грек Д. Пантазулій, що мешкав у Ніжині, закупив у Гданську 15 штук (288 аршинів) сукна англійського ординарного, 16 штук (по 30 аршинів у штуці) стамеду, 50 л золота пряденого вагою 32 фунти, 30 пудів бісеру²⁹. Того ж року ніжинський житель І. Полідор привіз з Гданська 2 штуки (48 аршинів) сукна англійського ординарного і 23 половинки (по 22 аршини в половинці) якогось іншого сукна³⁰. 16 вересня 1778 р. цей же купець віз із Польщі 25 штук (575 аршинів) сукна англійського ординарного, 12 пудів залізних інструментів «для токарной работы», 6 дюжин скрипиць простих³¹. 22 липня 1778 р. ніжинський купець С. Назаров на Сорокашинській митниці зареєстрував 25 л (16 фунтів) золота пряденого, 32 штуки етаміну шерстяного ординарного (672 аршини), 4 штуки (по 30 аршинів у штуці) стамеду, 3 дюжини скрипиць простих³². Продавали товари, доставлені з польських і німецьких земель (куди й самі їздили), ніжинські купці Ю. Шпиколев, А. Фемілієв, П. Мавродієв, В. Коробов, Т. Шабельников, Й. Карабанка та інші³³.

Великі партії товарів надходили з Польщі на кролевецькі ярмарки. Із Шльонська полтавські і глухівські купці, а також купці з Москви, Воронежа, Новгорода, Рильська, Путивля привозили сюди сукна, шовкову матерію та «разные красные товары»³⁴.

²⁶ Там же, стор. 19.

²⁷ ЦДІА УРСР, ф. 193, оп. 2, спр. 303, арк. 10.

²⁸ А. Шафонский. Назв. праця, стор. 479.

²⁹ ЦДІА УРСР, ф. 120, оп. 1, спр. 7, арк. 7.

³⁰ Там же, арк. 17.

³¹ Там же, арк. 34.

³² Там же, арк. 20.

³³ Там же, ф. 57, оп. 1, спр. 39, арк. 729, 763, 784, 821; спр. 341, арк. 144.

³⁴ Опис Новгород-Сіверського намісництва, К., 1931, стор. 363.

Багато різних товарів закупляли в Польщі чернігівські купці Єньки. 21 липня 1778 р. прикажчик І. Єньки — С. Матусов віз із Вроцлава 22 штуки (440 аршинів) сукна вроцлавського ординарного, 110 половинок сукна корнового (по 22 аршини в половинці), 15 штук (по 30 аршинів у штуці) стамеду, 215 пудів бісеру³⁵. 23 листопада того ж року прикажчик А. Єньки — І. Козловський привіз із Вроцлава 25 штук (505 аршинів) сукна вроцлавського ординарного, 75 штук (по 22 аршини в штуці) сукна корнового, 20 штук (по 30 аршинів у штуці) стамеду, 140 пудів бісеру й одного жеребця (вартістю 250 крб.)³⁶. Крім згаданих вище товарів, з Польщі на Лівобережну Україну надходили складальні й столові ножі, голки^{37–39}.

Везли з Польщі транзитом через Лівобережжя польські товари й російські купці. 8 червня робітник білгородського купця І. Авілова — О. Московичев віз із Гданська 50 половинок (по 22 аршини в половинці) сукна корнового, 35 штук (2073 аршини) каламайки шерстяної, 63 л (40 фунтів) золота пряденого, 16 тис. голок^{40–41}. 22 грудня калужський купець І. Коробов провіз через Сорокошинську митницю партію товару, за яку сплатив мита 400 крб. 88 коп.⁴²

На Лівобережну Україну приїжджали й польські купці. До Ніжина вони, зокрема, привозили штамети, каламайки, гаруси, вибірку, а також сіль⁴³. Відвідували польські купці й Стародуб. У Генеральному описі Лівобережної України за 1765—1769 рр. збереглися такі відомості: «Во время же ярмонков бывает купечество из разных великороссийских и малороссийских, також из Полской и Турецкой областей немалым числом с товарами немецкими, турецкими, китайскими и московскими»⁴⁴.

Торговельні зв'язки Лівобережної України з Польщею та іншими західними країнами (а вони також здійснювалися через Польщу) посідали досить значне місце у загальнодержавній торгівлі, про що свідчать дані про імпорт та експорт за 1783 р. *:

Назва портів і митниць	Ввезено		Вивезено	
	в тис. крб.	в %	в тис. крб.	в %
Порти:				
Архангельський	435,6	17,4	1439,0	41,6
балтійські (Петербурзький, Ревельський, Нарвський, Выборзький та ін.)	601,9	24,2	1099,6	31,8
чорноморські	248,2	9,9	284,0	8,2
Митниці:				
українські	890,1	35,8	476,9	13,8
білоруські	315,8	12,7	158,7	4,6
Разом	2491,6	100,0	3458,2	100,0

* Таблиця взята з книги «Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия во второй половине XVIII в.», М., 1956, стор. 124.

³⁵ ЦДІА УРСР, ф. 120, оп. 1, спр. 7, арк. 20.

³⁶ Там же, арк. 35.

^{37–39} В. К. Федоренко. Рудни Левобережной Украины в XVII—XVIII вв., М., 1960, стор. 122.

^{40–41} ЦДІА УРСР, ф. 120, оп. 1, спр. 7, арк. 15.

⁴² Там же, арк. 39.

⁴³ Там же, ф. 57, оп. 1, спр. 341, арк. 2.

⁴⁴ Там же, спр. 148а, арк. 8.

Як бачимо, на українські митниці, через які в цей час надходили в основному товари з Польщі, припадала третина загальнодержавного імпорту і сьома частина експорту.

Отже, протягом XVIII ст. Лівобережна Україна підтримувала жваві торговельні зв'язки з Польщею. Щоправда, у першій половині їх певною мірою гальмували різні урядові заборони щодо вивозу й довозу окремих товарів, міжособна боротьба магнатів і шляхти, економічна відсталість Польщі. У другій половині ці контакти значно поглибились і розширились. Поряд з продукцією землеробства і тваринництва лівобережні й російські купці везли в Польщу ремісничі і мануфактурні вироби, а також різноманітні хутра. З-за кордону вони привозили здебільшого вироби західноєвропейських (німецьких, англійських, французьких та італійських) ремісників і фабрик. Польських товарів продавали на Лівобережжі значно менше, що можна пояснити відсталістю польської економіки, внаслідок чого якість її продукції значно поступалася перед англійською, французькою і німецькою. Таким чином, твердження українських буржуазних націоналістів про занепад торгівлі між містами Лівобережної України і зарубіжних країн не мають ніяких підстав. Захищаючи вітчизняну промисловість і сільське господарство від конкуренції з боку іноземних підприємців, система протекціонізму, якої дотримувався російський уряд у XVIII ст., у період зародження капіталістичних відносин, позитивно впливала на розвиток економіки країни. Меркантилістична політика уряду не лише не гальмувала розвиток торговельних зв'язків Лівобережжя із зарубіжними країнами, а, навпаки, підпорядковуючи ці зв'язки загальнодержавним інтересам, давала купцям ширші можливості для нагромадження капіталів, глибше втягувала Україну до величезного всеросійського ринку, розвиток якого прискорював розклад натурального господарства, вів до занепаду феодально-кріпосницьких і зміцнення капіталістичних відносин.

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ (До 1000-річчя з часу народження)

М. Ф. КОТЛЯР (Київ)

У 1978 р. виповнюється тисяча років з часу народження Ярослава Володимировича — видатного державного діяча, за правління якого (1019—1054 рр.) Київська Русь досягла значної політичної та економічної могутності й культурного розквіту.

Радянська історична наука оцінює особу Ярослава з класових позицій і не ідеалізує його. Адже він був активним захисником інтересів правлячої верхівки, зокрема вжив ряд заходів, у тому числі й юридичних, для поглиблення залежності селян і міщан від феодалів, жорстко придушував антифеодальні виступи. Водночас не можна забувати, що розквіт тогочасної Давньоруської держави став можливим завдяки творчій діяльності саме народних мас, експлуатованих феодалами, найбільшим серед яких був Ярослав Володимирович. Однак не варто недооцінювати й вклад київського князя у давньоруську історію.

Як відомо, класики марксизму-ленізму розробили вчення про вирішальну роль народних мас в історії, але при цьому вони не заперечували й значення діяльності окремих видатних осіб. Основоположні

ки марксизму переконливо спростували антинаукові твердження філософів-ідеалістів про те, ніби видатні особи здатні на власний розсуд робити історію. Загальний перебіг і напрямок історичного процесу не залежать від окремих осіб, які можуть впливати на історичні події, проте не в змозі відмінити або змінити об'єктивні закономірності розвитку суспільства. Наслідки діяльності тієї чи іншої особи кінець кінцем визначаються історичною необхідністю. Разом з тим «...ідея історичної необхідності,— писав В. І. Ленін,— зовсім не підриває ролі особи в історії: історія вся складається саме з дій осіб, що безперечно являють собою діячів»¹. У світлі цього висловлювання В. І. Леніна і слід розглядати життєвий шлях київського князя Ярослава Володимировича, прозваного нащадками Мудрим за його любов до книжок і просвітительську діяльність.

У роки князювання в Києві батька Ярослава — Володимира (980—1015 рр.) територія Давньоруської держави значно розширилася, зміцнилося її економічне і політичне становище. Це був період розвитку раннього етапу феодальної формації на Русі. З метою централізації держави уряд Володимира замінив місцевих князів синами київського князя. «Повість временних літ» розповідає про це: «Бе бо у него (Володимира.— М. К.) сынов 12: Вышеслав, Изяслав, Ярослав, Святполк, Всеволод, Святослав, Мьстислав, Борис, Глеб, Станислав, Позвизд, Судислав. И посади Вышеслава в Новгороде, а Изяслава Полотьске, а Святполка Турове, а Ярослава Ростове»².

Намісником у Ростові Великому Володимир зробив Ярослава тоді, коли той був ще зовсім малим. Зрозуміло, що фактично там правили вірні йому люди. Незабаром у Новгороді помер найстарший син Володимира — Вишеслав, і Ярослава, якому було приблизно 10 років*, перевели на його місце.

Сам же Володимир у той час сидів у Києві і звідси здійснював владу над усіма давньоруськими землями, в яких порадкували намісники, здебільшого його сини. Як зауважував академік Б. Д. Греков, «надбудова діяла на базис досить енергійно і різнобічно. Володимир дуже добре знає межі своєї держави і успішно їх захищає. Давньоруська держава є однією, причому найбільшою, з ранньосередньовічних держав»³.

Однак під кінець Володимирового життя налагоджена державна машина почала буксувати: з-під влади київського князя прагнуть вийти його старші сини — спочатку Святполк, а потім і Ярослав. Об'єктивно це було результатом наростання процесів феодалізації, економічного і політичного зміцнення окремих земель та міст, правляча верхівка яких намагалася менше залежати від центру. Це знайшло відобра-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. I, стор. 148.

² Повість временних лет, ч. I. Текст и перевод, М.—Л., 1950, стор. 83 (далі посилання на цю книгу (ПВЛ) даватимуться в тексті). Ярослав був сином Володимира Святославича від першої дружини, половецької княжни Рогнеди. З дитячих років хлопчик трохи кульгав, що, проте, не заважало йому їздити на коні і навіть уже дорослим брати участь у битвах. Лише після важкої травми правої ноги Ярослав перестав очолювати військо під час його походів (Д. Г. Рохлин. Итоги анатомического и рентгенологического изучения скелета Ярослава Мудрого.— Краткие сообщения Института истории материальной культуры, т. VII, М., 1940, стор. 56).

* У Лаврентіївському списку «Повісті временних літ» під 1016 р. сказано, що Ярослав княжив у Новгороді 28 років (ПВЛ, ч. 2, стор. 193). З тієї ж «Повісті» відомо, що Ярослав помер 1054 р. у віці 76 років. Отже, на новгородський князівський стіл Ярослав сів десятирічним хлопчиком.

³ Б. Д. Греков. Киевская Русь, [М.], 1953, стор. 473.

ження і в боротьбі Володимира з синами. Першим виступив проти батька Святополк.

На жаль, давньоруський літопис у тому вигляді, в якому він зберігся до наших днів, майже нічого не повідомляє про останні роки життя Володимира Святославича. Натомість звітка про закат Святополка міститься у «Хроніці» мерзебурзького єпископа Тітмара, написаній між 1012 і 1018 рр. Саксонський єпископ був добре обізнаний з подіями на Русі, і тому його «Хроніка» є цінним джерелом з історії Київської держави початку XI ст. Тітмар розповідає, що один з синів Володимира Святославича (мається на увазі Святополк) одружився з дочкою польського князя Болеслава Хороброго. Русько-польський династичний союз склався приблизно в 1009—1010 рр.⁴ Разом з нареченою на Русь приїхав її духівник, колобжезький єпископ Рейнберн, який і порадив Святополку виступити проти батька, щоб звільнитися з-під його опіки і зробити Турівське князівство, де Святополк був намісником, самостійним. У відповідь на це Володимир кинув до в'язниці непокірного сина, його дружину і Рейнберна. Останній невдовзі помер⁵.

Далі на київського князя чекало ще серйозніше випробування. Під 1014 р. «Повість временних літ» повідомляє: «Ярославу же сущю Новгороде, и уроком дающе Киеву две тысяче гривен от года до года, а тысячу Новгороде гридем раздаваху. И тако даяху вси посадници новъгородьстии, а Ярослав сего не даяше к Киеву отню своему. И рече Володимер: «Требите путь и мостите мост» — хотяшеть бо на Ярослава ити, на сына своего, но разболеся» (ПВЛ, ч. 1, стор. 88—89).

Таким чином, Ярослав порушив усталений порядок і відмовився сплачувати щорічний «урок» київському князеві. Однак на відміну від Святополка у боротьбі з батьком Ярослав розраховував не на допомогу іноземних держав, а на підтримку бояр і купецтва Новгорода, серед яких уже давно візрівали сепаратистські настрої, новгородське ополчення і найману варязьку дружину. Володимир Святославич вирішив приборкати непокірного нащадка і серйозно готувався до походу проти нього. Коли дружина і допоміжне військо київського князя мали вирушити на Новгород, Володимир раптово помер. Сталося це 15 липня 1015 р. (ПВЛ, ч. 1, стор. 89).

Смерть Володимира Святославича була несподіваною для всіх. До того ж, очевидно, останнім часом він почував себе непогано, тому що відпустив у похід проти печенігів улюбленого сина Бориса, якого вважав своїм наступником на київському престолі. Деякі вчені пояснюють це рішення Володимира не лише непокірністю Святополка і Ярослава, а й тим, що Борис був сином київського князя від грецької царівни, тобто племінником імператора Візантії, і, отже, міг розраховувати на підтримку останнього⁶.

Бояри — набліжені князя — намагалися якомога довше не повідомляти народів про його кончину і дочекатися повернення Бориса до Києва. Про це в Архангелогородському літописі читаємо: «А бояре гаша Владимирово представление того ради, дабы не дошла вестъ до

⁴ В. Д. Корольюк. Западные славяне и Киевская Русь в X—XI вв., М., 1964, стор. 219.

⁵ Thietmari Chronicon, IV, 72. Найбільш доступне сучасному читачеві польське видання Тітмарової хроніки: Kronika Thietmara, Poznań, 1953.

⁶ М. Д. Приселков. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X—XII вв., СПб., 1913, стор. 57.

окаянного Святополка»⁷. Однак не можна було протягом тривалого часу утаювати звістку про смерть князя.

А Святополк після виходу з в'язниці жив у Вишгороді поблизу Києва і разом з тамтешнім тисяцьким Путшею та «вышегородськими боярци» вирішив силою захопити київський князівський стіл (ПВЛ, ч. 1, стор. 90). Для цього вишгородські феодалі на чолі з Путшею вбили Бориса, коли той повертався з походу проти печенігів (ПВЛ, ч. 1, стор. 91), і Святополк став князувати в Києві.

Тим часом Ярослав, не знаючи про смерть Володимира, готувався до оборони Новгороду від батькової дружини. Але найняті ним у Скандинавії воїни безчинствували в місті, що викликало справедливе обурення новгородців. Відбувалися навіть сутички між іноземними найманцями-варягами і місцевим населенням. І ось однієї серпневої ночі 1015 р. «приде ему (Ярославу.— М. К.) весть ис Києва, от сестры его Передьславы, си: «Отец ти умерл, а Святополк сидить ти Кыеве, убив Бориса, а на Глеба посла, а блюдися его повелику» (ПВЛ, ч. 1, стор. 95).

Святополк ішов до верховної влади, знищуючи одного брата за іншим. Десь під Смоленськом послані ним убивці умертвили Гліба. Інший брат, Святослав, тікав до Угорщини, але і його наздогнали посіпаки Святополка. За свідченням літописця Нестора, Святополк розраховував на те, що «избью всю братью свою, и приму власть русьскую един» (ПВЛ, ч. 1, стор. 94—95). В Ярослава не залишалося сумнівів, що і його невдовзі спіткає доля загиблих братів, коли він сидітиме склавши руки.

Між тим сам Ярослав опинився у складній ситуації. Його стосунки з новгородцями були зіпсовані внаслідок безчинств варязької дружини, яку під час численних сутичок пошарпало місцеве населення. Драматизуючи і без того вкрай напружене становище, літописець твердить, нібито звістки про смерть батька і братовбивство Святополка дійшли до Ярослава саме в ту ніч, коли він суворо (і несправедливо) покарав новгородців за те, що вони перебили варягів. (Насправді Борис загинув через 10 днів після смерті Володимира, тому слід думати, що Ярослав дізнався про ці події не одночасно). Літописець розповідає, що ранком Ярослав запросив новгородців на віче і звернувся до них з покайнними словами («О, любя моя дружина, юже вчера избих, а ныне быша надобе»). Новгородці зрозуміли всю складність обстановки і поставили під його прапор 3000 воїнів. Посиливши цей загін ще тисячею варягів, він вирушив з ним на південь (ПВЛ, ч. 1, стор. 95—96). Як вважають радянські вчені, в дійсності все було трохи інакше. Напевне, між Ярославом і міською верхівкою велися переговори, в ході яких князь пообіцяв новгородцям грошову винагороду і певні політичні гарантії⁸. Це опосередковано підтверджує і наведений далі уривок з «Повісті временних літ».

На початку осені ярославове військо зустрілося з святополковим. Братовбивця скористався допомогою найстрашніших ворогів Русі — безжальних печенізьких ханів, які мало не щороку здійснювали напади на Переяславщину і Київщину, вбиваючи і забираючи в полон людей, витоптуючи ниви, палячи оселі. Битва відбулася на Дніпрі, поблизу Любеча. «Бысть сеча зла,— розповідає Нестор,— и одоле Ярослав. Святополк же бежа в Ляхы» (ПВЛ, ч. 1, стор. 96). На

⁷ Устюжский летописный свод, М.—Л., 1950, стор. 35—36.

⁸ Л. В. Черепнин. Общественно-политические отношения в Древней Руси и «Русская Правда». — Древнерусское государство и его международное значение, М., 1965, стор. 132.

наш погляд, більш вірогідною слід вважати звістку Новгородського літопису (в якому збереглися фрагменти найдавнішого літописного зводу 1037 р.): «И бежа Святополкъ в Печенеги»⁹. Логічніше допустити, що він разом із своїми спільниками втік у південні степи, а вже потім — перебрався до Польщі.

Ярослав як переможець увійшов до Києва і сів «на столе отни и дедни». Новгородський літопис повідомляє, що князь щедро винагородив новгородців — учасників походу; крім того, він «дав им правду, и устав списав, тако рекши им: «По се грамоте ходите, якоже списах вам, такоже держите. А се есть правда Рускаа» — і далі вміщено текст короткої редакції «Руської Правди» (НПЛ, стор. 15). Академік Б. О. Рибаків вважає, що «на всіх статтях першої частини так званої «Руської Правди» лежить явний відбиток... новгородських подій у липні — серпні 1015 р.»¹⁰ Є підстави розглядати «Правду Ярослава» як договірний акт, оформлений на новгородському вічі. Даючи цей документ новгородцям, Ярослав виконував зобов'язання, взяті ним на себе у серпні 1015 р., перед походом на Київ¹¹.

Але, як показали наступні події, Ярославова перемога не була остаточною. Святополк не збирався складати зброю і використав у боротьбі проти брата обидві сили, які могли його підтримати, — печенізьких ханів і польського князя Болеслава.

1017 р. на Київ раптово напало величезне печенізьке військо. Пізні літописні зводи повідомляють, що «приидоша Печенези к Киеву, и всекошася в Киев, и едва к вечеру одоле Ярослав и победы Печенеги»¹². Про те, що підйомувані Святополком печеніги вдерлися того року в Київ і що дружині Ярослава ледве вдалося відтіснити їх за міський вал, повідомляє й скандинавське джерело — «Еймундова сага», в якій, зокрема, зазначається, що в цьому бою «конунг (король) Ярислейф» був поранений у ногу¹³. Дані джерела підтверджують результати анатомічних досліджень останків Ярослава¹⁴. З розповіді Тітмара Мерзебурзького про напади печенігів на Київ також можна дійти висновку, що загарбницькі походи кочовиків на Русь інспірував Святополк¹⁵.

Напевне, лише після цієї невдачі під Києвом Святополк звернувся за допомогою до Болеслава Хороброго. Київський уряд розумів небезпеку втручання польського князя у руські справи і спробував дипломатичним шляхом відвести загрозу — уклав союзницьку угоду з германським імператором Генріхом II. Логічно допустити, що саме тому давньоруські дружини взяли участь у війні проти Болеслава восени 1017 р., коли захопили, за словами Тітмара, якесь польське місто, підтримуючи імператора, війська якого безуспішно атакували Сілезію¹⁶. Новгородський літописець уточнює це повідомлення: «Ярослав иде к Берестью» (НПЛ, стор. 15).

⁹ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Под редакцией и с предисловием А. Н. Насонова, М.—Л., 1950, стор. 15 (у посиланнях в тексті скорочено — НПЛ).

¹⁰ Б. А. Рыбаков. Первые века русской истории, М., 1964, стор. 74.

¹¹ Л. В. Черепнин. Назв. праця, стор. 139.

¹² Полное собрание русских летописей (далі — ПСРЛ), т. IX. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью, СПб., 1861, стор. 75.

¹³ Російський переклад саги див.: О. И. Сенковский. Собрание сочинений, т. V, СПб., 1858, стор. 421—573 (про напад печенігів на Київ — стор. 532—535). Оцінка її як джерела дається в статті: А. И. Лященко. «Eymundar Saga» и русские летописи. — «Известия Академии наук СССР», 1926, серия VI, № 12.

¹⁴ Д. Г. Рохлин. Назв. праця, стор. 56.

¹⁵ Thietmari Chronicon, VIII, 31.

¹⁶ В. Т. Пащенко. Внешняя политика Древней Руси, М., 1968, стор. 123.

Однак польські політики зуміли переграти давньоруських на дипломатичній шахівниці. Наступного року Болеслав став союзником германського імператора і влітку разом з військом, що складалося з поляків та іноземних найманців (німців і угрів), ведучи з собою Святополка, іде на Русь. Одночасно з південних степів вирушила на Київ печенізька орда. «Ярослав же, совокупив Русь (киян.— М. К.) и варягы, и словене (новгородців.— М. К.), поиде противу Болеславу и Святополку и приде Волюню» (ПВЛ, ч. 1, стор. 96). Генеральна битва, яка відбулася поблизу цього давньоруського міста на Бузі, закінчилася поразкою Ярослава. Сам він ледве врятувався і втік «с 4-ми мужи Новгороду» (ПВЛ, ч. 1, стор. 97). Болеслав із Святополком захопили Київ і всю Київську землю.

Невдовзі Ярослав зібрав на півночі Руської землі нове військо. Для цього йому довелося підвищити платню найманцям-варягам, випробувавши у битвах професіональним воїнам, без допомоги яких князь не розраховував здолати закутих у залізо німецьких та угорських солдатів Болеслава.

А в цей час Болеслав із Святополком хазяйнували у Києві. Але скоро між ними виникли суперечки. Історики висловлювали чимало припущень щодо мотивів, якими керувався польський князь, коли підтримав святополкову авантюру. Одні вважали, що Болеслав хотів стати київським князем, інші,— що його головною метою було завоювання Західної Русі. У 60-х роках радянські і польські вчені довели, що подібні припущення не відповідають дійсності. Не збирався Болеслав Хоробрий і подавати зятеві допомогу в об'єднанні Русі. Навпаки, польський князь волів бачити Київську державу роз'єднаною і слабкою, тому проводив політику, спрямовану на підтримання рівноваги сил Святополка і Ярослава¹⁷.

У зв'язку з цим є підстави вважати, що саме така політика тестя викликала невдоволення Святополка і призвела до конфлікту між ними. Літописець розповідає, як Святополк інспірував у Києві повстання проти болеславового війська («оканный же Святополк рече: «Елико же ляхов по городом, избивайте я».— ПВЛ, ч. 1, стор. 97). Але сучасні історики скептично ставляться до цієї звістки. Навряд чи Святополк після місячного перебування в Києві міг зважитись виступити проти війська тестя, враховуючи той факт, що Ярослав спішно збирав сили у Новгороді. До того ж, Тітмар повідомляє, що Болеслав повернувся додому із здобиччю і в доброму настрої¹⁸. Повертаючись, він захопив Червону Русь (ПВЛ, ч. 1, стор. 97).

Нарешті, про те, що Болеслав за власним бажанням виїхав з Києва, свідчить і дальший розвиток подій. Залишившись без іноземної допомоги, Святополк навіть не насмівився чинити опір війську Ярослава, що підійшло до Києва взимку 1018—1019 рр. «Повість временних літ» повідомляє: «И поиде Ярослав на Святополка, и бежа Святополк в Печенеги» (ПВЛ, ч. 1, стор. 97). Ймовірно, Святополк був непопулярний у Києві (братовбивця і союзник іноземних окупантів!) і тому не міг використати для оборони міста київське ополчення, як це зробив тоді у Новгороді Ярослав.

Навесні 1019 р. Святополк з печенізькою ордою востаннє здійснив похід на Київ. Ярослав з дружиною вийшов йому назустріч. На річці Альті (як повідомляє Нестор, ніби в тому самому місці, де най-

¹⁷ Г. Ловмянський, *Взаимные отношения Польши и Руси в средние века*.— «Советское славяноведение», 1967, № 3, стор. 26.

¹⁸ Thietmari Chronicon, VII, 65.

манці Святополка підступно вбили Бориса) відбулася кровопролитна битва. Вона почалася рано-вранці і тривала весь день. «К вечеру же одоле Ярослав, а Святополк бежа». Далі літописець розповідає, що хворий Святополк, якого мучила манія переслідування, «прибежа в пустыню межю Ляхы и Чехы, испровержю зле живот свой в том месте» (ПВЛ, ч. 1, стор. 98).

Деякі вчені вважають (буквально розуміючи це повідомлення), що Святополк тікав до Польщі і загинув десь по дорозі. Проте вираз «межю Ляхы и Чехы» є старовинним слов'янським прислів'ям, що означає: ніхто не знає, де і як¹⁹. Напевне, літописець мав на увазі, що невідомо де загинув Святополк, і самий слід його загубився²⁰. Однак у скандинавській «Еймундовій сазі» зазначається, що Святополка вбили варяг Еймунд і кілька його воїнів уже після битви на Альті²¹. Причому дослідники саги вважають це повідомлення вірогідним²².

Після перемоги на Альті, яка знаменувала собою закінчення братовбивчої війни на Русі, «Ярослав же седе Кыеве, утер пота с дружиною своею, показав победу и труд велик» (ПВЛ, ч. 1, стор. 98). Сучасник описуваних подій Тітмар, який одержував інформацію, очевидно, від германців, що разом з Болеславом ходили на Русь, був вражений надзвичайно багатолюдним Києвом, де, за його даними, налічувалося більш як 400 церков і 8 ринків²³. Таким був стольний град Русі, коли в ньому почав княжити Ярослав. Він доклав багато зусиль для розширення і прикрашення міста.

Але спочатку Ярославу — майбутньому «самовластцу Русьстей земли» — довелося чимало «утерти поту» для ліквідації міжусобиць у Київській державі. Не встигла Русь залікувати рани, заподіяні їй братовбивчою війною, вторгненнями печенігів і військ Болеслава, як проти київського князя виступив його племінник Брячислав, що за Володимира смирно сидів у Полоцьку. Під 1021 р. літопис Нестора повідомляє: «Приде Брячислав, сын Изяславль, внук Володимърь, на Новъгород, и зая Новъгород, и поим новгородце, и именье их» (ПВЛ, ч. 1, стор. 99). З «Еймундової саги» можна зрозуміти, що на виступ проти Ярослава полоцького князя під'южили варяги²⁴, які перейшли до нього на службу, напевне, невдоволені тим, що київський володар не дозволяв їм знушатися над мешканцями міста.

Військо Ярослава прийшло у Полоцьку землю і легко перемогло дружину Брячислава. Полонених новгородців повернули в їх рідне місто, а наляканий Брячислав зачинився у Полоцьку. Проте Ярослав не став розправлятися з переможеним племінником, а вирішив залучити його на свій бік, що свідчило про неабияку державну мудрість київського князя. Пізніші літописи, що беруть початок від Новгородського зводу 30-х років XV ст. (Софійський перший, Воскресенський, Никонівський та ін.), розповідають про мирне завершення конфлікту: «Ис Кieва призва (Ярослав.— М. К.) его (Брячислава.— М. К.) к себе, и вда ему два града, Свячь и Видбеск (Усвяту і Вітебськ.— М. К.), и рече ему: «Буди же с мною един». И воеваше Брячислав [разом] с Ярославом вся дни живота своего»²⁵. Набагато довше борюся Яро-

¹⁹ И. Е. Забелин. История русской жизни, ч. II, М., 1879, стор. 451.

²⁰ Н. Н. Ильин. Летописная статья 6523 г. и ее источник, М., 1957, стор. 157.

²¹ О. И. Сенковский. Назв. праця, стор. 543—549.

²² А. И. Лященко. Назв. праця, стор. 1081.

²³ Thietmari Chronicon, VIII, 32.

²⁴ В. В. Мавродин. Образование Древнерусского государства, М., 1945, стор. 358.

²⁵ ПСРЛ, т. IX, стор. 77 (див. також Д. С. Лихачев. Комментарии. — ПВЛ, ч. 2, стор. 369).

слав із своїм братом Мстиславом, який спочатку княжив у далекому Тмутараканському князівстві (Північне Причорномор'я), куди його послав Володимир Святославич.

В літописі довго не було ніяких відомостей про правління Мстислава у Тмутаракані. Перша звітка про це міститься під 1022 р., коли Мстислав здійснив похід проти касогів (адигів), здолав у двобої їхнього князя Редедю, після чого підкорив касозькі племена і обклав їх даниною (ПВЛ, ч. 1, стор. 99).

Здобувши перемогу над касогами, Мстислав, мабуть, вирішив, що має досить сил для боротьби з Ярославом за першість на Русі. У «Повісті временних літ» вже під наступним, 1023 р. читаємо: «Поиде Мьстислав на Ярослава с козары (хазарами.— М. К.) и с касогы» — князь поповнив поріділу в боях дружину кращими воїнами з переможених ним народів*. У 1024 р. він зробив спробу зненацька захопити Київ, скориставшись тим, що Ярослав перебував у Новгороді, але «не прияша его кыяне». Діставши «одкоша» від київського віча, Мстислав «шед, седе на столе Чернигове» (ПВЛ, ч. 1, стор. 99).

Розуміючи, що на нього чекає суперник значно сильніший, ніж переможений Брячислав, Ярослав зміцнив у Новгороді нечисленну, слід гадати, дружину, з якою він прибув з Києва, загоном варягів. Того ж таки 1024 р. брати зійшлися біля Листвена (поблизу Чернігова). Перемогу Мстиславу принесло ополчення чернігівців, яке витримало удар варягів з війська Ярослава. Розгром військ Ярослава завершила дружина, виведена Мстиславом з Тмутаракані (ПВЛ, ч. 1, стор. 100).

Але Мстислав не пішов на Київ, знаючи, що проти нього настроєна міська верхівка. Згодом він зрозумів, що Ярослава підтримує й більшість володарів давньоруських земель, і тому боротися з ним було безнадійною справою. Через два роки брати уклали між собою мирну угоду. «И разделиста по Днепръ Русьскую землю: Ярослав прия сю сторону, а Мьстислав ону. И начаста жити мирно» (ПВЛ, ч. 1, стор. 100). Вони підтримували один одного і на міжнародній арені. У 1029 р. Ярослав допоміг Мстиславу повернути Тмутаракань, тимчасово захоплену касогами і ясами²⁶. А Мстислав, у свою чергу, разом з Ярославом ходив на Польщу в 1031 р. (ПВЛ, ч. 1, стор. 101). Цей дуумвірат тривав до 1036 р., тобто до смерті Мстислава, що спричинилася внаслідок захворювання під час полювання («изиде на ловы»). Лише тоді Ярослав став необмеженим володарем Русі, чого не забув відзначити літописець: «Посемъ же перея власть его всю Ярослав, і бысть самовластель Русьстей земли» (ПВЛ, ч. 1, стор. 101).

Виснажлива війна із Святополком, боротьба за владу з Брячиславом і Мстиславом, часті набіги кочовиків, вторгнення військ Болеслава послабляли Давньоруську державу. Київський уряд докладав зусиль для її централізації. Ярослав не зупинився навіть перед тим, щоб кинути у в'язницю рідного брата Судислава — псковського князя, котрий, очевидно, прагнув до самостійності. Київський князь продовжує традиційну політику батька, обмежуючи права місцевих феодалів. Він позбавив влади свого родича, могутнього новгородського посадника Костянтина Добринича, який підтримував його під час війни з Святополком. Адже посадник Костянтин очолював феодальну опозицію в Новгороді, яка намагалася позбутися залежності від Києва.

* Ряд учених вважає, що Мстислав у 1016 р. допомагав Візантії підкорити Хазарію (див., наприклад: В. В. Мавродин. Назв. праця, стор. 359—360).

²⁶ ПСРЛ, т. IX, стор. 79.

Підсумовуючи державотворчу діяльність київського князя, Б. Д. Греков зауважив: «Ярослав вживав енергійних заходів до підтримання стількома зусиллями досягнутої єдності держави»²⁷.

Одним з першочергових завдань, яке постало перед Ярославом і його адміністрацією, було зміцнення рубежів Київської держави, особливо південних, куди раніше часто вторгалися печеніги. Щоправда, після рішучих дій війська Ярослава в 1017 і 1019 рр. протягом певного періоду печенізькі хани не зважувалися нападати на Русь. Саме цим скористався уряд Давньоруської держави для зміцнення своїх південних кордонів. Зокрема, він «поча ставити города по Ръси» (ПВЛ, ч. 1, стор. 101)*. Фортифікування Поросся, яке було заселене і перетворене на укріплену лінію, що складалася із замків, острогів, рвів, валів тощо, відіграло велику роль в обороні Русі з півдня²⁸.

У 1036 р. під тиском інших кочових народів тюркського походження — торків і половців — печеніги знімаються з насиджених місць²⁹. Печенізькі орди прорвали оборонну лінію вздовж Росі і оточили Київ. Частина вчених вважає, що цей похід був інспірований Візантією, уряд якої побоювався надмірного, на його погляд, посилення Русі³⁰.

Битва руських з печенігами розпочалася за стінами Києва. Ярослав, розповідає літописець, «выступи из града, и исполчи дружину, и постави варягы по среде, а на правой стороне кыяне, а на левемь криле новгородци... И бысть сеча зла, и едва одоле к вечеру Ярослав» (ПВЛ, ч. 1, стор. 101—102). Залишки грізних орд ледве встигли втекти. Так закінчилася важка боротьба народу Давньої Русі з цими кочовиками.

Поряд з розв'язанням проблеми захисту південних рубежів держави від набігів печенігів Ярославу довелося протягом тривалого часу втілювати в життя свою зовнішньополітичну програму, спрямовану на відвоювання у польських феодалів західноруських земель, загарбаних Болеславом у 1018 р. Під 1022 р. «Повість временних літ» повідомляє, що руське військо ходило до Берестя, яке належало тоді Польщі. Напевне, відчутних наслідків цей похід не мав. Ще майже десять років київський князь готувався до вирішального наступу. І лише 1030 р. «Ярослав Белзы взял» (ПВЛ, ч. 1, стор. 100) — одне з волинських міст, захоплених Польщею, а наступного року «Ярослав и Мьстислав, собраста вой мног, идоста на Ляхы, и заяста грады червеньскыя опять, и повоеваста Лядскую землю» (ПВЛ, ч. 1, стор. 101). Червона Русь була возз'єднана з Давньоруською державою.

Продовжуючи зміцнювати західні рубежі Русі, уряд організовує успішні походи проти агресивних ятвязьких (споріднених з пруссами) племен у 1038 р. і на Литву — в 1040 р. (ПВЛ, ч. 1, стор. 103). Очевидно, їх результатом було, зокрема, заснування міста Ярослава на річці Сян — важливої фортеці на західному кордоні Київської держави³¹.

²⁷ Б. Д. Греков. Назв. праця, стор. 486.

* У коментарі до цього місця «Повісті» академік Д. С. Лихачов зазначає, що в Тверському літописі, «свідчення якого вельми важливі, оскільки він використав давній список Новгородського літопису, близький до Синодального (але іноді більш точний), що не дійшов до нас, знаходимо важливі відомості про те, які саме міста поставив Ярослав: «Корсунь, Треполь» (ПВЛ, ч. 2, стор. 373).

²⁸ В. В. Мавродин. Назв. праця, стор. 370.

²⁹ В. Г. Васильевский. Византия и печенегы. — В. Г. Васильевский. Труды, т. 1, СПб., 1908, стор. 7 і далі.

³⁰ М. Д. Приселков. Назв. праця, стор. 91.

³¹ В. В. Мавродин. Назв. праця, стор. 369.

У 30—40-х роках руське військо успішно діяло на півночі країни і в Прибалтиці, де було створено опорний пункт — місто Юр'їв (християнське ім'я Ярослава — Георгій-Юрій). Всі ці заходи проводилися паралельно з розбудовою Давньоруської держави, її міст, насамперед Києва.

«Повість временних літ» досить скупо розповідає про внутрішню політику Ярослава Володимировича, а його будівничу діяльність описується лише в одній статті, датованій 1037 р. «Заложил Ярослав город великий,— говорить в ній,— у него же града суть Златая врата; заложил же и церковь святых Софья, митрополью, и посемь церковь на Золотых воротех святых Богородица благовещенье, посемь святого Георгия манастирь и святых Ирины» (ПВЛ, ч. I, стор. 102) *.

Останнім часом висловлювалася думка, що такі величезні за розміром будівельні роботи, які проводилися за Ярослава у Києві, мали тривати не менше 20—25 років. Адже за час правління цього князя Київ збагатився й новими укріпленнями («гігантське кільце стін простягнулося на 3,5 км»), великою кількістю житлових будинків і храмів, про які не згадує літопис³². Уже той факт, що обнесена новою стіною укріплень міська територія у сім разів (!) перевищувала площу кремля часів Володимира, свідчить про грандіозність будівничої діяльності давньоруського народу за часів Ярослава, незнану доти на Русі. Недарма германський хроніст другої половини XI ст. Адам Бременський називав Київ окрасою Русі і суперником самого Константинополя³³.

З ім'ям Ярослава Володимировича пов'язаний і розквіт давньоруської культури, зокрема однієї з її важливих складових частин — книжності. Літописець з гордістю розповідає, що сам князь «книгам прилежа, и почитая е часто в нощи и в дне. И собра писце многы и прекладаше от грек на словенское письмо. И списаша книги многы» (ПВЛ, ч. I, стор. 101). Більшість цих перекладних книг були церковними. Однак поряд з ними розповсюджувалися книги з історії, філософії, юриспруденції, трактати з природничої історії, астрономії. «Цілі дружини перекладачів працювали в Києві за Ярослава Мудрого»³⁴, — зазначав Д. С. Лихачов.

Книжкові майстерні були створені не лише в Києві, а й у Новгороді Великому, Чернігові, Полоцьку та інших містах Русі. У них переписувалися не тільки перекладені з іноземних мов, а й оригінальні книги. За Ярослава у Києві створено перший літописний звід (1037—1039 рр.). На Русі були організовані школи, де дітей навчали грамоти. Окремі дослідники припускають, що існували й навчальні заклади вищого ступеня, де студіювали історію, філософію, літературу.

«Повість временних літ» під 1037 р. донесла до нас прекрасний панегірик книзі і книжній мудрості: «Великою буває користь від навчання книжного... Це — річки, що напоюють весь світ, це — джерела мудрості. Адже у книжках глибина невимірна, ними ми втішаємось у журбі... Якщо сумлінно пошукати у книжках мудрості, то знайдеш велику користь для своєї душі» (ПВЛ, ч. I, стор. 102—103; переклад).

* Резонно, пише Д. С. Лихачов, що «у статті 1037 р. характеризується будівничу діяльність Ярослава не одного року — 1037-го, а, у крайньому разі, 10—15 років його князювання. Ясно, що в цій літописній статті дано загальну характеристику діяльності Ярослава у Києві за всі роки його князювання» (ПВЛ, ч. 2, стор. 375).

³² П. П. Толочко. Древний Киев. К., 1976, стор. 72.

³³ М. Стасюлевич. История средних веков в ее писателях и исследованиях новейших ученых, т. II, Пг., 1915, стор. 713.

³⁴ Д. С. Лихачев. Культура русского народа X—XVII вв., М., 1961, стор. 18.

Важко не погодитися з літописцем, коли він зазначає: «Ярослав же сей, якоже рекохом, любим бе книгам, и многы написав, положи в святей Софьи церкви» (ПВЛ, ч. I, стор. 103). Сучасні вчені дійшли висновку, що особиста бібліотека князя зберігалася в одній з апсид, можливо, і в башті Софійського собору. На жаль, вона не дійшла до нас. Одні дослідники вважають, що Ярославова книгозбірня загинула під час монголо-татарської навали в грудні 1240 р., інші, — що вона була розпорошена по церковних і монастирських бібліотеках. Зокрема, Павло Алепський, котрий 1654 р. відвідав Київ, занотував, що у прекрасному книжковому зібранні Печерської лаври знаходиться багато дорогих і рідкісних книжок. Серед них траплялися написані на пергаменті, яким налічувалося не менше 500 років. На жаль, Лаврська бібліотека загинула під час пожежі 1718 р., тому неможливо встановити, чи зберігались у ній книжки Ярослава³⁵.

Князівська адміністрація багато зробила для утвердження Києва як політичного центру Давньоруської ранньофеодальної держави. Цьому мало сприяти й даліше впорядкування законодавства, розпочате ще в скрутну годину боротьби Ярослава з Святополком, коли новгородці одержали «Руську Правду».

Л. В. Черепнін дійшов висновку, що в 1037 р. або трохи пізніше Ярослав виступив ініціатором проведення спеціальних кодифікаційних робіт у Києві. Про це, на думку вченого, свідчать такі слова з літопису: «Мною (премудрістю.— М. К.) цесарево царствуют, а силнии пишють правду» (ПВЛ, ч. 1, стор. 102) та «Слово про закон і благодать» Іларіона. Діяльність Ярослава в галузі кодифікації позначилась і на пізнішій, розширеній редакції «Руської Правди»³⁶.

Таким чином, роки правління Ярослава Володимировича ознаменувалися посиленням державної влади, зміцненням рубежів Руської землі, інтенсивним міським будівництвом, розквітом культури, що переконливо говорить про неухильний розвиток продуктивних сил, піднесення ремесла і сільського господарства — результат творчої діяльності народних мас. Київська Русь стала в один ряд з провідними державами тогочасного світу: Візантійською і Германською імперіями. Це знайшов свій вияв і в зовнішній політиці Давньої Русі, в династичних зв'язках родини Ярослава Мудрого з можновладцями Європи. Високий міжнародний авторитет Київської держави був причиною того, що з домом Ярослава прагнули поріднитися королівські фамілії Франції, Угорщини, Норвегії³⁷.

Важливе місце у дипломатії Давньоруської держави ще з початку X ст. належало стосункам з Візантією. Грецька імперія намагалася зробити Русь своїм васалом, але руський народ успішно захищав свою незалежність. Батько Ярослава — Володимир поклав край агресивним намірам візантійського уряду, коли руське військо навесні 989 р. штурмом взяло Корсунь. Після цього імператор Василій II був змушений видати за київського князя свою сестру Анну, що означало укладення між двома країнами державно-династичного союзу.

Майже весь час, протягом якого тривало князювання Ярослава у Києві, русько-візантійські відносини залишалися дружніми. Імперія великою мірою залежала від допомоги Русі. На грецькій службі по-

³⁵ П. Толочко. Тайна библиотеки Ярослава Мудрого. — «Наука и жизнь», 1975, № 1, стор. 70—71.

³⁶ Л. В. Черепнин. Назв. праця, стор. 164—165.

³⁷ Б. А. Рыбаков. Назв. праця, стор. 83.

стійно перебували союзні руські дружини. Ця залежність особливо зросла після смерті Василя II (1025 р.), коли Візантію почали тиснити норманни і турки.

Добірна руська дружина неодноразово рятувала візантійське військо. Так, у 1030 р., коли армія імператора Романа III, що воювала проти сарацинів у Сирії, була розгромлена під Алеппо, сам імператор врятувався лише завдяки мужності руського загону, що охороняв його. Протягом 1038—1041 рр. Візантія вела виснажливу війну проти арабів на Сіцилії і змогла утримати цей острів за собою з допомогою руського корпусу.

Однак у 1043 р. спалахнула русько-візантійська війна, викликана, як встановлено останнім часом, зміною політичного курсу нового імператора Костянтина IX Мономаха, який зайняв недружню позицію щодо Давньоруської держави³⁸. Морський похід руських дружин на Константинополь закінчився їх поразкою. Але переможці самі потребували допомоги у боротьбі з навалою печенігів, тому змушені були піти на зближення з Руссю. Укладена в 1046 р. нова візантійсько-руська союзна угода незабаром була скріплена шлюбом сина Ярослава — Всеволода з дочкою імператора Марією. Ця угода передбачала й продовження служби у Візантії руського корпусу³⁹. В 1046—1048 рр. руські загои візантійського війська успішно діяли в Італії. Разом з греками союзна руська дружина у 1050 р. захистила Константинополь від печенізької орди⁴⁰.

Незважаючи на те, що русько-германська угода 1017 р. не дала бажаних результатів, Київська Русь ще двічі — у 1030—1031 і в 1040—1043 рр. — входила в союзницькі відносини з Германською імперією. Зокрема, германський хроніст XI ст. Ламберт під 1043 р. розповідає про посольство короля (гех) Русі Ярослава до імператора Генріха III⁴¹. Є підстави гадати, що внаслідок цієї дипломатичної акції між германською імператорською і київською князівською династіями встановилися родинні стосунки⁴².

Заінтересованість керівництва Давньоруської держави в укладенні договору з Германською імперією пояснюється його прагненням використати цього союзника у боротьбі проти Візантії, що не залишала спроб підкорити своєму впливові Київську Русь. У свою чергу, германський імператор при здійсненні ряду зовнішньополітичних акцій хотів заручитися підтримкою могутньої східнослов'янської держави.

Наприкінці 40-х років налагодилися династичні зв'язки Київської Русі з Францією, уряд якої, очевидно, прагнув скористатися при нагоді добірним руським військом, яке у сусідній Італії допомагало Візантії громити полчища норманнів⁴³. У 1048 р. король Франції Генріх I надіслав до Києва посольство просити руки дочки Ярослава — Анни. Шлюб відбувся в 1049 р. Після смерті чоловіка (1060 р.) енергійна і розумна Анна правила Францією разом із своїм сином Філіпом I, підписуючи з ним офіційні документи. Останній її підпис датується

³⁸ Г. Г. Литаврин. Песл о причинах последнего похода русских на Константинополь в 1043 г. — Византийский временник, т. 27, М., 1967, стор. 80—85.

³⁹ В. Т. Пашуто. Назв. праця, стор. 80.

⁴⁰ В. Г. Васильевский. Варяго-русская и варяго-английская дружины в Константинополе XI и XII вв. — В. Г. Васильевский. Труды, т. 1, стор. 212, 289—301, 311, 319.

⁴¹ Lamperti monachum Hersfeldensis opera, Hannoverae et Lipsiae, 1894, стор. 58.

⁴² В. В. Мавродин. Назв. праця, стор. 372.

⁴³ В. Т. Пашуто. Назв. праця, стор. 132.

1075 р. Деякі вчені вважають, що в останні роки життя Анна повернулася на Русь і померла в Києві⁴⁴.

Є підстави говорити, що в першій половині XI ст. існували постійні дипломатичні контакти Київської Русі з Англією. У латинській пам'ятці англо-саксонського походження (коментар до законів короля Едуарда Сповідника), написаній близько 1134 р., містяться цінні відомості про перебування при ярославовому дворі сина короля Англії Едмунда Залізнобокого — Едуарда, який прибув сюди після поразки англійських військ від датських у 1016 р.⁴⁵ Про те, що Едуард і його брат Едвін жили на Русі, повідомляють й інші західноєвропейські джерела.

Ярослав Володимирович був зв'язаний союзницькою угодою з польським князем Казиміром, за якого видав свою сестру Добронігу (ПВЛ, ч. 1, стор. 104). Руська держава допомогла Польській у боротьбі з коаліцією племен Мазовії, Помор'я, Пруссії, ятвягів, «що загрожували союзові Польщі і Русі»⁴⁶. Угорські джерела повідомляють, що дружиною короля Угорщини Андрія (1046—1061 рр.) також була дочка руського князя⁴⁷. На думку ряду істориків, нею була дочка Ярослава — Анастасія⁴⁸.

Як свідчить літопис, Ярослав помер у віці 76 років 20 лютого 1054 р.⁴⁹ Ця дата підтверджується й поминальним записом на стіні Софійського собору в Києві: «В лето 6562 месяца февраля в 20 успение царя нашего»⁵⁰. Князь був похований у мармуровому саркофазі в Софійському соборі. У 1939 р. саркофаг розкрили, і групі вчених на чолі з М. М. Герасимовим вдалося відтворити зовнішній вигляд князя. Ярослав був вище середнього зросту, мав середню будову тіла. Деякі особливості його скелету дають підстави зробити висновок про жваву вдачу, рішучий характер, бурхливий темперамент князя⁵¹.

Відзначаючи безперервне зростання Київської Русі протягом X—першої половини XI ст., К. Маркс підкреслив велике значення Давньоруської держави в історії Східної Європи. Серед її видатних діячів він назвав і Ярослава Володимировича⁵².

Чверть століття тому Б. Д. Греков, підбиваючи підсумки державної діяльності Ярослава Мудрого, писав: «Давньоруська держава за... Ярослава (1036—1054 рр.), що об'єднала всі східнослов'янські племена, була найбільшою і найсильнішою державою Європи. Київські князі Володимир Святославич і Ярослав Володимирович користувалися великим впливом у міжнародній політиці»⁵³. На наш погляд, є всі підстави погодитися з цими словами видатного вченого.

⁴⁴ Див. докладно: Д. Д. Кулнич. Анна Ярославна, королева Франції. — «Вопросы истории», 1967, № 2, стор. 217—218.

⁴⁵ М. П. Алексеев. К вопросу об англо-русских отношениях при Ярославе Мудром. — «Научный бюллетень Ленинградского государственного университета», 1945, № 4, стор. 31—33.

⁴⁶ Г. Ловмянський. Назв. праця, стор. 28.

⁴⁷ Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum, t. V, 1844, стор. 126—127.

⁴⁸ В. Т. Пащенко. Назв. праця, стор. 52.

⁴⁹ ПСРЛ, т. 2, Ипатьевская летопись, СПб., 1908, стовп. 150.

⁵⁰ С. А. Высоцкий. Древнерусские надписи Софии Киевской XI—XIV вв., вып. 1, К., 1966, стор. 39—41.

⁵¹ Д. Г. Рохлин. Назв. праця, стор. 48, 56, 57.

⁵² К. Магх. Secret diplomatic history of eighteenth century, London, 1899, стор. 75—77.

⁵³ Б. Д. Греков. Назв. праця, стор. 486.

Замітки

Н. К. ЛАКТИОНОВА (Київ)

УЧАСТЬ КОМСОМОЛЬЦІВ УКРАЇНИ В СОЦІАЛІСТИЧНОМУ ЗМАГАННІ (1946—1950 РР.)

Після закінчення Великої Вітчизняної війни перед радянським народом постало важливе завдання — в найкоротший строк відновити народне господарство і не лише відновити, а й значно перевершити

довоєнний рівень промислового і сільськогосподарського виробництва. В березні 1946 р. Верховна Рада СРСР затвердила закон про п'ятирічний план розвитку народного господарства на 1946—1950 рр. Партійні, комсомольські й профспілкові організації розгорнули активну роботу, мобілізуючи робітників, колгоспників та службовців на його виконання.

У квітні 1946 р. відбувся XV Пленум ЦК ВЛКСМ, на якому обговорювалося питання участі молоді у виконанні першої післявоєнної п'ятирічки. Пленум зобов'язав комсомольські організації «...залучити всю молодь країни до справи здійснення п'ятирічки на основі нового піднесення соціалістичного змагання...»¹.

В республіці, як і по всій країні, пройшли активи і збори комсомольських організацій, учасники яких обговорювали рішення Пленуму і накреслювали шляхи здійснення завдань, поставлених перед трудящими, зокрема, перед молоддю. Лозунг «Виконаємо п'ятирічку достроково!» викликав серед юнаків і дівчат велике трудове піднесення. Вони взяли найактивнішу участь у всесоюзних комсомольських будовах — відновленні Донбасу, Дніпрогесу, «Запоріжсталі» та інших ударних об'єктів. На шахтах Донбасу і рудниках Криворізького басейну працювало 200 тис. молодих патріотів. 26 тис. юнаків і дівчат брали участь у відновленні першої черги Дніпрогесу, 10 тис. — у відбудові «Запоріжсталі»²⁻³.

Перехід до мирного будівництва відкрив перед радянською молоддю широкі творчі можливості. Вже на початку 1946 р. комсомольці Харківського заводу транспортного машинобудування М. Андронova, К. Корихіна та І. Іванов виступили ініціаторами змагання за дострокове виконання річних планів. Їх почин був схвалений молодими новаторами промисловості, транспорту і сільського господарства України, які за ініціативою ЦК ЛКСМУ взяли участь у нараді в травні 1946 р. у Києві⁴.

Важливою подією в житті комсомольців, усієї молоді Української РСР став XIII з'їзд ЛКСМУ (грудень 1946 р.), який був зустрінутий новими трудовими досягненнями. До відкриття з'їзду майже 3,5 тис. мо-

¹ Товарищ комсомол. Документи съездов, конференцій ЦК ВЛКСМ. 1918—1968, т. II, М., 1969, стор. 46.

²⁻³ ЛКСМ України в цифрах і фактах. К., 1974, стор. 42.

⁴ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 2, спр. 298, арк. 1.

лодих харків'ян виконали свої річні виробничі норми, 500 чол. завершили плани двох років, понад 40 чол. працювали в рахунок 1950 р. 7 тис. молодих робітників Сталінської області (нині — Донецька) ознаменували відкриття форуму комсомолу України достроковим виконанням річних, дво- і трирічних норм. 1166 комсомольців області перейшли працювати на найвідповідальніші дільниці шахт⁵.

Делегат XIII з'їзду ЛКСМУ бригадир комплексної бригади Н. Єгорова зобов'язалася 5-річний план виконати до 1 червня 1947 р. і з трибуни з'їзду викликала на змагання знатного забійника Донбасу М. Лукичова, який, у свою чергу, дав слово виконати п'ятирічку до 30-х роковин Жовтня⁶. Рух за дострокове виконання індивідуальних планів дістав широку підтримку не тільки серед делегатів з'їзду, а й серед багатьох молодих робітників промисловості, транспорту, сільського господарства. Це була нова форма соціалістичного змагання, кожний учасник якого ніс особисту відповідальність за виконання взятих зобов'язань.

25 липня 1947 р. комсомольці шахти № 1 імені Челюскінців А. Шпак і Т. Стадник виступили в «Правді України» із статтею «Слово до молодих шахтарів», в якій розповіли про виробничі успіхи свого колективу і внесли пропозицію організувати змагання молодіжних бригад за право називатися бригадами імені 30-річчя Жовтня⁷. ЦК ЛКСМ України підтримав молодих робітників і рекомендував комсомольським організаціям поширювати цей почин.

30 бригад Сталінської і 173 комсомольсько-молодіжні бригади Дніпропетровської областей завоювали право називатися бригадами імені 30-річчя Жовтня⁸. За успіхи, досягнуті в соціалістичному змаганні, 169 молодих робітників Дніпропетровщини були нагороджені Почесними грамотами ЦК ВЛКСМ, 690 — грамотами ЦК ЛКСМУ⁹. В усій республіці до 30-річчя Великого Жовтня план другого року п'ятирічки виконали майже 200 тис. молодих робітників, а близько 150 тис. — план двох-трьох років. Понад 4600 комсомольсько-молодіжних колективів були удостоєні почесного звання бригад ім. 30-річчя Жовтня¹⁰.

Комсомол України гаряче відгукнувся на заклик ЦК ВЛКСМ активно залучати молодь до соціалістичного змагання під лозунгом «П'ятирічку — за чотири роки!». Шахтарі Донбасу, гірники Криворіжжя, металурги Придніпров'я, машинобудівники Харкова і Києва брали підвищені зобов'язання і з честю виконували їх¹¹.

Керуючись почуттям високого патріотичного обов'язку, комсомолец В. Шпак — стахановець доменного цеху Дніпропетровського заводу імені В. І. Леніна на зборах робітничого колективу сказав: «За 17 днів листопада наш цех дав 67 швидкісних плавов. Країна одержала сотні тонн надпланового металу. Прагнути виконати п'ятирічку за 4 роки, ми подвоїли кількість швидкісних плавов. Я особисто зобов'язуюсь щодня виконувати норму не менше, ніж на 150 %»¹². Великими трудо-

⁵ ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій. 1919—1966, К., 1969, стор. 524.

⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 2, спр. 422, арк. 72.

⁷ «Правда України», 25 липня 1947 р.

⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1404, арк. 12; Комсомол Дніпропетровщини. Збірник статей. Дніпропетровськ, 1958, стор. 184.

⁹ Г. Гайдучок, В. Постановой. Знову — мирна праця, К., 1960, стор. 16.

¹⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 2, спр. 292, арк. 370.

¹¹ Там же, оп. 3, спр. 1404, арк. 8.

¹² Там же.

вими успіхами відзначилися комсомольці і молодь заводів «Арсенал» (Київ), імені Петровського (Дніпропетровськ), імені Фрунзе (Костянтинівка), «Запоріжсталь» та багатьох інших.

Розмах соціалістичного змагання у післявоєнні роки, виникнення нових його форм свідчили про дальше зміцнення соціалістичного способу виробництва, розширення і зміцнення соціалістичних взаємовідносин, зростання комуністичної свідомості мас. Змагання ставало масовим, по-справжньому всенародним.

Нове піднесення трудової активності почалося серед молоді у зв'язку з підготовкою до 30-річного ювілею Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді. Підготовка до цієї знаменної дати проходила під знаком дальшого згуртування, мобілізації комсомольців і молоді на дострокове виконання виробничих завдань. Юнаки і дівчата республіки активно включилися в боротьбу за економію і ощадливість.

Ідучи назустріч 30-річчю ВЛКСМ, комсомольці і молодь Української РСР дали державі за рахунок економії і раціоналізації надпланових прибутків на суму 110 млн. 550 тис. крб. і зекономили 5250 тис. квт-год електроенергії¹³. Комсомольські організації підтримували і заохочували творчу ініціативу молоді — проводилися місячники збору раціоналізаторських пропозицій, практикувалося заведення особистих рахунків економії і ощадливості, організовувалися бригади і пости комсомольського контролю. В результаті проведеної роботи в 1948 р. було збережено 150 млн. крб. державних коштів¹⁴.

Включившись у змагання на честь 30-річчя ВЛКСМ, до 29 жовтня 1948 р. 312 тис. юнаків і дівчат республіки виконали свої річні виробничі норми, 189 166 чол.—3—4-річні, 11 951 чол. завершили 5-річні плани¹⁵. Понад план було виплавлено 30 тис. т сталі, більш як 30 тис. т чавуну, видобуто 358 тис. т вугілля і 157 тис. т руди, що значно перевищило результати попередніх років¹⁶.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили героїчний труд молоді Країни Рад. За самовіддану працю в роки відбудови народного господарства, «за видатні заслуги перед Батьківщиною в справі комуністичного виховання радянської молоді і активну участь у соціалістичному змаганні» та в зв'язку з 30-річчям з дня заснування Ленінський Комсомол був нагороджений орденом Леніна¹⁷. У привітанні ЦК ВКП(б) з нагоди ювілею, зокрема, відзначалося: «У післявоєнні роки на фабриках і заводах, в колгоспах і радгоспах, МТС і будовах, у науково-дослідних інститутах і установах, скрізь комсомол брав активну участь у всенародній боротьбі за дальше піднесення господарства і культури нашої країни»¹⁸. За успіхи в соціалістичному змаганні орденами і медалями було нагороджено понад 400 комсомольців і комсомольських працівників Української РСР.

Важливу роль у справі підвищення активності партійних, комсомольських і профспілкових організацій відіграли рішення XVI з'їзду КП(б)У (січень 1949 р.), який закликав трудящих Радянської України завершити в 1949 р. відбудову народного господарства республіки, прискорити введення в дію нових промислових потужностей, посилити боротьбу за ощадливе використання державних коштів. На з'їзді відзна-

¹³ Там же, оп. 5, спр. 411, арк. 120.

¹⁴ XIV съезд ВЛКСМУ (Сборник материалов), К., 1949, стор. 13.

¹⁵ «Радянська Україна», 29 жовтня 1948 р.

¹⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 5, спр. 59, арк. 15.

¹⁷ Тридцатилетие ВЛКСМ (Сборник документов), М., 1949, стор. 8.

¹⁸ «Правда», 29 жовтня 1948 р.

чалася успішна діяльність комсомольських організацій республіки в справі мобілізації всієї молоді на боротьбу за відновлення і розвиток народного господарства і культури, організації політичної роботи і підвищення політичної та виробничої активності юнаків і дівчат¹⁹.

Йдучи назустріч XI з'їзду ВЛКСМ (березень 1949 р.) і XIV з'їзду ЛКСМУ (лютий 1949 р.), комсомольські організації почали приділяти більше уваги залученню всіх комсомольців, усієї молоді республіки до соціалістичного змагання. Протягом ударної передз'їздівської вахти країні було дано понад план 212 тис. т вугілля, 12,3 тис. т коксу, 185 тис. т руди, 20 тис. т сталі та багато іншої продукції²⁰. Програму чотирьох років п'ятирічки до початку 1949 р. виконали, як відзначалося на XIV з'їзді комсомолу України, 140 тис. чол., п'яти і більше років — 30 тис. юнаків і дівчат республіки²¹.

Рішення комсомольських з'їздів надихнули молодь на нові трудові звершення. Комсомольські організації розгорнули соціалістичне змагання за ощадливу витрату матеріалів, сировини і палива, за збільшення випуску продукції на існуючих виробничих площах шляхом удосконалення організації праці, раціональнішого використання виробничих потужностей. Молоді робітники активно включилися в цей рух. Так, стахановки Купавинської тонкосуконної фабрики ткалі М. Рожнева та Л. Кононенко, відмінно опанувавши свою професію, удосконалили технологічний процес, що дало їм можливість знизити витрати сировини і добитися високої продуктивності праці. Вони виступили з пропозицією організувати соціалістичне змагання за всемірну економію сировини, зниження до мінімуму виробничих втрат, за додатковий випуск високоякісної продукції із заощадженої сировини²².

Почин М. Рожневої та Л. Кононенко підтримали комсомольці і молодь всієї країни, в тому числі й України. Так, на Ворошиловградській швейній фабриці за економію сировини вирішив боротися весь колектив закрійного цеху. Розмітниця М. Мінченко, зокрема, зобов'язалася економити протягом кожної зміни 1% тканини (3,3 см). Її приклад наслідувала Є. Німцева. У квітні на їх рахунок налічувалося 828 м заощадженої тканини, що дало можливість пошити 30 чоловічих костюмів, 50 платтів і 60 комплектів білизни²³. Молода робітничка зміна металургійних заводів Дніпропетровщини згідно із зобов'язанням випустила потрібну кількість надпланової продукції і, крім того, заощадила державі коштів на суму більш як 12 млн. крб.²⁴.

Великого поширення набув почин бригадирів молодіжних бригад Новокраматорського машинобудівного заводу токарів Г. Коломійця і Ю. Грандова. Працюючи на унікальних верстатах, що обробляли великі деталі вагою від 5 до 20 т, вони зуміли правильно визначити режим різання металу і в результаті підвищили продуктивність кожного верстата до 1100 верстатогодин при плані 550, тобто вдвічі. Цей почин знайшов гарячий відгук у всіх верстатників заводу і дістав назву «рух тисячників»²⁵.

Комітети комсомолу промислових підприємств у боротьбі за найсуворішу економію і ощадливість використовували і такі форми, як бригади комсомольського контролю (вперше вони з'явилися в 1947 р.)

¹⁹ КП(б)У в резолюціях и рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК (1918—1956), К., 1958, стор. 683.

²⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 5, спр. 411, арк. 120, 121.

²¹ XIV съезд ЛКСМУ, стор. 13.

²² ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 3, спр. 594, арк. 19.

²³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 6, спр. 2080, арк. 37.

²⁴ Там же, арк. 56.

²⁵ Там же, оп. 6, спр. 2079, арк. 63.

та комсомольські контрольні пости, які набули особливого поширення в 1949 р. Контрольні пости і бригади вносили пропозиції, спрямовані на поліпшення використання матеріалів, запровадження передових методів праці тощо. В 1949 р., зокрема, на промислових підприємствах республіки працювало 6500 бригад комсомольського контролю²⁶.

Бригади комсомольського контролю Свердловського району м. Макіївки допомогли робітникам зеконотити 1162 куб. метри кріпильного лісу, що становило в грошах 250 тис. крб. А всього комсомольці і молодь промислових підприємств Макіївки заощадили сировини на суму 4 млн. 119 тис. крб.²⁷.

Майже 90% робітничої молоді республіки взяли участь у змаганні на честь 30-річчя з дня заснування ЛКСМ України. Тільки в Харківській області, наприклад, на ударній трудовій вахті стояло майже 100 тис. комсомольців і неспілкової молоді²⁸. Кількість юнаків і дівчат, які брали участь у соціалістичному змаганні, присвяченому знаменному ювілею, постійно збільшувалася. Так, якщо в 1948 р. їх було 500 тис. чол., то в 1949 р.— вже понад 1 млн. чол.²⁹. У ході змагання велика увага приділялася не лише виконанню і перевиконанню кількісних виробничих показників, а й якості продукції, суворому дотриманню встановленої номенклатури виробів.

На початку січня 1949 р. з ініціативи помічника майстра московського Краснохолмського камвольного комбінату О. Чутких широко розгорнувся рух за випуск продукції тільки високої якості, за право називатися бригадою відмінної якості. У зв'язку з цим 23 березня того ж року ЦК ВЛКСМ прийняв постанову «Про роботу комсомольських організацій по розгортанню соціалістичного змагання серед молоді за випуск продукції відмінної якості»³⁰.

Ініціатором цього змагання на Україні став майстер дільниці гарячої вулканізації 1-ї Київської взуттєвої фабрики, комсомолец С. Морозовський. Всі комсомольці і молодь колективу, який він очолював, включилися в змагання за звання дільниці відмінної якості і в його ході добилися значних успіхів. Щодня вони випускали взуття першого сорту на 170% (при плані 83%)³¹. Цьому значною мірою сприяли доскональне оволодіння кожним робітником виробничими операціями, правильна організація робочого місця, суворе дотримання технології виробництва, комсомольський контроль. В Запорізькій області першим підтримав цей почин колектив комсомольсько-молодіжної бригади на чолі з Н. Гапоною (Мелітопольська швейна фабрика імені Р. Люксембург)³². В Одеській області за звання бригади відмінної якості боролися понад 200 комсомольсько-молодіжних колективів, у складі яких налічувалося 1,5 тис. молодих робітників³³. А до середини 1950 р. у легкій промисловості за право бути бригадою відмінної якості змагалося понад 60 тис. колективів³⁴. На підприємствах чорної металургії за поліпшення якості продукції боролося понад 6 тис. бригад (25 тис. чол.)³⁵. Активно включилися в змагання за випуск продукції тільки відмінної

²⁶ Г. Гайдучок, Л. Цибін. До нових перемог, К., 1959, стор. 22.

²⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 6, спр. 2079, арк. 61.

²⁸ Там же, оп. 5, спр. 540, арк. 42.

²⁹ В. Тишківський. Героїчні подвиги молоді України, К., 1959, стор. 47.

³⁰ ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 4, спр. 1055, арк. 17—18; спр. 1057, арк. 123—124.

³¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 6, спр. 2079, арк. 50.

³² Там же, арк. 52.

³³ ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 3, спр. 702, арк. 85.

³⁴ «Труд», 25 жовтня 1950 р.

³⁵ Социалистическое соревнование в СССР (1918—1964 гг.). Документы и материалы профсоюзов, М., 1965, стор. 13.

якості колективи промислових підприємств Дніпропетровської, Запорізької, Ворошиловградської, Кіровоградської та інших областей. Загалом по республіці в цьому русі взяли участь 23 тис. комсомольсько-молодіжних бригад, 8 тис. з яких до 32-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції завоювали право носити звання бригади відмінної якості ³⁶.

Форми соціалістичного змагання серед молоді постійно розвивалися і вдосконалювалися. Цьому значною мірою сприяли рішення липневого (1950 р.) Пленуму ЦК КП(б)У та II Пленуму ЦК ВЛКСМ, у яких ще раз наголошувалося на необхідності залучення до змагання всієї молоді шляхом подання допомоги кожному робітнику у виконанні і перевиконанні виробничих завдань, підтягування відстаючих робітників до рівня передових. За підсумками 1950 р. перше місце у Всесоюзному соціалістичному змаганні було присуджено колективу Одеського заводу фрезерних верстатів імені Кірова. Значний внесок у цей успіх зробила молодь підприємства. 260 його молодих робітників, зокрема, перевиконали свої річні виробничі завдання. Заводу було вручено перехідний Червоний прапор міністерства верстатобудування і ВЦРПС ³⁷.

Соціалістичне змагання удосконалювалося як форма трудової участі в комуністичному будівництві десятків мільйонів робітників і робітниць, трудівників села і творчої інтелігенції, як школа морального виховання, школа ідейної переконаності. Лозунг «Економити завжди і в усьому!», висунутий партією на зорі створення Радянської держави, залишався актуальним і в період будівництва розвинутого соціалізму. «Нам тепер потрібна ощадливість як ніколи,— говорив Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв на березневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС.— Ми повинні бути в усьому економні. Йдеться не про кампанію, а про повсякденну ощадливість усього: техніки, пального, затрат на експлуатацію автотранспорту, не допускати втрат і розбазарювання матеріалів, продуктів і коштів. Це стосується всіх: від колгоспника, робітника до керівника» ³⁸.

Соціалістичне змагання в роки першої післявоєнної п'ятирічки сприяло вихованню у сотень тисяч юнаків і дівчат комуністичного ставлення до праці. Комсомол України, як і вся молодь нашої країни, будучи активним помічником Комуністичної партії, багато зробив у справі організації, дальшого розвитку соціалістичного змагання, залучення до нього широких мас робітничої молоді республіки для успішного виконання народногосподарських планів.

³⁶ Г. Гайдучок, Л. Цибін. До нових перемог, стор. 22.

³⁷ ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 3, спр. 702, арк. 85.

³⁸ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 1. К., 1971, стр. 89—90.

В. Ф. ЧУРКІН (Миколаїв)
**УЧАСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЧАСТИН
ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У ПОЛІТИЧНІЙ
РОБОТІ СЕРЕД СЕЛЯН УСРР
[1923—1925 РР.]**

З моменту створення і до наших днів Радянська Армія не лише виконує свій безпосередній обов'язок — бути бойовим щитом першої в світі держави робітників і селян, а й бере активну участь у соціалістичному та комуністичному будів-

ництві. Зокрема, велику роль відіграла вона у період відбудови народного господарства країни (1921—1925 рр.), чому присвячено ряд спеціальних досліджень. Однак багато аспектів цієї теми, в тому числі пи-

тання про участь територіальних частин Червоної Армії у політичній роботі серед селян України в 1923—1925 рр., висвітлено ще недостатньо. Автор даної замітки прагнув певною мірою заповнити цю прогалину.

Після закінчення громадянської війни Радянська держава вжила ряд заходів для скорочення Збройних Сил і утримання в мирний час невеликої кадрової армії. Однак в умовах капіталістичного оточення і постійної загрози воєнного нападу імперіалістів на Країну Рад потрібно було мати достатню кількість добре навчених резервів для швидкого збільшення армії на випадок війни. Тому партія і уряд визнали за доцільне перейти до змішаної системи військового будівництва, суть якої полягала у поєднанні кадрових військ з міліційно-територіальними формуваннями, де трудящі одержували військову підготовку за місцем проживання без тривалого відриву від виробництва. Військова підготовка приписного (перемінного) складу проводилася на щорічних зборах тривалістю 1—3 місяці протягом п'яти років, після чого бійці територіальних військ зараховувались у запас.

Успіх міліційно-територіального будівництва Збройних Сил багато в чому залежав від правильного розуміння трудящими, особливо селянами¹, необхідності запровадження нової системи підготовки резервів для Червоної Армії. До того ж куркульські та інші контрреволюційні елементи поширювали серед селян різні провокаційні чутки про наближення війни тощо. У зв'язку з цим великого значення набувала роз'яснювальна робота партійних, радянських і профспілкових організацій, залучення всіх трудящих до участі у будівництві територіальних дивізій. Без цього, зазначалося в листі Центрального Комітету партії до всіх бюро ЦК РКП(б), обкомів і повіткомів РКП(б) (травень 1923 р.), «досвід територіального комплектування буде приречений на невдачу з самого початку...»².

Керуючись цим листом, політоргани частин Червоної Армії при активній допомозі місцевих партійних і радянських організацій розгорнули велику агітаційно-політичну роботу серед селянства — проводили відкриті партійні і комсомольські збори, збори депутатів сільрад, сільські сходи, збори допризовників і демобілізованих червоноармійців, спеціальні конференції селян, мітинги тощо. Так, у період підготовки до навчальних військових зборів восени 1924 р. широка агітаційна кампанія розгорнулася в районі комплектування 30-ї Іркутської дивізії (Катеринославська губернія). Крім кадрових військових, до її проведення було залучено 46 цивільних працівників і 36 чол. перемінного політскладу. У сільських сходах і мітингах взяло участь більш як 17 тис. громадян. Ще 13 тис. чол. побували на зборах і конференціях, де їм були прочитані спеціальні доповіді³.

У своїй роботі серед населення політоргани широко використовували друковане слово, зокрема партійну і радянську пресу. Восени 1923 р., наприклад, політвідділ 80-ї стрілецької дивізії видав 15 тис.

¹ Абсолютну більшість (близько 90%) червоноармійців-перемінників становило найбільше селянство (ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 1314, арк. 72; «Красная Армия», 25 жовтня 1923 р.; «Политработник», 1923, № 11, стор. 68).

² В. Н. Конюховский. Территориальная система военного строительства (Из опыта организаторской деятельности партии по территориальному строительству. Вооруженных Сил). М., 1961, стор. 38.

³ В. Н. Конюховский. Борьба Коммунистической партии за укрепление Красной Армии в годы мирного социалистического строительства (1921—1941 гг.). М., 1958, стор. 141.

листівок та підготував цілий ряд агітаційних матеріалів, присвячених територіальним зборам, для донецької губернської газети «Всероссийская кочегарка». Наступного року політвідділ дивізії разом з Донецькою губернською агітаційною комісією видав збірки «Готуйся до терзборів», «Терсистема», «Тези про міжнародне становище і оборону СРСР», «Лист до перемінника» та ін.⁴

Завдяки широкій агітаційно-роз'яснювальній роботі, проведеній серед трудящих політорганам військових частин, місцевими партійними і радянськими організаціями, переважна більшість сільського населення правильно зрозуміла і оцінила значення переходу до міліційної системи, усвідомила завдання військових зборів, що проводилися. У звіті ПУРу Реввійськради Республіки за період з XIII до XIV партійного з'їзду зазначалося, що навряд чи знайдеться «який-небудь район комплектування, в якому основи територіального будівництва не були б відомі населенню... Якщо під час перших зборів у селах ходили чутки про мобілізацію і війну, то зараз цих чуток зовсім немає»⁵.

Слід зазначити, що агітаційно-політична робота на селі, яка передувала проведенню навчальних зборів перемінного складу, не обмежувалася роз'ясненням питань, пов'язаних з формуванням міліційно-територіальних частин. Порушуючи у своїх прилюдних виступах найрізноманітніші аспекти внутрішнього і міжнародного життя країни, даючи вичерпні відповіді на численні запитання, що цікавили селян, політпрацівники терчастин вносили вагомий вклад у справу політичної освіти трудівників села.

Особливо важливими для політичного і культурного зростання терармійців були періоди їх перебування на навчальних зборах, під час яких, крім військових занять, проводилися політичні заняття, читалися лекції, доповіді, влаштовувалися вечори запитань і відповідей, виступи художньої самодіяльності, демонструвалися кінокартини, працювали школи ліквідації неписьменності тощо. У 72-й територіальній дивізії, яка комплектувалася в основному із селян Одеського округу і чотирьох районів Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки, вся політична і культурна робота з перемінниками була зосереджена в 45 ленінських палатках, кожна з яких мала партійно-комсомольський, військовий, радянський відділи, а також відділи району комплектування і громадських організацій. Перемінників обслуговували 6 стаціонарних і 42 пересувні бібліотеки, де налічувалося близько 10 тис. книжок. Для перемінників-селян працівники політвідділу дивізії організували показову сільськогосподарську виставку за участю вчених-агрономів м. Одеси, провели 532 читки газет⁶.

У 80-й територіальній дивізії на зборах, що проходили у липні—вересні 1925 р., було показано 12 кіносеансів революційного і антирелігійного змісту, які переглянуло 30 750 чол., проведено 3 спортивних свята. 65% бійців перемінного складу систематично читали книжки. На політзаняттях, загальних зборах червоноармійців і партійних зборах вивчалися й пропагувалися рішення III Всесоюзного з'їзду Рад та XIV конференції РКП(б). Бійці писали і відправляли в села колективні листи, в яких роз'яснювали своїм рідним, односельцям актуальні питання внутрішньої та зовнішньої політики Радянської держави⁷.

⁴ ПА ИП при ЦК Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 1437, арк. 60; спр. 2175, арк. 47.

⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 68, спр. 61, арк. 247.

⁶ ПА ИП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 1316, арк. 66, 83, 86, 88.

⁷ Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 2330, арк. 254, 258, 260.

Велике значення надавалося політичним заняттям, на яких перемінників знайомили з міжнародним і внутрішнім становищем країни, заходами Радянської влади, спрямованими на підтримку трудящого селянства. В огляді ПУРу РВРР «Осінні збори територіальних дивізій РСЧА в 1925 р.» зазначалося, що на політзаняттях червоноармійці терчастин буквально засипали політруків запитаннями⁸. Переважна більшість червоноармійців успішно засвоювала програмний матеріал, про що свідчать і підсумки політзанять: в Українському військовому окрузі (УВО) взимку 1924—1925 рр. 74,8% перемінників опанували навчальну програму на «добре» і «задовільно»⁹.

Під час територіальних зборів 1924 р. на селі була досить складна політична обстановка: частина селян виявляла невдоволення високими цінами на промислові товари і порівняно низькими — на продуктах сільського господарства, так званими «ножицями», а також податковою політикою. Куркулі і спекулянти всіляко намагалися використати ці настрої, щоб повести середняка за собою і протипоставити його бідноті та робітничому класові, Радянській владі¹⁰.

Тому, як зазначалося у звіті ПУРу РВРР за період з XIII по XIV партійний з'їзд, під час збору терчастин у 1924 р. «політапарат армії змушений був кинути всю свою енергію переважно на викоренення цих настроїв, на роз'яснення питань поточної політики партії і Радянської влади, життя робітничого класу тощо»¹¹. У зв'язку з цим політоргани військових частин організовували екскурсії перемінників на підприємства, зустрічі з робітниками. Так, табір терармійців 72-ї дивізії відвідало 40 делегацій робітників (загалом 4 тис. чол.). У свою чергу, 5 тис. перемінників взяли участь у 40 екскурсіях на промислові підприємства. Робітники-шефи прочитали їм 20 доповідей, провели 37 бесід, 7 полілотерей, влаштували 25 концертів¹². Політвідділ 30-ї Іркутської дивізії восени 1924 р. організував «день» екскурсій перемінного складу на фабрики і заводи, в яких взяли участь 4 тис. чол. Перемінники відвідали 10 підприємств Катеринослава (нині — Дніпропетровськ), де їм були влаштовані урочисті зустрічі¹³. Політвідділ 80-ї територіальної дивізії восени 1925 р. провів свято змички робітників і селян, на яке до червоноармійців приїхало 2 тис. представників від робітничого класу і трудящого селянства з усього Донбасу¹⁴.

Спілкування з робітниками давало перемінникам змогу ознайомитися з умовами праці і побуту робітничого класу, усвідомити його провідне становище в суспільстві і керівну роль у соціалістичному будівництві. Все це сприяло зростанню політичної свідомості перемінників-селян, успішному подоланню помилкових уявлень.

Під час навчальних зборів політоргани частин проводили велику роботу щодо залучення передових перемінників у партію, комсомол та інші громадські організації. Так, на зборах 80-ї територіальної дивізії, що проходили в липні — вересні 1925 р., в партію було прийнято 54 чол., з них — 29 селян, у комсомол, — відповідно, 75 і 68 чол., в різні громадські організації залучено 1688 чол., у тому числі в Товариство друзів авіаційної і хімічної оборони і промисловості (Авіахім) —

⁸ ЦДАРА, ф. 4, оп. 2, спр. 21, арк. 116.

⁹ Там же, спр. 34, арк. 220.

¹⁰ Н. Б. Берхін. Военная реформа в СССР (1924—1925 гг.). М., 1953. стор. 103.

¹¹ ЦПА ІМЧ при ЦК КНРС, ф. 17, оп. 63, спр. 61, арк. 216.

¹² ЦА ІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 1316, арк. 66, 83, 86, 88.

¹³ ЦДАРА, ф. 7, оп. 1, спр. 225, арк. 268.

¹⁴ ЦА ІП при ЦК Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 2330, арк. 259.

1043, у Міжнародну організацію допомоги борцям революції (МОДР) — 643 чол.¹⁵

Багато уваги приділялося в терчастинах підготовці кореспондентів з числа перемінників. Це мало сприяти встановленню тісніших зв'язків постійного складу цих частин з перемінниками, кращому знайомству з їх повсякденним життям, з роботою сільських партійних, радянських і громадських організацій. Політорганами 72-ї територіальної дивізії за час зборів було підготовлено 450 кореспондентів, з них 390 сількорів. Вже на зборах за їх активною участю було випущено 54 газети, підготовлено 150 кореспонденцій¹⁶. Газета «Красная звезда» 11 березня 1925 р. писала: «Сміливо можна сказати, що хвиля сількорів на 50% йде з великої школи комунізму — Червоної Армії».

Однією з форм масово-політичної роботи з перемінниками під час терзборів були червоноармійські конференції, на які виносилися питання, що глибоко хвилювали селян і безпосередньо торкалися їх інтересів. У роботі цих конференцій брали участь діячі партії та уряду, партійні, комсомольські працівники. Так, на 1-й терармійській безпартійній конференції 95-ї дивізії, що проходила 1—3 листопада 1924 р. в м. Первомайську, були члени бюро Одеського губкому КП(б)У. Її учасники заслухали доповіді про міжнародне і внутрішнє становище країни, про роботу Балтського і Первомайського окрвиконкомів, про перевибори сільрад, задання терформувань і роботу у період між навчальними зборами¹⁷.

На III партійній конференції цієї ж дивізії (29—31 серпня 1925 р.), де з 221 делегата 171 були перемінниками, серед інших питань обговорювалися доповіді уряду Молдавської АРСР і Первомайського окрвиконкому, на території яких формувалася дивізія. Про політичну активність терармійців на конференції свідчить той факт, що в президію ними було подано 322 записки, а в дебатах виступило 59 чол. Перемінників-селян найбільш цікавили питання, пов'язані з податковою політикою Радянської влади, землевпорядкуванням, кредитуванням, культурною, революційною законністю тощо¹⁸. Подібні партійні і безпартійні конференції терармійців відбулися також у 24-й Самаро-Ульяновській (Залізній), 25-й Чапаєвській, 51-й Перекопській, 80-й стрілецькій та інших дивізіях¹⁹.

Свідченням зростання політичної свідомості військовослужбовців було підвищення їх інтересу до політики Комуністичної партії і Радянського уряду. Під час осіннього збору тердивізій у 1924 р. в УВО близько 40—50% червоноармійців відвідувало відкриті партійні збори. З особливо великим інтересом слухали вони доповіді про XIII з'їзд РКП(б), роботу партії на селі, про внутрішню торгівлю і кооперацію²⁰.

Під час навчальних зборів практикувалося також проведення пленумів партійних і радянських органів. У липні 1925 р., наприклад, у місці розташування 100-ї територіальної дивізії відбувся пленум Білоцерківського окрвиконкому, на якому розглядалися такі актуальні для селян питання, як посівна кампанія, сільськогосподарський податок тощо.

¹⁵ Там же, арк. 254, 258.

¹⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 1316, арк. 88.

¹⁷ Там же, спр. 889, арк. 89; «Красная Армия», 13 листопада 1924 р.

¹⁸ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 1314, арк. 61.

¹⁹ «Красная Армия», 6 вересня, 3 жовтня 1924 р.; ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 1315, арк. 40; спр. 889, арк. 54; ф. 3, оп. 1, спр. 2330, арк. 78.

²⁰ В. Н. Конюховский. Борьба Коммунистической партии за укрепление Красной Армии в годы мирного социалистического строительства (1921—1941 гг.). стор. 196.

Червоноармійці написали у свої села багато листів, де розповіли все, про що дізналися на пленумі²¹.

Вплив робітничого класу та його партії на селянський, в основному, склад перемінників * забезпечувався ще й тим, що комуністи і командири територіальних формувань переважно походили з робітників. Так, у 1924 р. 90% комуністів і командирів 23-ї стрілецької дивізії були вихідцями з робітничого класу, 80-ї дивізії (1925 р.) — 75%²².

Перед політорганами територіальних дивізій ставилося також важливе завдання — розповсюдження газет серед широких мас трудящих. У доповіді на VIII Всеукраїнській конференції КП(б)У (12—16 травня 1924 р.) про роботу на селі Г. І. Петровський говорив, що в селах республіки одержують лише 15% загальної кількості газет, які видаються, тимчасом як чисельність сільського населення у 6 разів більша, ніж міського²³. З метою збільшення кількості передплатників періодичної преси на селі редакція газети УВО «Красная Армия» 4 грудня 1924 р. оголосила конкурс тердивізій на передплату газет і журналів серед перемінників.

Таким чином, під час територіальних зборів перемінники-селяни проходили велику школу політичного і культурного виховання. Різноманітні заходи політико-освітнього характеру, що їх проводили політоргани частин, сприяли зростанню політичної свідомості терармійців, зміцнювали довір'я селян до Комуністичної партії і Радянської влади.

Робота з перемінним складом не припинялася і в період між зборами. Кадровий склад терчастин підтримував постійний зв'язок з перемінниками, подавав їм допомогу у загальновійськовій та політичній підготовці. Активну участь у цьому брали заздалегідь підготовлені під час зборів уповноважені, делегати, завідувачі військовими куточками і кореспонденти — найбільш грамотні і політично зрілі перемінники, здебільшого комуністи. Вони скликали терармійців на збори, контролювали відвідання ними пунктів лікнепу, підтримували зв'язки із своєю частиною, організовували передплату газет тощо. На початку 1925 р. політвідділ 80-ї територіальної дивізії для зв'язку з перемінниками підготував 40 районних і 273 сільських уповноважених, 122 завідуючих військовими куточками, а політвідділ 95-ї територіальної дивізії восени того ж року — 19 районних та 274 сільських уповноважених, 69 завідуючих військовими куточками²⁴.

Командири і політпрацівники терчастин проводили значну масово-політичну і агітаційно-пропагандистську роботу не лише серед терармійців-перемінників, а й серед усіх селян. З приводу цього М. В. Фрунзе у доповіді «Територіальне будівництво і робота на селі», зробленій 27 лютого 1925 р. на нараді секретарів партійних осередків РКП(б) при ПУРі РВРР, зазначав: «Не можуть бути командирами працівники, які не здатні роз'яснити селянству питання, що цікавлять його як громадянина Радянської республіки... Кожний з них повинен бути залучений до культурно-політичної, виховної роботи свого перемінного складу і через них — широкої селянської маси»²⁵. Для цього, наголошував далі

²¹ «Червоноармієць», 12 липня 1925 р.

* В УВО у 1925 р. серед червоноармійців-перемінників було 12% робітників і 83% селян (ЦДАРА, ф. 4, оп. 2, спр. 84, арк. 55).

²² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 1189, арк. 4; ф. 3, оп. 1, спр. 2330, арк. 205.

²³ Бюллетень VIII Всеукраїнської конференції КП(б)У. Стенограма, 12—16 мая 1924, Харьков, 1924, стор. 167.

²⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 2330, арк. 89—90; ф. 29, оп. 1, спр. 1314, арк. 75.

²⁵ М. В. Фрунзе. Избранные произведения, т. 2, М., 1957, стор. 231.

М. В. Фрунзе, командири і політпрацівники терчастин мають добре знати політику партії на селі, бути глибоко ознайомлені з усіма заходами Комуністичної партії і Радянського уряду, спрямованими на задоволення інтересів трудящего селянства, уважно вивчати господарське і політичне життя, інтереси і потреби селян свого району комплектування²⁶.

Виїжджаючи у райони формування, уповноважені терчастин спільно з місцевими партійними і радянськими органами проводили збори селян, брали участь у засіданнях районних комітетів партії, райвиконкомів, партійних осередків, на яких обговорювалися питання міжнародного і внутрішнього становища країни, кооперативного руху, виконання сільгосподатків, роботи лікнепів, перевиборів Рад. У жовтні 1924 р. політвідділ 30-ї Іркутської дивізії провів тиждень зв'язку з перемінним складом. У села виїхало 50 командирів і політпрацівників. Вони провели 25 зборів селян, на яких побувало 10 тис. чол., а також взяли участь у 32 засіданнях райкомів партії, райвиконкомів та партійних осередків²⁷. Командири і політпрацівники 100-ї стрілецької дивізії протягом трьох місяців 1925 р. провели у районах комплектування стрільби, 15 військових ігор, більше 300 разів виступили перед населенням з доповідями, лекціями, бесідами²⁸.

Політична і культурна діяльність політорганів терчастин на селі користувалася великою популярністю у населення. «Коли наші командири залишають села після проведення там роботи між зборами,— зазначав М. В. Фрунзе у доповіді на III Всесоюзному з'їзді Рад 19 травня 1925 р.,— ми маємо десятки і сотні прохань від низових радянських організацій, від селянського населення про залишення їх там на цивільній радянській роботі. Це говорить про те, що Червона Армія є у повному розумінні слова дітищем робітничого класу та селянства і величезною культурною силою на селі»²⁹. У лютому 1924 р. пленум Білоцерківського окрпарткому КП(б)У, відзначаючи, що між місцевими цивільними і військовими парторганізаціями існує тісний зв'язок, наголосив на необхідності всемірного використання армійських партпрацівників і в дальшій загальнопартійній роботі³⁰.

Одним із своїх найважливіших завдань політоргани терчастин вважали роз'яснення перемінникам необхідності брати дедалі активнішу участь у суспільно-політичному і культурно-освітньому житті села. Після закінчення зборів вони давали щодо цього накази тербійцям. Багато матеріалів про завдання перемінників на селі вміщувала армійська преса. Ось назви деяких статей, опублікованих в армійських газетах напередодні від'їзду терармійців у свої села: «Перемінник! Готуйся до перевиборів Рад!», «Тербійці, зміцнюйте Радянську владу!», «Наказ тербійцю», «Червона Армія на селі», «Червоноармійці-перемінники, готуйтеся до перевиборів Рад!», «Заповіді терармійцеві»³¹.

Переважаюча більшість перемінників, повернувшись з навчальних зборів, активно включалася в громадське життя села, боролася за реалізацію рішень партії і уряду. «Кращим свідченням результатів терзборів,— зазначалось у звіті ПУРу РВРР за період з XIII по XIV з'їзд пар-

²⁶ М. В. Фрунзе. Избранные произведения, т. 2. М., 1957, стор. 231.

²⁷ ЦДАРА, ф. 1417, оп. 1, спр. 117, арк. 9.

²⁸ Киевский Краснознаменный. История Краснознаменного Киевского военного округа 1919—1972, М., 1974, стор. 78—79.

²⁹ М. В. Фрунзе. Избранные произведения, М., 1977, стор. 368.

³⁰ ЦДАРА, ф. 7, оп. 1, спр. 223, арк. 75.

³¹ «Червоноармійець», 17 листопада 1925 р.; «Красная Армия», 17, 18 жовтня 1923 р.; 25 квітня, 27 вересня 1924 р.; 23 лютого 1925 р.; «На варті», 24 лютого 1925 р.; «Сім років», 23 лютого 1925 р.

тії,— є відгуки місцевих губкомів про збори і перемінників... Загальний тон усіх відгуків — перемінники є активною частиною селянства, на яких місцеві органи влади можуть спиратися у своїй роботі»³².

Зростання ідейного рівня і політичної активності перемінників значно сприяло їх авторитету серед сільського населення. Багато з них було обрано членами сільських Рад і райвиконкомів. Так, 30—40% депутатів сільрад Білоцерківщини і Бердичівщини та 50% — Сквирського району становили перемінники 100-ї територіальної дивізії³³. У Старо-Салтівському районі Харківського округу перемінники були обрані головами сільрад у шести селах, а в решті — становили більшість членів сільрад³⁴.

Узагальнюючи досвід перших років територіально-міліційного будівництва, М. В. Фрунзе у промові на гарнізонних зборах у Тифлісі 15 квітня 1925 р. говорив, що «терчастини виступають не тільки у своїй ролі військових з'єднань, а є також могутнім засобом здійснення радянського впливу на населення наших сіл»³⁵.

Таким чином, завдяки постійній увазі Комуністичної партії, активній діяльності політорганів Червоної Армії територіальні частини стали ефективною школою не тільки військового навчання, а й політичного виховання трудящого селянства, сприяли зміцненню його союзу з робітничим класом — основної умови успішного будівництва соціалізму.

³² ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 68, спр. 61, арк. 248.

³³ «Красная Армия», 20 грудня 1924 р.

³⁴ «Красная Армия», 1 січня 1924 р.

³⁵ М. В. Фрунзе. Избранные произведения, стор. 339.

На допомогу викладачу історії

З ДОСВІДУ КОМПЛЕКСНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ КПРС

Ефективність марксистсько-ленінської освіти студентів значною мірою залежить від впровадження в навчальний процес технічних засобів навчання. Ще В. І. Ленін писав, що «майстерність кожного пропагандиста і кожного агітатора й полягає в найкращому впливі на дану аудиторію, щоб для неї певна істина... якнайнаочніше й найтвердіше запам'ятовувалась»¹. Ця ленінська вказівка лежить в основі методики викладання суспільних наук у вузах, у тому числі історії Комуністичної партії Радянського Союзу. Про необхідність «активніше впроваджувати в навчальний процес технічні засоби і нові методи навчання» підкреслювалося, зокрема, на XXV з'їзді КПРС².

Кафедри суспільних наук вузів країни вже мають певний досвід використання наочності технічних засобів навчання (ТЗН). Практика викладання історії КПРС із застосуванням ТЗН узагальнена авторами цього ряду посібників і статей³. Найбільший інтерес викликають праці викладачів кафедр історії КПРС Московського, Воронежського, Ленінградського й Ташкентського університетів, а також київських вузів — інженерно-будівельного інституту та інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка.

У методичному збірнику, присвяченому використанню наочної інформації і ТЗН при викладанні історії КПРС, який підготовлено на кафедрі історії КПРС природничих факультетів Московського держуніверситету імені М. В. Ломоносова, містяться практичні поради щодо застосування наочних посібників і ТЗН для кожної теми цього курсу. Причому упорядники посібника рекомендують найдоцільніші з точки

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 20.

² Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 249.

³ В. В. Балон, Р. В. Бобкова. Комплекс ТСО и методика преподавания. — «Вестник высшей школы», 1973, № 1; Г. Ф. Барихновский, Е. П. Головина, М. И. Фролов. Методические указания по комплексному использованию технических средств и наглядных материалов в курсе истории КПСС, Л., 1975; Г. Ф. Барихновский. Опыт работы над созданием и применением средств наглядности в преподавании истории КПСС, М., 1977; Кинофильмы к курсу истории КПСС, Воронеж, 1973; В. Н. Козма, Н. С. Шевцов. Технические средства информации в преподавании курса истории КПСС, М., 1976; А. В. Лосев и др. Кинопособие по курсу истории КПСС. — «Вестник высшей школы», 1973, № 4; И. С. Мешков, М. Ю. Хесин, В. Г. Гладких. Кинокурс по истории КПСС (Методические рекомендации), М., 1974; В. А. Молостов. Использование наглядности и применение технических средств обучения. — Методика преподавания истории КПСС в высшей школе, К., 1974; С. Н. Пензин. Телефильм «Летопись полувека» — источник изучения истории КПСС, Воронеж, 1973; О. К. Поселянина. Применение технических средств в преподавании общественных наук в вузе (на примере преподавания истории КПСС), М., 1974.

зору змісту і форми та найприйнятніші за технічними умовами наочні посібники і ТЗН⁴.

Методичний посібник, написаний колективом кафедри історії КПРС Воронежського університету, містить рекомендації щодо використання екранних і звукових посібників у темах лекційного курсу⁵. У ньому подано опис 83 кінофрагментів і 43 уривків звукозапису до всіх тем курсу, а також методичні поради щодо їх застосування.

Значний інтерес становить збірник статей, присвячений використанню ТЗН в курсі історії КПРС, який підготував інститут підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при КДУ⁶. Автори збірника вперше зробили спробу обґрунтувати необхідність та ефективність комплексного використання тих чи інших наочних посібників і ТЗН, знайти найоптимальніший варіант їх застосування в окремих темах курсу історії КПРС.

Авторський колектив Київського інженерно-будівельного інституту також підготував працю, у якій не лише узагальнено багаторічний досвід удосконалення наукової методики використання ТЗН у курсі історії КПРС, а й подано графічний матеріал для діапозитивів⁷. Останній може бути використаний як безпосередньо (тобто діапроекуванням), так і для виготовлення діапозитивів.

Незважаючи на посилену увагу до питань методики використання ТЗН, дана проблема ще потребує дальшої розробки і особливо узагальнення форм та методів комплексного застосування ТЗН при викладанні історії КПРС. У пропонуваній статті висвітлюється досвід комплексного використання ТЗН при викладанні історії КПРС у Харківському інституті радіоелектроніки.

За кафедрою історії КПРС і наукового комунізму закріплено дві спеціалізовані аудиторії, одну з яких обладнано кінопроектором «Україна-5», діапроектором «ЛЕТІ», кадропроектором «Протон», магнітофоном, програвачем та переговорним пристроєм для зв'язку пульта лектора з аудиторією. Друга аудиторія має систему замкнутого телебачення і установку проєкційного телебачення «Аристон».

У цих аудиторіях є можливість демонструвати кіно- і діафільми, різноманітний ілюстративний матеріал: діаграми, таблиці, картографи, схеми, географічні карти, цитати з творів класиків марксизму-ленінізму, художні картини, репродукції, політичні малюнки і карикатури, необхідні матеріали з альбомів наочних посібників тощо. Тут же студенти слухають фонозаписи виступів В. І. Леніна, видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави, міжнародного комуністичного й революційного робітничого руху.

Великі можливості для використання різноманітних наочних матеріалів дає аудиторія, в якій встановлено телевізійну систему «Аристон». Зображення передаються тут за допомогою спеціальної камери, встановленої таким чином, що викладач може демонструвати малюнки, діаграми, схеми, таблиці, фотографії, карти, окремі формулювання, важкі для запам'ятовування слова тощо. Поруч з кафедрою лекто-

⁴ Методическое пособие по использованию наглядной информации и технических средств в преподавании истории КПСС. Издание 2-е, переработанное и дополненное, М., 1974.

⁵ Экранные и звуковые пособия в лекционном курсе истории КПСС (Методическое пособие), М., 1976.

⁶ Проблемы преподавания истории КПСС (использование технических средств).— Вопросы общественных наук, вып. 15, К., 1973.

⁷ Использование технических средств в преподавании истории КПСС (1883—1917). Методическое пособие. Под ред. Н. Д. Олейниченко и В. А. Молостова, М., 1977.

ра є пульт управління, з допомогою якого можна увімкнути й вимкнути зображення на екранах телевізора й «Аристона» як одночасно, так і по чергово. Пересувний предметний столик, що знаходиться біля пульта управління, дає можливість вибирати потрібну до камери відстань. Демонстратор може змінити масштаби зображуваного матеріалу. Це особливо зручно, коли треба сконцентрувати увагу студентів на певних деталях зображення.

Телевізійна система певною мірою допомагає індивідуалізувати навчання. В аудиторії, розрахованій на 150—180 чол., встановлено 8—10 телевізорів. 15—20 студентів дивляться один з них. Слух і зір при цьому не напружуються, а спільність сприйняття відповідного матеріалу зберігається.

Викладачі кафедр використовують телевізійну систему під час читання лекцій для демонстрування, по-перше, фрагментів художніх, документальних, науково-популярних та навчальних фільмів («Аристон» — кіно); по-друге, — статистичних зображень — фотографій, схем, карт, діаграм, окремих цифр, слів, формулювань («Аристон» — плакат); по-третє, — малюнків та інших матеріалів, що мають рухливі частини зображення («Аристон» — мультиплікатор); і, нарешті, по-четверте, — для показу моделей, макетів («Аристон» — об'єктив»). В якості останнього «Аристон» використовується лише спеціалістами інженерно-технічних кафедр. Управління діа- і кадропроєкторами здійснює сам викладач з пульта управління.

Такі широкі можливості описаної системи вимагають від викладачів особливої уваги до відбору і розробки демонстрованих матеріалів, продуманої методики читання лекцій, відповідного ставлення до навчального часу, умілого використання ТЗН.

Застосування ТЗН висунуло нові завдання перед колективом кафедри. З'явилася необхідність розробки методичних посібників до кожної теми курсу, до кожного семінарського заняття. Викладачі самі попередньо вивчають фрагменти кінофільмів, діафільми, відбирають слайди, прослуховують записи на грампластинках чи на магнітофонних стрічках. Використання ТЗН внесло істотні зміни до навчальної і навчально-методичної роботи кафедри. Викладачі залучаються до створення ілюстративного матеріалу: схем, таблиць, діаграм та інших наочних посібників.

За допомогою відеомагнітофона кафедра має можливість записати будь-яку передачу по телебаченню, а потім відтворити її в аудиторії через систему «Аристон». Так, були записані фрагменти документального фільму «Наша біографія», які використовуються при читанні відповідних лекцій або під час семінарських занять.

Готуючи до кожного заняття сценарій застосування ТЗН, викладачі ретельно обдумують і творчо аналізують його зміст і форму. Тим самим удосконалюється навчальний процес і підвищується професійна, педагогічна кваліфікація викладачів.

Практика свідчить, що максимальний ефект можна одержати при комплексному використанні ТЗН. Це означає, по-перше, що на кожному занятті треба використовувати різноманітні апарати і, по-друге, методично продумано поєднувати їх з традиційними наочними посібниками.

Використання ТЗН не є для кафедри самоціллю, а служить допоміжним засобом для більш глибокого висвітлення складних питань курсу історії КПРС, активізації навчального процесу, посилення наочності викладання, кращого засвоєння студентами матеріалу, що вивчається.

Наш досвід використання ТЗН дає можливість зробити висновок

про те, що в цій справі має бути розумна межа. У лекціях з історії КПРС головну роль повинне відігравати живе слово викладача, а всі матеріали, які використовуються для демонстрування, мають служити лише поглибленню висновків і положень лектора, допомогти студентам чітко уявити матеріал, відчувати колорит часу та гостроту історичних подій і фактів, полегшити засвоєння ними програмного матеріалу. Практика застосування ТЗН свідчить, що у двогодинній лекції доцільно подавати ілюстративний матеріал загальною тривалістю від 5 до 12 хвилин.

На кафедрі історії КПРС у Харківському інституті радіоелектроніки практикуються різноманітні методи і форми використання ТЗН у навчальному процесі, але особливо багато уваги приділяється застосуванню кіно. Кінодокументи залучаються як вступ до лекції, а також у ході пояснення і викладу основних питань теми. Фрагменти кіно служать при цьому додатковим аргументом, ілюстрацією, переконливим доказом того чи іншого положення лекції, або ж можуть стати своєрідним закінченням лекції.

Всі варіанти ми вважаємо правомірними. Застосування того або іншого з них залежить від структури лекції чи семінару, а також від того, яку мету поставив перед собою лектор, повідомляючи фактичний матеріал студентам, яку психологічну атмосферу хоче він створити при викладанні відповідної теми.

Особливо важливим є вибір місця і часу використання ТЗН. Демонстраційні матеріали мають органічно вплітатися в лекцію, збагачувати її, ні в якому разі не повинні відводити аудиторію до роздумів над побічними, другорядними питаннями, які мають віддалений зв'язок з матеріалом, що викладається. Водночас використання ТЗН не повинно перетворюватися в просту ілюстрацію. Інакше студенти зримо сприймуть демонстроване на екрані, але пропустять теоретичні висновки, узагальнення, політичні оцінки тієї чи іншої події, факту чи явища. Така лекція не досягне мети, її пізнавальну й ідейно-теоретичну цінність буде зведено до мінімуму. Крім того, не можна переобтяжувати лекцію надмірною кількістю документів і матеріалів, які несуть велике пізнавальне навантаження. У кожному конкретному випадку викладач повинен розв'язувати ці питання творчо, докладно аналізуючи наявні ілюстративні матеріали та ретельно відбираючи найцінніші і найнеобхідніші для повідомлення студентам на лекції чи семінарському занятті.

Досвід викладачів нашої кафедри свідчить, що демонстрування одного кадра займає в середньому 6—8 секунд, якщо це картина, портрет, фотознімок чи карикатура, і 1—2 хвилини, якщо йдеться про таблицю, діаграму, цитату тощо. Якоїсь певної норми числа кадрів і найменувань ілюстрацій назвати не можна. Це повністю залежить від теми лекції, наявності ілюстративного матеріалу, його якості, а також від майстерності викладача, його педагогічних прийомів, методики їх використання. Але в кожному випадку виклад матеріалу має бути ретельно перевіреном і науково обгрунтованим. Однією з головних вимог, які ми висуваємо перед викладачами, є точність документів і взагалі будь-яких матеріалів, що демонструються, їх пізнавальна і виховна цінність.

Технічні засоби навчання здійснюють великий емоціональний вплив на молодь, допомагають їй творчо оволодівати курсами суспільних наук. Практично все, що показується під час лекцій і семінарських занять, міцно відкладається в пам'яті студентів. Це особливо помітно під час екзаменів. Переважна більшість студентів краще засвоює матеріал тих тем курсу, на яких застосовувалися ТЗН.

Як же на практиці ми використовуємо технічні засоби навчання? Візьмемо для прикладу лекцію на тему «Комуністична партія — натхненник і організатор перемоги радянського народу в Великій Вітчизняній війні (червень 1941—1945 рр.)». Під час читання першої лекції з цієї теми короткий вступ викладача супроводжується показом кінофрагменту «Вірломний напад фашистської Німеччини на СРСР» (4 хвилини). Студенти бачать кадри німецької кінохроніки, з якої дізнаються про гітлерівську воєнну машину, нереальні плани нацистського керівництва; чують зведення Радянського Інформаційного бюро на перший день війни. З цього фрагменту аудиторія дізнається про звирячу мораль фашистських головорізів.

Пояснюючи студентам причини тимчасових невдач Радянської Армії, викладач показує діаграму, яка характеризує численність збройних сил фашистської Німеччини та її союзників, і кадр, що демонструє їх воєнно-промисловий потенціал до моменту нападу на нашу країну. Труднощі, які склалися в країні на початок грудня 1941 р., характеризує третій кадр. Демонструється окупована на той час територія СРСР, кількість населення, що на ній проживала, а також кількість чавуну, сталі, алюмінію, вугілля, зерна, цукру, що вироблялися тут у довоєнний період. Четвертим кадром ілюструється матеріал про евакуацію в тил радянськими людьми промислових підприємств.

Розповідаючи про героїзм радянських воїнів на фронтах Великої Вітчизняної війни, викладач демонструє через «Аристон» фотографію напису на стінах Брестської фортеці «Загинемо, але з фортеці не вийдемо!», портрети комуністів — керівників оборони Бреста П. М. Гаврилова та Ю. М. Фоміна, а також фотознімки оборони Києва, Севастополя, Одеси, Ленінграда.

Завершується лекція фрагментом з документального кінофільму «Наша біографія», відзнятого на відеомагнітофон.

Комплексно застосовуються технічні засоби навчання і під час вивчення всіх інших тем курсу.

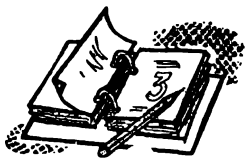
Колектив кафедри приділяє велику увагу комплектуванню фондів ілюстративних матеріалів. Нині у фондах кафедри є майже 60 навчальних кінофільмів (практично з усіх тем курсу історії КПРС), 110 діафільмів і близько 2000 діапозитивів. У фонотеці кафедри є всі промови В. І. Леніна, записані на грампластинках, а також промови його соратників — Н. К. Крупської, М. І. Калініна, Г. К. Орджонікідзе, С. М. Кірова, В. В. Куйбишева, А. В. Луначарського та багатьох інших.

Співробітники навчально-методичного кабінету кафедри класифікували і систематизували фонди ілюстративних матеріалів, а також організували їх зберігання і використання в навчальному процесі. З цієї метою створено тематичну картотеку та алфавітний каталог ілюстративних матеріалів. Для зручності заведено книгу замовлень на технічне забезпечення навчального процесу. Викладачі записують у ній дату, час і тему заняття, номер аудиторії та індекс потрібного для лекції ілюстративного матеріалу.

На закінчення треба відзначити, що колектив кафедри ретельно слідкує за спеціальною літературою з методики застосування технічних засобів навчання в процесі викладання суспільних наук і прагне використовувати у своїй повсякденній практичній роботі передовий досвід підготовки високоідейних спеціалістів для провідних галузей промисловості.

В. М. БУЗНИЦЬКА (Харків),
О. А. ПРОТОПОПОВ (Харків)

Наш календар

ПЕРША РАДЯНСЬКА КОНСТИТУЦІЯ

(До 60-річчя прийняття)

10 липня 1918 р. вперше в історії людства було прийнято Основний Закон соціалістичної держави — Конституцію Російської Соціалістичної Федеративної Радянської

Республіки, який законодавчо закріпив величезні політичні і соціальні завоювання трудящих Країни Рад, забезпечив їм справжню демократію.

В основу Конституції РСФРР були покладені прийняті II Всеросійським з'їздом Рад декрети про мир, про землю, про утворення Радянського уряду, а також видані згодом ленінські декрети про робітничий контроль (14 (27) листопада 1917 р.), про націоналізацію банків (14 (27) грудня 1917 р.), про створення Червоної Армії (25 січня 1918 р.) та інші законодавчі акти. Особливо важливе значення для вироблення Конституції мала опублікована 2 (15) листопада 1917 р. «Декларація прав народів Росії» — документ, що став основою утворення багатонаціональної Радянської держави.

Виняткову роль у розробці Конституції РСФРР відіграли рішення III Всеросійського з'їзду Рад (10—18 січня 1918 р.), особливо затверджена ним «Декларація прав трудящего і експлуатованого народу», що законодавчо закріпила досягнення Радянської влади за перші місяці її існування (встановлення влади Рад в центрі і на місцях, скасування приватної власності на землю і передачу її в користування трудящих, введення робітничого контролю тощо) і містила основні завдання на перехідний період від капіталізму до соціалізму. Декларація, проект якої розробив В. І. Ленін, стала, по суті, прообразом першої Конституції і була повністю включена до неї.

Конституційному оформленню Радянської держави значно сприяли також резолюція з'їзду «Про федеральні установи Російської республіки» і обрання ним першого Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, який мав розробити основні положення Конституції РСФРР і доповісти про них наступному з'їзду Рад.

Однак розробка Конституції почалася лише навесні 1918 р., після ратифікації IV Надзвичайним Всеросійським з'їздом Рад Брестського мирного договору з Німеччиною, оскільки до цього внаслідок збройної інтервенції іноземних імперіалістів і антинародної діяльності внутрішньої контрреволюції становище в країні було дуже складним. 1 квітня 1918 р. ВЦВК створив Конституційну комісію під головуванням Я. М. Свердлова. До її складу, крім більшовиків, увійшли представники лівих есерів та есерів-максималістів. Але вони всіляко гальмували роботу комісії, висуваючи різні проекти Конституції, в яких заперечувалася необхідність побудови Основного Закону на принципах диктатури пролетаріату, ігнорувалася провідна роль Комуністичної партії в радянському суспільстві, а також намагалися позбавити Ради політичної влади, на противагу ленінському вченню про право націй на самовизначення відстоювали сепаратистські, місницькі тенденції, пропонуючи поділити країну на ряд автономних областей за територіальною ознакою, без врахування національних інтересів народів і народностей Росії. Однак 19 квітня більшістю голосів комісія прийняла більшовицький проект «Загальних положень» Конституції РСФРР. На своїх засіданнях 26 і 28 червня ЦК РКП(б) обговорив його і створив комісію під головуванням В. І. Леніна для розгляду проекту Конституції. Вона розробила, доповнила і відредагувала ряд статей і розділів (про права і свободи трудящих, про вибори до Рад і відкликання їх депутатів, про компетенцію місцевих і центральних органів влади тощо).

За пропозицією В. І. Леніна до Конституції було включено як вступний розділ «Декларацію прав трудящего і експлуатованого народу». Крім того, Володимир Ілліч написав статті Основного Закону про рівноправність громадян різних рас і національностей, а також іноземців, що працюють на території республіки, і надання

політичного притулку тим з них, які зазнають переслідувань за свої політичні переконання на батьківщині, уточнив положення про порядок утворення місцевих Рад¹. Він уважно перечитав кожну статтю Конституції, відредагував проект герба РСФРР тощо. Характеризуючи роль В. І. Леніна в створенні Основного Закону, П. І. Стучка, який був у той час наркомом юстиції, підкреслював, що Володимир Ілліч «особисто брав участь у редагуванні всіх декретів і в тексті Конституції РСФРР «Декларація прав», уся загальна частина про реальне забезпечення свобод трудящих, особливо визначення диктатури пролетаріату і найбіднішого селянства, яке міститься в статті 9 Конституції, цілком належать йому»². Важливе значення для розробки першої Радянської Конституції мали і написані у цей період праці В. І. Леніна «Держава і революція», «Чергові завдання Радянської влади» та ін.

Завдяки напруженій роботі більшовиків — членів комісії, безпосередній участі В. І. Леніна в її діяльності всього за три місяці був створений проект Конституції, представлений на затвердження V Всеросійського з'їзду Рад. 10 липня 1918 р. делегати з'їзду одностайно проголосували за прийняття Основного Закону РСФРР, а з 19 липня 1918 р. — моменту опублікування її в «Известиях ВЦИК» — Конституція РСФРР набрала чинності.

Якщо врахувати той факт, що корінні принципи першої Радянської Конституції були вироблені на II—V з'їздах Рад, у роботі яких взяли участь тисячі делегатів, то стане очевидним, що Основний Закон молодій Країні Рад — це результат революційної творчості широких народних мас. «Ми знаємо, — говорив В. І. Ленін, — що ця Радянська конституція, яка в липні затверджена, що вона не вигадана якоюсь комісією, не витворена юристами, не списана з інших конституцій. У світі не було таких конституцій, як наша. В ній записано досвід боротьби і організації пролетарських мас проти експлуататорів і всередині країни, і в усьому світі»³.

В усіх 6 розділах (90 статтях) Конституції законодавчо закріплено один з основних принципів пролетарської революції — принцип повновладдя трудящих в особі їх масових організацій — Рад. Уже в статті 1 підкреслювалося, що «Росія оголошується Республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Уся влада в центрі і на місцях належить цим Радам»⁴. А в статті 10 було записано: «Вся влада в межах Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки належить усьому робітничому населенню країни, об'єднаному в міських і сільських Радах»⁵.

Таким чином, Конституція РСФРР законодавчо оформила утворення Республіки Рад як державної форми диктатури пролетаріату. Наголошуючи на цій особливості Конституції, В. І. Ленін, звертаючись до делегатів V Всеросійського з'їзду Рад, зазначав: «Коли тепер цьому з'їздові нами може бути запропонована Радянська конституція, то лише тому, що Ради в усіх кінцях країни створені і випробувані, тому, що ви її створили, ви в усіх кінцях країни випробували; тільки через півроку після Жовтневої революції, майже через рік після Першого Всеросійського з'їзду Рад, ми могли записати те, що вже існує на практиці»⁶.

В Основному Законі дівав законодавче закріплення вищий принцип диктатури пролетаріату — союз робітничого класу і селянства при керівній ролі робітничого класу, очолюваного Комуністичною партією. Це означало, по суті, визнання керівної ролі партії в суспільстві, хоча формально в Конституції не було відповідних спеціальних положень.

Перша Радянська Конституція законодавчо оформила соціалістичну систему господарства і притаманний їй соціалістичний тип власності як економічну основу повновладдя трудящих. У ній відображені корінні соціальні перетворення, що відбулися в галузі економіки: націоналізація землі, банків, надр, водних ресурсів, введення робітничого контролю — початкового етапу на шляху націоналізації промисловості і транспорту.

Конституція надала всій системі органів Радянської влади необхідну стрункність і однаковість на основі принципу демократичного централізму, зокрема узаконила єдиний порядок утворення Рад усіх ланок, визначила структуру центральних і місцевих органів державної влади і управління. Вона була найдмократичнішою конституцією в світі, законодавчо забезпечивши демократію для переважної більшості народу. На відміну від формальної демократії, яка існувала в капіталістичних державах, у нашій країні вперше в історії людства всі проголошені права і свободи

¹ Див.: Ленинский сборник XXI, стор. 267—268.

² Цит. за кн.: Р. М. Савицкий. Очерк государственной деятельности В. И. Ленина, М., 1969, стор. 396.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 140.

⁴ Образование и развитие Союза Советских Социалистических Республик. Сборник документов, М., 1973, стор. 87.

⁵ Там же, стор. 89.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 471.

дістали міцні гарантії, насамперед у зв'язку з тим, що знаряддя і засоби виробництва були передані в руки трудящих.

Конституція закріпила такі демократичні права і свободи, як свободу совісті, слова, зборів, об'єднання в союзи. У ній зазначалося, що трудящим надаються всі технічні й матеріальні засоби для видання газет, брошур, книг та іншої друкованої продукції, а також приміщення для влаштування зборів⁷.

У Конституції РСФРР 1918 р. знайшли відображення найважливіші принципи соціалістичної демократії—виборність усіх органів влади знизу до верху на основі найдемократичнішої виборчої системи, виробленої народними масами в ході революційної боротьби. Виборчого права позбавлялися тільки представники експлуаторських класів. В Основному Законі було записано, що «в момент рішучої боротьби пролетаріату з експлуаторами експлуаторам не може бути місця в жодному з органів влади. Влада повинна належати повністю і виключно трудящим масам та їх повноважному представництву—Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів»⁸. Це дало підставу В. І. Леніну заявити, що перша Радянська Конституція «...спирається на тих, хто працює, їм вона дає право влаштовувати державне життя, вона спирається на величезну, переважну більшість населення»⁹.

Конституція РСФРР 1918 р. була за своєю природою глибоко інтернаціональною. Ідея пролетарського інтернаціоналізму пронизує всі її розділи і статті. Важлива особливість цього історичного документа полягала в тому, що він став основним законом першої у світі багатонаціональної соціалістичної держави і тому в ньому були законодавчо закріплені принципи ленінської національної політики Комуністичної партії, насамперед право всіх націй і народностей на самовизначення, їх повна рівноправність. У Конституції законодавчо оформлена ленінська ідея про федерацію радянських національних республік. Схвалення V з'їздом Рад пропозицій В. І. Леніна про участь у загальнофедеральному уряді представників усіх республік, про надання права «...робітникам і селянам кожної нації прийняти самостійне рішення на своєму власному повноважному радянському з'їзді, чи бажають вони і на яких основах брати участь у федеральному уряді і в інших федеральних радянських установах»¹⁰ сприяло утворенню в майбутньому Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Опублікування першої Конституції РСФРР мало велике значення для зміцнення правопорядку і соціалістичної законності у Країні Рад. В. І. Ленін зазначав, що «з моменту затвердження Конституції і впровадження її в життя почнеться в державному нашому будівництві легший період»¹¹.

Конституція РСФРР 1918 р. стала взірцем для вироблення конституцій інших братніх радянських республік, базою для дальшого розвитку соціалістичного законодавства. У Конституціях БСРР, УСРР, Азербайджанської СРР, Вірменської СРР і Грузинської СРР поряд з статтями, які відображали їх національні особливості, містилися основні положення Конституції РСФРР 1918 р.: про диктатуру пролетаріату, завдання Радянської влади в перехідний період від капіталізму до соціалізму, структуру державних органів влади та принципи їх діяльності, про основні права і обов'язки громадян. У постанові III з'їзду КП(б)У, який проходив напередодні III Всеукраїнського з'їзду Рад, що прийняв першу Конституцію УСРР (березень 1919 р.), зазначалося, що він «визнає за необхідне прийняти загалом і в цілому Конституцію Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, допускаючи її зміни залежно від місцевих умов»¹².

Перша Радянська Конституція мала також величезне міжнародне значення. Вона справила революціонізуючий вплив на розвиток національно-визвольної боротьби пригноблених народів. Відображаючи заповітні сподівання трудящих усіх країн, вона стала для них надихаючим прикладом, свідченням торжества великих ленінських ідей. «...Тепер трудящі всіх країн побачать,—підкреслював В. І. Ленін,—що Радянська конституція—основний закон Російської Соціалістичної Федеративної Республіки—відображає ідеали пролетаріату всього світу»¹³.

Конституція РСФРР, як і конституції інших радянських республік, діяла до початку 1924 р., коли II Всесоюзний з'їзд Рад прийняв Конституцію СРСР, а з'їзди Рад союзних республік—їх Основні Закони. У них знайшли безпосереднє продовження і закріплення ленінські принципи національно-державного будівництва в Радянській багатонаціональній державі.

⁷ Образование и развитие Союза Советских Социалистических Республик, стор. 90.

⁸ Там же, стор. 88.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 355.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 214.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 20—21.

¹² Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 1, К., 1977, стор. 43.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 505.

Затверджена у 1936 р. VIII Надзвичайним з'їздом Рад друга Конституція СРСР, за словами Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва, «законодавчо закріпила перемогу в СРСР соціалістичних суспільних відносин»¹⁴.

Великі зміни, які відбулися в нашій країні за останні сорок років, знайшли відображення в прийнятій у жовтні 1977 р. позачерговою сьомою сесією Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Конституція країни зрілого соціалізму також є прямою спадкоємницею першої Радянської Конституції 1918 р. Радянський народ, зазначається в нині діючому Основному Законі, «зберігаючи наступність ідей і принципів першої радянської Конституції 1918 року, Конституції СРСР 1924 року і Конституції СРСР 1936 року, закріплює основи суспільного ладу і політики СРСР, встановлює права, свободи і обов'язки громадян, принципи організації і цілі соціалістичної загальнонародної держави і проголошує їх у цій Конституції»¹⁵.

В новому Основному Законі відображено основні риси розвинутого соціалістичного суспільства. Характерною її особливістю є дальший розвиток ленінського принципу повного народоуправління. Конституція СРСР є не тільки підсумковим документом славного шляху, пройденого нашим народом за 60 років, а й програмою будівництва комуністичного суспільства в Радянському Союзі. Це — документ всесвітньо-історичного значення, величезний внесок Комуністичної партії, радянського народу в скарбницю марксизму-ленізму, боротьбу прогресивного людства за свободу, демократію і соціальний прогрес, за мир у всьому світі.

П. С. КУВШИНОВ (Київ)

¹⁴ Л. І. Брежнєв. Про проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Доповідь на Пленумі Центрального Комітету КПРС 24 травня 1977 року, К., 1977, стор. 6.

¹⁵ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 7 жовтня 1977 року, К., 1977, стор. 5.

Є. Й. ЗАСЛАВСЬКИЙ
(До 100-річчя з дня смерті)

13 (26) червня 1878 р. минуло 100 років з дня смерті Євгена Йосиповича Заславського — організатора і керівника першої робітничої організації в Росії — «Південноросійського союзу робітників». Царські жандарми вважали Є. Й. Заславського «надзвичайно енергійним і небезпечним»¹ ворогом самодержавства. Не випадково навіть на похоронах Євгена Йосиповича, що відбулися таємно на світанку 15 червня на Католицькому кладовищі в Петербурзі, були присутніми таємні агенти III відділу. Вони рапортували начальству, що все обійшлося «спокійно», «ніяких демонстрацій не було»².

Місце і роль Є. Й. Заславського в революційному русі, його ідейна еволюція — складні. Вони відображали суперечливість перших десятиліть пореформеного розвитку Росії, закономірності та особливості різночинського етапу визвольної боротьби, з усією повнотою розкриті в працях В. І. Леніна.

Відомо, що Володимир Ілліч високо оцінював історичну роль перших робітничих організацій у Росії, які, порівняно з пануючою в революційному русі 70-х років XIX ст. народницькою ідеологією, що виражала погляди селянської демократії, заміняли якісний крок уперед. «Коли в 1875 р., — писав В. І. Ленін, — утворився «Південноросійський робітничий союз» і в 1878 р. «Північноросійський робітничий союз», то ці робітничі організації стояли осторонь від напрямку російських соціалістів; ці робітничі організації вимагали політичних прав народів, хотіли вести боротьбу за ці права, а російські соціалісти помилково вважали тоді політичну боротьбу відступом від соціалізму»³. Є. Й. Заславський у своїх ідейних пошуках і революційній практиці підійшов до розуміння помилковості та обмеженості деяких принципових положень народницької доктрини. Але в силу відсутності масового робітничого руху в Росії, він не зміг стати на позиції наукового комунізму. Однак знайомство

¹ ЦДАЖР СРСР, ф. 109, 3 експ., 1874, спр. 144, ч. 166, літ. «Б», арк. 215.

² Там же, арк. 26—27.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 235.

з «Капіталом» К. Маркса, з діяльністю і програмними документами І Інтернаціоналу, з досвідом робітничого руху в країнах Західної Європи мали безумовний вплив на формування його революційних переконань.

Народився Євген Йосипович Заславський 20 грудня 1844 р. у Воронежі в сім'ї збіднілих дворян. Закінчив Воронізьку гімназію. Дані про місце і час його дальшого навчання досить розбіжні. Є згадки, що він вчився в Петербурзькому технологічному інституті, в Медичній академії, Петрово-Розумівській академії, закінчив природничий факультет університету, а потім, з метою поповнення знань у галузі права та соціології, поступив на юридичний факультет⁴.

До прибуття у 1872 р. в Одесу Є. Й. Заславський вів народницьку, революційну пропаганду на селі. За мемуарними свідченнями, «він прибув до Одеси в селянсько-модній одязі і «мазаних чоботях» з Полтавщини»⁵.

Діяльність Євгена Йосиповича в Одесі мала вирішальне значення для розвитку його революційної ідеології і практики. Він опинився у самій гущі суспільно-політичного життя півдня Росії, де швидко розвивався капіталізм. Одеса була великим економічним, політичним і культурним центром. Тут уже в першій половині 70-х років відкрито і гостро проявилися суперечності між трудом і капіталом, формувалася і піднімався на боротьбу за свої права пролетаріат. Так, протягом 1870—1875 рр. половина виступів робітників, зареєстрованих у містах України, відбулося в Одесі⁶.

Прибувши в Одесу, Є. Й. Заславський відразу увійшов у середовище революційно настроєної демократичної молоді, встановив зв'язки з робітниками промислових підприємств, почав налагоджувати за допомогою моряків транспортування нелегальної літератури з-за кордону. Невідкладним завданням він вважав створення тут друкарні, розглядаючи її як важливий організаційний центр революційної роботи. Отримавши дозвіл міських властей на відкриття друкарні, Є. Й. Заславський поряд з комерційними замовленнями друкував і нелегальні видання. Друкарня відіграла важливу роль у створенні та діяльності «Південноросійського союзу робітників», ставши його підпільною штаб-квартирою.

Влітку 1875 р. розрізнені робітничі гуртки при вирішальній ролі Є. Й. Заславського, який вміло спрямовував прагнення передових робітників згуртувати свої сили для боротьби з підприємцями, об'єдналися в єдину робітничу організацію — «Південноросійський союз робітників».

Є. Й. Заславський був душою робітничих сходок, виступав натхненником страйків на підприємствах Одеси, що відбулися з ініціативи першої робітничої організації. Він спрямовував і координував діяльність робітників — «депутатів», які направлялися в інші міста для пропаганди ідей «Союзу» та організації там його відділів, непримирно протистояв спробам народників проникнути в робітничу організацію і нав'язати її учасникам свої цілі і завдання боротьби.

Важливими документами, що дають змогу простежити ідейну еволюцію Євгена Йосиповича в ці роки, є два листи, адресовані ним у редакцію газети «Вперед», яку видавав у Лондоні П. Л. Лавров. Вперше повний текст листів опубліковано порівняно недавно⁷.

У вересні 1875 р. Є. Й. Заславський писав про свою революційну діяльність в Одесі: «На перших порах я тримався інтелігентної молоді, останнім часом — тільки робітників»⁸. Критично осмислюючи досвід народницьких гуртків і дедалі більше знайомлячись з передовими робітниками, Євген Йосипович поступово став скептично ставитися до здатності народників підняти трудящих на революційну боротьбу. «Слова, слова і слова; протиріччя між словом і ділом»⁹ — ось що він вбачав у їх діяльності. У той же час «серед робітничої маси ви почуваєте, як швидко зростає революційна сила, ви не можете не помітити повсякденного збільшення числа осіб, бажаних об'єднатися в армію революції»¹⁰, — писав він.

⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. 112, оп. 1, спр. 189, арк. 32, 33, 36; Б. С. Итенберг. Южнороссийский союз рабочих. Возникновение и деятельность, М., 1974, стор. 85.

⁵ Южнороссийский союз рабочих. Сборник статей и материалов под ред. Н. М. Осиповича, Николаев, 1924, стор. 140, 141.

⁶ О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (1860—1890 гг.), К., 1963, стор. 282—283.

⁷ «Вперед!» 1873—1877. Материалы из архива В. Н. Смирнова. Отобрал, снабдил примечаниями и очерком истории «Вперед!» Б. Сапир, т. II, Dordrecht, 1970, стор. 346—347, 489—494. Вересневий лист 1875 р. Є. Заславського передруковано в додатку до кн.: Б. С. Итенберг. Назв. праця, стор. 208—214. Лист, написаний у листопаді 1875 р., див. у кн.: З. В. Першина. Очерки истории революционного движения на Юге Украины, Киев-Одесса, 1975, стор. 154—155.

⁸ Материалы из архива В. Н. Смирнова, т. II, стор. 489.

⁹ Там же, стор. 490.

¹⁰ Там же, стор. 489—490.

Однак, вживаючи терміни «робітничий клас», «клас людей», Є. Й. Заславський не міг вкласти в них марксистське розуміння. Але і не об'єднував, як це робили народники, в понятті «робітники» все трудове населення Росії і, насамперед, кількісно переважаючих селян.

Євген Йосипович Заславський вбачав специфічні інтереси пролетарів у боротьбі проти капіталістів, старанно вивчав їх становище на підприємствах, вміло використовував цей матеріал, закликаючи робітників до революційної боротьби. При цьому він не ігнорував, як народники, страйкову боротьбу пролетаріату, не ототожнював страйки робітників із селянськими «бунтами». Є. Й. Заславський вважав, що успіх страйкової боротьби залежить від рівня усвідомлення робітниками свого становища і їх здатності «до солідарної діяльності»¹¹. Він намагався всіляко розвивати революційну ініціативу робітників. І коли перед царським судом Є. Й. Заславський заявив, «що робітники самі краще за все знають, що їм робити і як поступати»¹² — це був висновок про те, що робітники значно правильніше за народницьку інтелігенцію розуміють свою роль і завдання в майбутній революції.

Євгену Йосиповичу було чужим будь-яке почуття національної обмеженості. Діяльність керованого ним «Союзу», незважаючи на назву і програмну вимогу «об'єднання робітників Південноросійського краю», далеко виходила за межі півдня країни. В ньому пліч-о-пліч боролися росіяни, українці, поляки, молдавани, білоруси, литовці.

Є. Й. Заславський не зміг повністю подолати народницьку ідеологію, яка панувала в революційному середовищі Росії в 70-х роках XIX ст. Він не розумів буржуазно-демократичного характеру революції, що назрівала в Росії. Рішуче заперечуючи анархістські методи боротьби, Є. Й. Заславський у той же час ігнорував політичні завдання революції. Його лист у редакцію «Вперед!» був пронизаний ідеєю ліквідації всякої державності. Це проявилось і при виробленні статуту «Південноросійського союзу робітників», що, як відомо, був результатом колективної творчості Є. Й. Заславського і передових робітників, учасників «Союзу», які обговорювали і доповнювали його зміст.

Головним джерелом і зразком для вироблення статуту першої робітничої організації Є. Й. Заславський та його товариші обрали написаний К. Марксом Тимчасовий статут Міжнародного Товариства Робітників і статут «Міжнародної асоціації робітників Центральної Женевської секції» І Інтернаціоналу. Статут «Південноросійського союзу робітників» свідчить про те, що перша робітнича організація в Росії народилась як революційна, на відміну від реформістських позицій ряду представників початкового етапу робітничого руху в країнах Західної Європи. У статуті «Союзу» (вперше у визвольному русі Росії) також мова йшла про робітників як самостійну і вирішальну соціальну силу в революції.

Найбільшою заслугою «Південноросійського союзу робітників» було висунення ним завдань не тільки економічної, а й політичної боротьби, хоч ця вимога була сформульована не як насущне завдання революції, а як перспектива на майбутнє¹³. Вимога політичної боротьби була внесена в статут «Союзу» з ініціативи його учасників — передових робітників, хоч сам Є. Й. Заславський заперечував проти цього¹⁴.

Таким чином, Євген Йосипович Заславський був одним з перших революціонерів Росії, суспільно-політичні погляди яких мали перехідний характер від дрібнобуржуазного соціалізму народників до ідеології непереможної боротьби пролетаріату.

В грудні 1875 р. почалися масові арешти учасників «Південноросійського союзу робітників». Було заарештовано і Є. Й. Заславського. Після тривалого слідства він і 14 інших членів «Союзу» були віддані до суду, який відбувся 23—27 травня 1877 р. у Петербурзі. Незважаючи на відсутність переконливих доказів, Є. Й. Заславський був представлений в обвинувальному акті як «визнаний засновник і головний керівник злочинного товариства»¹⁵. Його засудили до 10 років каторжних робіт у Східному Сибіру. Здоров'я Євгена Йосиповича в царських казематах було остаточно підірвано. Він вмирив від сухот. Його дружина М. Г. Заславська наполегливо добивалася пом'якшення вироку і, нарешті, 10 років каторги було замінено на 6 років, а згодом — поселенням в Томській губернії. Та вислати Є. Й. Заславського вже не астигли. Він помер у тюремній лікарні.

Керований Є. Й. Заславським перший робітничий союз у Росії стояв біля джерел звільнення революційного руху в нашій країні від утопічної доктрини народництва

¹¹ Там же, стор. 442—493.

¹² Южнорусские рабочие союзы, М., 1924, стор. 156.

¹³ Рабочее движение в России в XIX в. Сборник документов и материалов под ред. А. М. Панкратовой, т. II, ч. 2, М., 1950, стор. 104—105.

¹⁴ Южнороссийский союз рабочих, стор. 42.

¹⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 3 експ., 1874, спр. 144, ч. 166, літ. «А», арк. 131—131 зв.

на новій, класовій, пролетарській основі. В цьому його неминуще історичне значення. А сам Є. Й. Заславський — представник блискучої плеяди революціонерів 70-х років минулого століття, про яких В. І. Ленін писав як про «попередників російської соціал-демократії»¹⁶.

З. В. ПЕРШИНА (Одеса)

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 24.

ІВАН ПІДКОВА
В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО
І МОЛДАВСЬКОГО НАРОДІВ
(До 400-річчя з дня смерті)

В історії є багато яскравих сторінок, які свідчать про спільну боротьбу українсько-го і молдавського народів проти іноземних поневолювачів, зокрема проти гніту султанської Туреччини у XVI ст. Одним з керівників цієї героїчної боротьби був Іван Підкова.

Конкретних даних про його життя і діяльність до подій 1577—1578 рр., в яких він відіграв провідну роль, не збереглося. Але можна з певністю стверджувати, що Іван Підкова й раніше брав активну участь у спільній боротьбі молдаван і запорізьких козаків проти турецьких загарбників. Мова йде про повстання 1574 р., яке очолив молдавський воєвода Іон Лютий. У цьому повстанні разом з молдаванами у боях проти турків виявили героїзм і запорізькі козаки, очолювані отаманом Іваном Свірчевським. Молдавсько-українські війська здобули ряд перемог над ворогом. Але в результаті кількісної переваги турецької армії, а також зради молдавських бояр повстання було придушене, воєвода Іон загинув. На Молдавське воєводство загарбники посадили свого ставленика — Петра Хромого¹.

Літописець Азарій розповідав, що в той час Молдавія була дуже розорена. Татари палили села, забирали в полон людей, виганяли худобу. В країні стояли стогін і плач². Велика данина, яку платив султану Петро Хромий, прагнення до наживи прибічників останнього зумовлювали дальше посилення гніту над населенням воєводства. В Молдавії різко зростало невдоволення турецьким пануванням. У цих умовах народні маси й частина боярства звернулися за допомогою до запорізьких козаків, зокрема до Івана Підкови, якого вважали родичем загблого Іона-воєводи, популярного тоді серед українського і молдавського народів. У цей час Іван Підкова перебував на Запоріжжі.

За свідченням сучасника, польського хроніста І. Бельського, молдавани таємно просили Івана Підкову прийти і врятувати їх від кривд з боку господаря Петра і турків. Незабаром Іван Підкова одержав листи, що завіряли його права на престол, від більш як десяти найзатятіших молдавських вельмож. Після цього він вирушив у Молдавію. По дорозі до нього приєдналися шляхтич Копицький, який проживав серед козаків близько 20 років і користувався їх повагою, та молдаванин Чапа, що поселився поблизу Брацлава. Вони допомогли зібрати загін з 330 запорожців, яких очолив гетьман Шах. А тим часом турки вважали, що їх налічувалося 2 тис. чол. Дізнавшись про те, що Петро Хромий іде назустріч з великим військом і артилерією, Підкова повернув на Україну. 23 вересня 1577 р. польського канцлера Замойського повідомили, що загін Підкови прямує до Запоріжжя³. Насправді ж він відійшов до Немирова, на південний схід від Вінниці. В цей час Петро Хромий направив турецького чауша (посла), що перебував при ньому, до польського посла, який повертався із Стамбула, з вимогою вжити заходів проти козаків, що прагнули посадити Підкову на молдавський престол, а його самого покарати. В разі невиконання цього наказу чауш від імені султана погрожував розірвати щойно укладений з Польщею договір. Дізнавшись про це, король Стефан Баторій дав розпорядження схопити козацького ватажка. Присланий королем шляхтич Боболецкий з трьома ротами підійшов до замку Немирова і почав вимагати, щоб міські власті видали йому Підкову. На це він дістав відповідь: «Візьми сам, якщо можеш»⁴.

А тим часом Підкова готувався до походу в Молдавію, куди він вирушив у супроводі лише 600 козаків на чолі з Шахом. Очевидно, у Підкови був певний роз-

¹ Про тогочасні події див.: Б. П. Хашдеу. Ион-воєвода Лютий, Кишинев. 1955; Н. А. Махров. Молдавия эпохи феодализма, Кишинев. 1964.

² Про молдавские летописи XV—XVI вв., М., 1976, стор. 137—138.

³ Archiw J. Zamojskiego, t. I, Warszawa, 1904, стор. 175.

⁴ M. Bielicki. Kronika polska, t. XVIII, część 6, Warszawa, 1832, стор. 62—63.

рахунок і на допомогу молдаван. І не безпідставно. За Дністром, у Сороках, і далі «чернь визнавала його своїм господарем»⁵. У зв'язку з цим запорожці проголосили Підкову господарем Молдавії. До речі, інші джерела свідчать, що козаків налічувалося у загоні більше — від 1400 до 2 тис.⁶ В цьому є рація. Адже важко повірити, що з 600 запорожцями було здобуто перемогу, про яку повідомляє польський хроніст М. Бельський. Петро Хромий зустрів Підкову біля стін Ясс із значними силами. Попереду свого війська він виставив 500 турків з гарматами. Козаків це не злякало. Більше того, вони завдали такого сильного удару ворогові, що Хромий замість того, щоб затримати своїх воїнів, які почали тікати, сам попросив притулку в господаря Волощини⁷.

29 листопада Підкова зі своїм військом вступив у Ясси. Румунський письменник М. Садовяну у творі «Нікоаре Підкова» змальовує яскраву картину зустрічі молдавського народу зі своїм новим господарем. Прийшовши до влади, він призначив на вищі посади своїх соратників: Шах став головнокомандуючим, Чапа — маршалком, тобто правителем двору, Копицький — буркалбом (комендантом) Хотина⁸.

Про соціальну політику Підкови нічого конкретного не можна сказати. Відомі два підписані ним документи. Це — грамоти про повернення нижчому духовенству земель, загарбаних боярами, і про визволення від повинностей 11 послухників Винеторського монастиря⁹.

Про те, що Іван Підкова знайшов опору серед молдаван, свідчить літописець: «З козаками було і місцеве ополчення, бо багато поклонялися йому (Підкові. — Н. Р.)»¹⁰. Не мали сумніву щодо цього і в Стамбулі, звідки австрійський та венеціанський послы повідомляли, що простий народ чекав Підкову і що новий воєвода користувався його підтримкою і покровительством^{11–12}. Очевидно, так думала і стамбульська правляча верхівка, бо послы користувалися відповідною інформацією.

Марно намагався Підкова прорвати кільце ізоляції навколо Молдавії. Даремно посилав він своїх людей до султана з проханням затвердити його на престолі Молдавії, а до Стефана Баторія — допомогти у війні проти турецького володарювання, яку він розпочав. «Король випровадив його посла суворо і з загрозою через кур'єра суворо наказав Підкові залишити країну (Молдавію. — Н. Р.)»¹³. Даремними були сподівання і на допомогу городян Трансильванії, які, на його думку, мали бути зацікавлені в ослабленні Османської імперії. Надіслані їм Підковою грамоти залишилися без відповіді. Їх господар Криштоф Баторій на вимогу свого брата, польського короля, спорядив «кілька ескадронів вершників і піхоти під проводом (їх. — Н. Р.) племінника Стефана»¹⁴ для боротьби з Підковою.

Султан вимагав від Криштофа Баторія погодження дій його військ з діями військ, посланих турецькими властями проти Підкови. Це були кіннота нікопольського, видинського і бендерського санджакбейів, а також військо господаря Волощини. Але цього султану було недостатньо. Він наказав Криштофу Баторію разом з санджакбейами знищити всіх тих, хто прийшов на допомогу Молдавії. Великий візир Махмет-паша, у свою чергу, вимагав, щоб Криштоф написав польському королю, аби той покарав «зłodів»¹⁵.

За твердженням хроніста, султан підготував таку численну допомогу Петру Хромому, що останній, не чекаючи підходу всіх сил, у середині грудня 1577 р. вирушив у Молдавію. Дізнавшись про те, що Хромий прямує до Ясс, козаки порадили Підкові йти йому назустріч. Послані у розвідку гетьманом Шахом запорожці повідомили, що ворог поперед себе гонить табуни коней і худобу, сподіваючись розтоп-

⁵ Там же, стор. 64.

⁶ J. Engel. Fortsetzung der allgemeinen Weltgeschichte, 48 Theil, Halle, 1796, стор. 78; Documente privitoare la istoria Românilor. Culese de L. de Hurmuzaki (далі — L. de Hurmuzaki...), vol. XI, București, 1900, стор. 601.

⁷ M. Bielski. Назв. праця, стор. 64–65.

⁸ М. Садовяну. Нікоаре Подкова, М., 1955, стор. 291–297; K. Niesiecki. Koróna polska, t. I, Warszawa, 1728, стор. 132; M. Bielski. Назв. праця, стор. 65.

⁹ Studii și materiale de istorie medie, vol. VII, București, 1974, стор. 288–289;

Documente privind istoria României, veacul XVI, vol. III (1571–1590), Moldova, 1951, стор. 116.

¹⁰ G. Ureche. Letopisețul țării Moldovei, București, 1955, стор. 196.

^{11–12} A. Xenopol. Istoria Românilor din Dacia Traiana, vol. V, București, 1925, стор. 110.

¹³ M. Bielski. Назв. праця, стор. 65; Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești. Publicate de A. Veress, vol. 2, București, 1929, стор. 141–143.

¹⁴ L. de Hurmuzaki... vol. XV, p. 1, București, 1905, стор. 670; Р. Гейденштейн. Записки о московской войне, СПб., 1889, стор. 9.

¹⁵ L. de Hurmuzaki... vol. III, București, 1880, стор. 8.

тати загін Підкови. Перед ними мчать вершники-турки, які намагаються привернути до себе увагу козаків. Шах утримував їх доти, поки вершники не наблизилися. Тоді козаки зустріли їх залпами вогнепальної зброї. Злякана вогнем худоба повернула назад, топчучи на своєму шляху військо Петра. Підкова очолив правий фланг козаків, Шах — лівий, і разом вони обрушилися на противника. На полі бою полягли багато воїнів Петра Хромого, а сам він із залишками свого війська ледве врятувався.

Нова перемога не запаморочила Підкові голову. Не маючи необхідних коштів для оплати свого війська і водночас знаючи, що до Петра з Трансильванії йде значна допомога, він 31 грудня покинув Ясси. Це не була панічна втеча. Його військо мало досить продовольства, 14 гармат. До Хотина був посланий загін, щоб вивести звідти гарнізон, який очолював Колицький. Підкова задумав відійти на Запоріжжя. Мабуть, він сподівався там зібрати більш значні сили і повернутися в Молдавію. Проте шлях через степи перепиняли глибокі сніги, а через Немирів — теж було йти небезпечно, у зв'язку з загрозою зіткнення там з польським гетьманом М. Синявським і брацлавським воєводою Я. Збаразьким. Вони дістали від короля наказ затримати Підкову, але не наважилися застосувати проти нього зброю. Добра екіпіровка і мужній вигляд воїнів Підкови примусив їх шукати інший спосіб, щоб захопити його.

Брацлавський воєвода, прибувши до Немирова, запросив до себе козаків на чолі з гетьманом Шахом і повідомив їх про невдоволення короля діями Підкови, які нібито дають привід султану для порушення миру з Польщею. Водночас Я. Збаразький, замовчавши відносно королівського наказу про затримання Підкови, рекомендував йому їхати до короля (який його добре, мовляв, прийме як «людину лицарську» (військову. — Н. Р.), щоб звітувати про свої дії¹⁶. Підкова скористався цією порадою. В той час йому навіть і на думку не спадало те, що він може стати жертвою зради. Історик Б. Хашдеу зробив правильний висновок: введений в оману обіцянками, що його простять за похід і навіть винагородять за перемоги над ворогами християнської віри, «...Підкова здався без бою зі всіма гарматами і боєприпасами»¹⁷. Саме здався, а не був спійманий гетьманом М. Синявським, як стверджували деякі польські історики¹⁸.

Ці події відбувалися у складній міжнародній обстановці, коли польські власті вели підготовку до війни з Росією, намагаючись зберегти мир з Туреччиною. Правляча верхівка Польщі робила все можливе, щоб відвернути увагу козаків, які зазнали поразки на початку 1578 р., від походів у Молдавію. Повідомляючи султана про участь польських військ у розгромі козаків, Стефан Баторій підкреслював, що сила останніх у підтримці з боку Молдавії, де вони мають прихильників, які забезпечують їх зброєю, одягом і продовольством¹⁹. Так було і пізніше, коли запорожці знову на прохання місцевого населення прийшли в Молдавію, несучи їй свободу від турецького ярма. А тим часом боярство стояло в основному на боці турецьких властей, бачачи в них захисників своїх класових привілеїв.

Що ж до долі Івана Підкови, то світло на неї проливають записки Мілера, одного з придворних курляндського герцога, який перебував при дворі короля Стефана Баторія. Як видно з примітки анонімного перекладача його творів на польську мову, Мілер негативно поставився до політики Стефана. Подібна позиція, будучи контрастною щодо панегириків останньому, які переважали в польських мемуарах та історіографії, до деякої міри дає можливість уявити собі справжню картину подій. Відзначивши рішучу боротьбу Підкови проти турків на чолі козаків, які обрали його гетьманом, Мілер повідомляє, що цього чесного воїна, який не підозрював зради, «добрі друзі» умовили їхати до короля, завіряючи, що жодна волосина не впаде з його голови²⁰. М. Бельський вважає, що Стефан наказав би стратити Підкову ще в січні 1578 р. під час сейму, бо був обурений ним, оскільки він не давав спокою його приятелю Петру, воєводі молдавському. Але не міг цього зробити «через шляхту, що дуже поважала Підкову як хороброго мужа»²¹.

Прибуття турецького посла з вимогою стратити Підкову викликало обговорення цього питання на раді (очевидно, в сеймі. — Н. Р.), «де більше половини було за те, щоб захистити Підкову». Король заперечив, стверджуючи: дати Підкові можливість врятуватися — значить діяти проти договору з султаном. Мілер підкреслив зміну,

¹⁶ M. Bielski. Назв. праця, стор. 65—68; J. Solikowski. Krótki pamiętnik rzeczy polskich. Petersburg. 1855, стор. 46.

¹⁷ Б. Хашдеу. Назв. праця, стор. 163.

¹⁸ T. Swiecki. Historyczne pamiętki znamenitych rodzin i osób dawnej Polski. t. II. Warszawa, 1859, стор. 87.

¹⁹ L. de Hurmuzaki., vol. III, стор. 36.

²⁰ Pamiętniki Milerowe do panowania Stefana Batorego (далі — Pamiętniki Milerowe...), Poznań, 1840, стор. 18—19.

²¹ M. Bielski. Назв. праця, стор. 74.

що сталася в настрої польської знаті внаслідок цього: «Раніше мало звертали уваги на гнів турецький, не цікавилися дружбою чи його (султана.— Н. Р.) ворожістю. А тільки-но зрозуміли поляки, що це могло б накликати на них війну, стали тримати сторону каліфа (султана.— Н. Р.) і не тільки не захищали Підкову, а всі одноставно видали його на смерть»²².

Картину тодішнього політичного життя Речі Посполитої, намальовану сучасником, можна доповнити іншими свідченнями очевидців. Вони розповідають про те, як під час тривалого перебування Стефана Баторія у Львові літом 1578 р. туди приїздили послы султана і кримського хана, які добивалися задоволення їх вимог в обмін на допомогу, обіцяну Стефану Баторію у Лівонській війні²³. В. Д. Корольок відзначає, що «протягом 1578 р. були врегульовані остаточно її (Речі Посполитої.— Н. Р.) відносини з Кримом. ...Союз Баторія з Кримом і Туреччиною знову створював страшну загрозу на південних кордонах Російської держави»²⁴. У тій сумі, яку доводилося Стефану Баторію заплатити за цей союз, голова Івана Підкови значила немало.

Із Стамбула надходили численні листи з вимогою стратити Підкову. Чаушу, який привіз один з таких листів, було доручено: поки на власні очі він не побачить, що Підкові відіято голову, не поступатися ні в чому. Чауш погрожував: «Якщо цього не буде, султан вважатиме це виявом зневаги і ворожості»²⁵. У листах Стефану Баторію рекомендувався й інший спосіб розправи з Підковою — відправити його до Стамбула. Але перевагу було віддано привселюдній страті у Львові.

Великим був страх польської знаті перед гнівом народним, навіть перед чутками, нібито «понизові козаки загрожували, що, коли він (Підкова) буде страчений, вони перейдуть на бік Московської держави і тривожитимуть королівство більше, ніж татари»²⁶. У Львові спостерігався приплив великої кількості озброєних людей. Ось чому король наказав, щоб польські воїни у міській фортеці були в повному озброєнні і щоб вона була замкнута. Видовищем страти король сподівався залакати народ, примусити відмовитися від боротьби. Виконуючи в цілому наказ султана, Стефан Баторій наважився лише випроводити чауша, побоюючись, що його присутність під час страти може погано закінчитися. Знаменним є те, що король не тільки випроводив чауша, а й сам покинув місто. Про все це повідомляв Філіпп Талдукчі, резидент герцога Флоренції у Кракові, де йому вдалося дістати докладну інформацію про те, що відбувалося тоді у Львові²⁷.

Минуло чотири століття, але перед мужністю, яку виявив Підкова під час страти, не можна не схилитися й нині. Звертаючись до натовпу, де були і його однодумці та соратники, він виклав мету, до якої прагнув: «Бути захисником батьківщини проти невірних і діяти так, щоб вони залишалися у своїх межах і не переходили Дунай». Підкова підкреслив, що завжди боровся мужньо, що не зробив нічого, за що б заслужив таку смерть. Він сказав, що здійснити мету його життя йому перешкодив зрадник, довірившись слову якого він й опинився у Львові. За твердженням Талдукчі, мова йшла про якогось воеводу, очевидно, Я. Збараського. Останніми словами Підкови були: «Я повинен умерти, бо так наказав ...турок вашому королю, своєму підданому»²⁸. Тільки дула рушниць, спрямовані на натовп, не дали останньому змогу перешкодити страті, стверджує очевидець. Ті, що прибули, сподіваючись визволити Підкову, змогли лише супроводжувати його тіло до православної церкви, а потім до Канева, де він був похований²⁹. Страта відбулася 16 червня 1578 р.

Серед когорти героїв боротьби проти турецько-татарської агресії Іван Підкова виділявся тим, що його вважали своїм і українці, і молдавани. Пам'ять про нього живе в піснях і думках обох народів. Йому присвятили свої твори Т. Шевченко і румунський письменник М. Садовяну. І в наші дні Іван Підкова не забутий, як й інші борці проти іноземного гніту, за свободу народів.

Н. С. РАШБА (Харків)

²² Pamiętniki Milerowe..., стор. 19—22.

²³ Acta historica resgestes Poloniae illustrantia. t. XI, Kraków, 1887, стор. 107.

²⁴ В. Д. Корольок. Ливонская война, М., 1954, стор. 98—99.

²⁵ J. Sękowski. Collectanea z dziejopisów tureckich, t. 2. Warszawa, 1825, стор. 303—307; А. С. Тверитинова. Письмо султана Мурада III Стефану Баторію (май 1578). — Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы, т. III, М., 1974, стор. 295—303; Pamiętniki Milerowe..., стор. 18.

²⁶ Письмо италянца Филиппа Талдукчи из Кракова. — Исторические связи народов СССР и Румынии, т. I, М., 1965, стор. 158.

²⁷ Там же, стор. 158—159.

²⁸ В. Макушев. Итальянские архивы и хранящиеся в них материалы для славянской истории. Флорентийский государственный архив, СПб., 1870, стор. 7.

²⁹ Там же, стор. 7—8.

РЕВОЛЮЦІОНЕР-ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТ

(До 50-річчя з дня народження
Ернесто Че Гевари)

Ім'я Ернесто Че Гевари — видатного партійного і державного діяча соціалістичної Куби, легендарної людини, яка віддала своє життя благородній справі визволення народів Латинської Америки від імперіалістичного гніту, добре відоме демократичній громадськості світу. Цей випробуваний кубинський і латиноамериканський революціонер-інтернаціоналіст народився 14 червня 1928 р. у м. Росаріо в досить заможній сім'ї аргентинського архітектора. Ще в дитинстві батьки помітили потяг сина до природничих наук і мріяли про блискучу наукову кар'єру Ернесто. Після закінчення початкової школи його віддали вчитися до державного коледжу в м. Кордова, а в 1945 р. обдарований юнак вступив на медичний факультет Національного університету в столиці країни — Буенос-Айресі.

Ще в дитинстві Ернесто придивлявся до життя народних мас Аргентини, уважно стежив за розвитком міжнародних подій. Він з гіркотою сприйняв звістку про поразку іспанських республіканців, твердо вірив у неминучу перемогу радянського народу над німецько-фашистськими загарбниками під час Великої Вітчизняної війни. Юнак все більше впевнювався у необхідності боротьби проти соціальної несправедливості як в Аргентині, так і в інших країнах Латинської Америки. Значні зміни в свідомості молодого аргентинця сталися після його кількох тривалих поїздок по континенту в 1950—1954 рр. «Тоді я впритул зіткнувся із злиднями, голодом, хворобами, — згадував молодий Че Гевара. — Я побачив, що багато батьків не можуть лікувати своїх дітей, оскільки в них немає грошей. Я бачив, як постійний голод і злидні доводять людину до такого стану, що навіть смерть дитини стає для неї повсякденним фактом. Тоді я почав думати, що є речі більш важливі, ніж стати знаменитим ученим чи прославити своє ім'я в медицині, — треба просто подати найелементарнішу допомогу цим людям»¹.

Коли до влади у Гватемалі прийшли народно-революційні сили (1954 р.), Ернесто Че Гевара — випускник Національного університету Буенос-Айреса — поспішає до цієї країни і стає до лав захисників демократичного уряду Хакобо Арбенса. Однак місцевій реакції з допомогою американського імперіалізму вдалося повалити прогресивний режим, після чого революційні сили країни були піддані жорстким репресіям та переслідуванням. Активна участь молодого аргентинця у повстанні викликала люту реакцію: вони заарештували його і згодом депортували до Мексики.

У Мексикі в житті Че Гевари сталася подія, яка визначила його дальший шлях: у 1955 р. він зустрівся з учасниками штурму казарм Монкада на Кубі — вигнанцями проімперіалістичної диктатури Батісти. Особливо велике враження на Ернесто справили Ф. Кастро — легендарний керівник молодих кубинських революціонерів, автор широко відомої на той час по всій Латинській Америці промови «Історія мене виправдає» (в ній викривався антинародний режим диктатора Батісти). «Я познайомився з ним однієї прохолодної ночі, які бувають у Мексико, — згадував пізніше Гевара. — ...Під час першої зустрічі ми обговорювали питання міжнародної політики. ...Через кілька годин, на світанку, я вже став одним з учасників майбутньої експедиції»².

Тверда впевненість в неминучості соціального і національного оновлення Латинської Америки, спільність поглядів на необхідність революційних перетворень на континенті поєднали долю Ернесто Че Гевари з патріотами Куби, які посилено готувалися до продовження збройної боротьби проти тиранії Батісти. Че Гевара став членом очолюваної Ф. Кастро революційної організації. «Глибоко символічно, — пише учасниця національно-революційної війни в Іспанії Ліна Аргенті, — що військовій справі Фідела Кастро та очолювану ним групу героїв... навчав ветеран іспанської війни Альберто Байо. Події в Іспанії формували політичну свідомість юного Ернесто Че Гевари»³.

В ніч на 25 листопада 1956 р. невелика шхуна «Гранма», на борту якої знаходилися 82 члени очолюваної Ф. Кастро революційної групи (в тому числі й Ернесто Че Гевара), залишила південний мексиканський порт Тукспан і взяла курс до берегів Куби. Вже у перші дні плавання молодих революціонерів чекали важкі випробування. Внаслідок сильного шторму шхуна кілька разів збивалася з курсу, учасники експедиції страждали від морської хвороби. Лише 2 грудня судно досягло берегів Куби, однак висадка патріотів не залишилася непомітною для батістовських властей. Проти учасників експедиції були послані регулярні війська і авіація. Знесилена тривалим плаванням група Ф. Кастро внаслідок безперервних боїв зазнала великих втрат: з 82 революціонерів живими залишилися лише 12.

¹ Ернесто Че Гевара. Епизоди революционной войны, М., 1974, стор. 3.

² Цит. за: С. Мікоян. Острів Свободи, К., 1976, стор. 35.

³ «Проблемы мира и социализма», 1976, № 7, стор. 41.

Героїчна епопея «Гранми» мала величезне значення для дальшого розвитку революційного процесу на Кубі, стала іскрою, що запалила в країні полум'я загальнонародної боротьби, в ході якої яскраво проявилися риси характеру Ернесто Че Гевари — твердого революціонера-інтернаціоналіста, здібного воєначальника, полум'яного народного трибуна. Разом з Ф. Кастро, К. Сьєнфугесом та іншими кубинськими патріотами він стояв біля керма народно-революційної армії Куби, створеної в ході переможної боротьби проти ненависної тиранії Батісти. Че Гевара здійснював керівництво кількома великими військовими операціями проти армії диктатора. Зокрема, очолювані ним війська виграли у травні 1957 р. бій при Уверо, а 1 січня 1959 р. — визволили важливий у стратегічному відношенні центр Куби — місто Санта-Клара, що дозволило армії Ф. Кастро остаточно розгромити ворога.

Після визволення країни, в ході дальшого розвитку кубинської революції знову блискуче проявився талант Че Гевари, як здібного дипломата, одного з творців масових політичних організацій кубинських трудящих. За великі заслуги перед революційними силами президентським декретом від 9 лютого 1959 р. його було оголошено громадянином Куби з правами уродженого кубинця. Перебуваючи на різних відповідальних посадах, зокрема, керуючи Національним банком Куби, Гевара вніс значний вклад у розвиток економіки Острова Свободи. «Після перемоги Революції і призначення першого революційного голови банку — майора Че Гевари, — відзначав у своєму виступі на I з'їзді Комуністичної партії Куби тов. Ф. Кастро, — ця установа корінним чином змінила свій характер і стала справжнім засобом захисту національних інтересів і будівництва нового суспільства»⁴.

Ернесто Че Геварі належить велика заслуга у встановленні та розвитку активних багатосторонніх зв'язків між Республікою Куба і Радянським Союзом. Протягом 1960—1965 рр. він кілька разів побував у нашій країні на чолі кубинських партійно-урядових делегацій.

Активна дипломатична діяльність Че Гевари сприяла зростанню міжнародного авторитету революційної Куби. Так, виступаючи влітку 1961 р. на конференції Між-американської економічної ради в Пунта-дель-Есте (Уругвай), він піддав нищівній критиці створений імперіалістами США «Союз заради прогресу», викрив його грабіжницький характер.

У вирі напруженої повсякденної роботи по зміцненню революційної влади на Кубі в полі зору Ернесто Че Гевари продовжували залишатися питання визвольної, антиімперіалістичної боротьби в країнах Латинської Америки. Саме безмежна відданість справі революційного оновлення світу привела його наприкінці 1966 р. до лав болівійських партизанів. У надзвичайно складних умовах розгорталася боротьба борців проти кривавої диктатури Барр'єнтоса. Керівники повстанців не завжди враховували реальні особливості революційної ситуації в Болівії. Проти загону Ернесто Че Гевари Барр'єнтос кинув навчені американськими радниками військові частини, спеціально пристосовані для ведення антипартизанської війни. Однак завдяки вмілому керівництву Че Гевари болівійським патріотам протягом майже одного року вдавалося стримувати натиск урядових військ. Лише восени 1967 р. реакції вдалося розгромити повстанців, а їх тяжко пораненого керівника карателі взяли у полон і розстріляли в селищі Ігера.

Героїчний життєвий шлях Ернесто Че Гевари є яскравим прикладом безмежної відданості благородним ідеалам визволення людства від гніту і експлуатації. Ще за його життя історики, письменники, журналісти називали цю незвичайну людину «буревісником латиноамериканської революції». Характеризуючи інтернаціоналістську революційну діяльність Гевари, видатний латиноамериканський марксист Р. Арісменді писав: «Історія буде тільки вдячна Че за виявлену ним наполегливість, коли він попереджав про головний шлях латиноамериканської революції. І якщо завтра до якоїсь з його тез буде внесено поправку, все одно історією — і не тільки тому, що його самопожертвування стало символом та прикладом, — відведене йому місце серед великих передвісників майбутнього»⁵.

А. А. СТІЛКО (Київ)

⁴ I съезд Коммунистической партии Кубы. Гавана, 17—22 декабря 1975 г., М., 1976, стор. 87.

⁵ Родней Арисменди. Ленин, революция и Латинская Америка, М., 1973, стор. 320—321.

АГІТАЦІЙНО-МАСОВА РОБОТА ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РЕСПУБЛІКИ

В умовах розвиненого соціалістичного суспільства разом з підвищенням ролі всієї ідейно-виховної роботи невпинно зростає і роль політичної агітації — могутньої сили ідеологічного впливу партії на маси, важливого засобу виховання, переконання і організації трудящих.

У виховній роботі з масами партія використовує не тільки політичну агітацію, а весь арсенал ідеологічних засобів — пропаганду, політичну освіту, пресу, радіо, телебачення, літературу, мистецтво, кіно, культосвітні заклади та ін. Проте, не всі вони однаково пов'язані з економікою і суспільними відносинами в країні, з матеріальними і духовними запитами людей. Ближче до виробництва, до життя народу стоїть агітація. В. І. Ленін вказував, що агітація торкається найрізноманітніших сторін людської діяльності, відкликається на численні події, явища, факти. Самі «звичайнісінькі факти з життя», — писав він, — «...можуть дати... тисячі приводів для агітації...»¹.

Сила агітації революційної партії в її ідейному змісті, злободенності, цілеспрямованості, в нерозривному зв'язку з нагрілими потребами життя і практики. До агітації залучаються численні ідеологічні кадри партії. В період комуністичного будівництва значно розширилась роль партійної агітації, підвищилася її ефективність, посилився її вплив на всіх ділянках народного господарства.

Питання агітаційно-масової роботи широко висвітлено в суспільно-політичній літературі². Історики, науковці, партійні працівники, агітатори і політінформатори в своїх працях показали багатогранні прояви агітації в нашому житті, діяльність парт-організацій по підвищенню її ідейно-теоретичного рівня та зміцненню зв'язків з практикою комуністичного будівництва, узагальнили величезний досвід агітаційно-масової роботи.

Останнім часом зроблено перші кроки в справі підготовки історіографічних оглядів і аналізу окремих праць з деяких аспектів даної проблеми.

Спробу короткого історіографічного огляду літератури, присвяченій агітаційно-масовій роботі партійних організацій України в 1959—1965 рр. зробив С. А. Канавенко³. Він порушив ряд важливих питань ідейного виховання трудящих, роботи агі-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 414.

² С. Н. Новиков. Чему учил Ленін агітаторов, М., 1959; П. И. Жилин. Они несут слово партии в массы, М., 1960; А. И. Филиппов. Школа агитаторов, М., 1960; С. Муравьев, Е. Быковский. Связь агитации с практикой, М., 1961; М. А. Морозов. Организация массово-политической работы среди трудящихся, М., 1962; Н. М. Мор. Ленинское искусство пропаганды и агитации, М., 1963; А. Н. Дмитрук. Пропаганда и агитация — дело творческое, М., 1963; М. Курьянов. Ленинские основы агитации, М., 1968; Политинформаторы. Из практики устных выступлений, М., 1968; Г. С. Нантой. Ленинские принципы агитационно-массовой работы. — Ученые записки Кишиневского политехнического института, Кишинев, 1970, стор. 72—87; И. К. Зайцев, А. П. Тимофеев. Партийная информация, М., 1970; Е. М. Кузнецов. Политическая агитация в наши дни, М., 1969; А. А. Тарасенко. Живое слово, М., 1971; А. А. Савенков. Призыв — действие. В. И. Ленин об организаторском значении пропагандистских и агитационных выступлений, Лениздат, 1970; В. А. Гончаров. Партийная информация, М., 1971; Ф. И. Бурилов. Политическая агитация. Действенность ее различных форм, М., 1972; В. Я. Доброхотов. Слово ленинской правды, Горький, 1972; В. Гудков. Наглядная агитация, М., 1972; Е. М. Кузнецов. Политическая агитация. Научные основы и практика, М., 1974; Политическая информация, М., 1974; Агитатор — политический боец партии. Сборник статей, М., 1974.

³ С. А. Канавенко. Ідеологічна робота на Україні (1959—1965 рр.). Діяльність партійних організацій по вдосконаленню партійної освіти та політичної роботи в масах, Харків, 1970.

таторів і агітколективів, форм агітаційно-масових заходів, дав аналіз стану висвітлення цих питань в суспільно-політичній та історичній літературі.

Огляд агітаційно-масової роботи на селі (про форми і методи агітації та поширення передового виробничого досвіду) зробив В. В. Горак⁴. Аналіз літератури про виховну, зокрема й агітаційну діяльність партійних організацій України дано в історіографічному огляді Б. А. Клеймана, в працях Н. С. Гурладій, П. Д. Коваля, М. Г. Цебрєнка, В. О. Краєва⁵. Питанням агітації, добору та вихованню агітаторів, всієї агітаційно-масової роботи парткомів дано в огляді джерел та літератури Я. С. Калакури та В. П. Хижняка⁶. У даному огляді розглядається тематична література, праці дослідників республіки, які безпосередньо або значною мірою розкривають названу проблему.

Розвиток літератури з питань агітації в період комуністичного будівництва можна (умовно) простежити: а) в плані висвітлення організації проведення та досвіду агітаційно-масової роботи; б) в науково-теоретичному і методичному плані.

Одними з перших праць першої групи на початку цього періоду були збірники «З досвіду агітаційно-масової роботи». «Главное — работа с людьми», «За тисний зв'язок з життям»⁷. В них висвітлено багатющий досвід, нагромаджений партійною організацією республіки в роки будівництва соціалізму. Автори збірників — секретарі обкомів, міськкомів, райкомів партії, завідувачі відділами пропаганди і агітації, агітатори розповіли про роботу парткомів, первинних парторганізацій, агітколективів, окремих агітаторів в справі виконання рішень XIX та XX з'їздів КПРС і розгортання агітації за втілення в життя завдань комуністичного будівництва, мобілізації трудящих на виконання конкретних планів семирічки, накреслених ХХІ з'їздом КПРС. У збірниках зафіксовано початкові кроки перших ударників і бригад комуністичної праці та деякі форми соціалістичного змагання.

Ширше висвітлено роль агітації в розвитку соціалістичного змагання та поширення нового руху в брошурі М. Г. Карпова і В. Г. Ковтуна «Агітатор — організатор соціалістичного змагання»⁸. Ряд дослідників розповіли про агітаційно-масову роботу парторганізацій, спрямовану на прискорення науково-технічного прогресу, розвитку раціоналізаторства і винахідництва, впровадження досягнень науки і передового досвіду у виробництво. Звичайно, у деяких працях ці теми розкривались більше з технологічного боку — кількість впровадження нових технологічних ліній, сума економічного ефекту тощо. В ряді досліджень наголошувалося на агітацію навколо цих питань, на керівництво партійних організацій цією ділянкою роботи⁹.

Слід відзначити, що на ряд праць з питань агітаційної, як і всієї масово-політичної роботи в період 1959—1964 рр., не могли не позначитись негативні явища, пов'язані з суб'єктивізмом та кон'юктурністю, з певною недооцінкою ідеологічної роботи. Агітаторам в ті часи, вказувалося в журналі ЦК КПРС «Агітатор», інколи до-

⁴ В. В. Горак. До історіографії організаторської роботи партії в галузі пропаганди і впровадження передового досвіду в сільськогосподарському виробництві України.— Наукові праці з історії КПРС. Вип. 26, К., 1970, стор. 105—113.

⁵ Б. А. Клейман. Деякі питання історіографії керівництва Комуністичної партії України підвищенням культурно-технічного рівня робітничого класу республіки в 1945—1965 рр.— Наукові праці з історії КПРС. Вип. 42, К., 1970, стор. 139—149; Н. С. Гурладій. За ідеологічне озброєння мас, Львів, 1968; П. Д. Коваль. Діяльність Комуністичної партії України по ідейно-політичному вихованню когоспного селянства в роки семирічки, Харків, 1966; М. Г. Цебрєнко. Діяльність партійних організацій України по вихованню у робітничого класу комуністичного ставлення до праці, Одеса, 1968; В. О. Краєв. Діяльність партійних організацій Півдня України по добору, розстановці і вихованню сільськогосподарських кадрів (1959—1965 рр.), Одеса, 1969 р.

⁶ Я. С. Калакура, В. П. Хижняк. Ідейно-виховна робота парторганізацій України в умовах будівництва комунізму (1959—1974 рр.) — «УІЖ», 1974, № 11.

⁷ З досвіду агітаційно-масової роботи, К., 1959; Главное — работа с людьми, К., 1959; За тисний зв'язок з життям, К., 1960.

⁸ М. Карпов, В. Ковтун. Агітатор — організатор соціалістичного змагання. К., 1959.

⁹ С. Сярдин. Агітколектив заводу в боротьбі за технічний прогрес.— В кн. З досвіду агітаційно-масової роботи, К., 1959; І. Соколов. Впроваджуємо передовий досвід у виробництво.— В кн. За тисний зв'язок з життям, стор. 180—193; І. П. Донченко. Досвід швидкісників — усім механізаторам, Херсон, 1961; О. О. Лопатко. Агітатори в боротьбі за урожай.— «Блокнот агітатора», 1963, № 9; Г. Горобець. Агітколектив працює творчо.— «Блокнот агітатора», 1964, № 9; Л. Л. Мохор. Робота партійних організацій України по розвитку масових форм виробничо-технічної пропаганди (1956—1961 рр.) — Наукові праці з історії КПРС. Вип. 1, 1964, стор. 61—72; О. П. Жанталай. В центрі уваги — передовий досвід.— В кн. За діючу пропаганду, К., 1964, стор. 36—38.

водилось закликати до виконання зпущених зверху шаблонних вказівок, які не враховували місцеві умови і в вірності яких не були впевнені й самі агітатори¹⁰. Так, в організації соціалістичного змагання і впровадженні передового досвіду курс був взятий на окремі «маяки», які не могли зміцнити економіку господарства і не характеризували його стану¹¹.

Після рішень жовтневого (1964 р.) і особливо березневого (1965 р.) Пленумів ЦК КПРС настав перелом у цій справі почали закликати агітаторів «по-справжньому, по-революційному підіймати народ на трудові звершення»¹². «Вся політична агітація,— записано в резолюції XXIII з'їзду,— повинна будуватись на базі широко і систематично поставленої інформації населення про політичне, економічне, культурне життя країни і міжнародне становище»¹³. XXIV з'їзд партії від агітаційно-масової роботи зажадав «по-справжньому вміти в повній мірі передати широким масам трудящих всю силу нашої ідейної переконаності, по-справжньому, творчо підходити до справи комуністичного виховання радянської людини...»¹⁴.

З середини 1960-х на початку 70-х років значно поживилась розробка питань впливу агітації й політичної інформації на різні сторони суспільного й виробничого життя трудящих, висвітлення безпосередньої роботи агітаторів і політінформаторів, організації їх добору і виховання.

В працях, що вийшли після жовтневого (1964 р.) Пленуму ЦК КПРС, проходить основна думка, що головним напрямом роботи агітаторів і політінформаторів є боротьба за розвиток соціалістичного змагання і підвищення продуктивності праці, за поширення передового виробничого досвіду і впровадження його у практику, підкування за розвиток політичної і трудової активності мас¹⁵.

Проте, дослідники не приділяли уваги виробничим парторганізаціям, послабили увагу до питань про рух за комуністичне ставлення до праці, недостатньо висвітлювали агітаційну роботу про даліше поліпшення організації соціалістичного змагання. В останні роки в республіці не було ґрунтовної праці, де б узагальнювались кращі форми і методи агітації за передовий виробничий досвід, форми його розповсюдження. В ряді праць узагальнюється від сили десятків форм (бесіда, виступ передовика, «блискавка», вечір переможців змагання, виставка новаторів тощо) і ставиться «і т. д.», залишаючи за цим «і т. д.» ще десятки своєрідних прийомів. Часто цінні форми роботи в локальних виданнях та місцевій пресі не узагальнюються. Поза увагою дослідників лишаються питання про виникнення і розвиток форм морального стимулювання людей праці, що повністю не розкритий величезний агітаційний вплив самого процесу вшанування передовиків виробництва. Все це чекає більш глибокого і різнобічного дослідження. Адже крупинка досвіду збагачує агітаційну роботу, дає секретарю парторганізації, агітатору й політінформатору поштовх для її дальшого розвитку та удосконалення.

Значна частина агітаційної літератури в республіці присвячена висвітленню агіт-масових заходів для виховання в трудящих, особливо молоді, любові до праці, бережного ставлення до соціалістичної власності, а також використання у виховній роботі трудових і народних традицій¹⁶. Але й тут ще мало розробок про наставництво.

Ще на зорі революційного руху в Росії В. І. Ленін вчив марксистів «злити свою діяльність з практичними, побутовими питаннями робітничого життя»¹⁷, вимагав розгортання агітації серед всіх верств населення, в усіх сферах його виробничого й повсякденного життя.

¹⁰ Див.: «Агітатор», 1965, № 8, стор. 4.

¹¹ «Правда», 15 жовтня 1965 р.

¹² Див.: Матеріали і постанови Пленуму ЦК КПРС. Березень, 1965.— «Радянська Україна», 28 березня 1965 р.

¹³ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 185.

¹⁴ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 103.

¹⁵ В. М. Шевельов. Агітпоезд вирушає на село.— «Трибуна лектора», 1971, № 7, стор. 10—12; В. Остапченко. Полум'яне слово агітатора.— В кн. Високе поклонання партійних організацій, К., 1974, стор. 213—222; О. П. Яхно. Запорука дівості політичної інформації.— В кн. Політична інформація, К., 1973, стор. 71—78; М. Агеев. Агітколективам— постійну увагу.— Там же, стор. 178—185; І. Коломієць. Агітатори— організатори трудових перемог.— В кн. Словом і ділом, К., 1971.

¹⁶ М. Журбинський. Старі комуністи— вихователі молоді.— В кн. З досвіду агітаційно-масової роботи, К., 1959, стор. 102—108; В. М. Близнюк. Виховання комуністичного ставлення до праці, К., 1965; О. М. Швидак. Традиції і виховання нової людини, К., 1967; Н. К. Кириченко. Под знаменем славних традицій, Симферополь, 1970.

¹⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 2, стор. 427.

В працях В. Горбунової, Г. І. Горобця, Г. Биченюка, Т. Овчаренка, М. Дранко, Д. Каневського, В. Ф. Беньковського, Г. П. Єрхова¹⁸ показано специфіка агітаційної роботи, її форми, сила впливу, ефективність. В подальшому слід більше уваги приділяти дослідженням диференційної роботи окремо серед жінок, підлітків, пенсіонерів. Потребують ширшого розкриття в літературі і питання організації агітаційно-масових заходів та прийомів виховної роботи з трудящими під час вихідних днів, відпусток, туристських поїздок, відраджень.

Дійовим засобом виховної роботи партії є наочна агітація. Цій темі присвячено праці П. Кращенко, К. С. Мац, І. Омельченко, М. Є. Ткачук, І. І. Музиченко, збірки «Засобами наочної агітації» та «Наочна агітація». Авторі збірників розповідають про різні форми і засоби наочної агітації, висвітлюють проблеми агітаційного оформлення підприємств, будов, колгоспів, міст і сіл, підвищення її дієвості¹⁹.

Політична агітація, як складова частина ідеологічного арсеналу Комуністичної партії, основа її масово-політичної роботи, спирається на гранітний фундамент марксистсько-ленінського вчення про комуністичне виховання трудящих.

Пам'ятаючи розгляд В. І. Леніним агітації, як «різновидності пропаганди»²⁰, а також його вказівку про нерозривний зв'язок агітації з організацією²¹, ряд дослідників у своїх працях розглядають агітацію, як в системі усієї ідеологічної діяльності, так і окремо в пропагандистській та організаторській роботі партії²².

Взірцем полум'яного агітатора є діяльність В. І. Леніна, його публічні виступи, вміння запалити, згуртувати маси і повести їх за собою. Дослідники України внесли значний вклад в справу вивчення і поширення невичерпного досвіду В. І. Леніна, розкриття діяльності вождя, як неперевершеного агітатора, пропагандиста і вчителя трудового народу. Дослідники Г. В. Ларін, Л. П. Маргуліс, М. М. Карасьов, Д. Беніков та інші, висвітлюючи ленінське вміння впливати на людей, робити відому істину найбільш переконливою, брати до уваги крім «політичної» і «педагогічну» точку зору, вміння блискучо враховувати особливості аудиторії та інші зразки його агітаційного мистецтва сприяли озброєнню агітаторів, політінформаторів, всіх політбійців республіки високим ленінським мистецтвом роботи з людьми, науковим знанням в цій справі²³. Авторі цих праць не лише розкривають агітаційно-пропагандистську діяльність вождя, але й висвітлюють ряд його настанов щодо самої агітації, її зв'язків з пропагандою, пресою, педагогікою, організаторською роботою.

Значним дароком в ленінську агітаційно-пропагандистську проблематику війшли праця І. К. Білодіда «Полум'яне слово Леніна» та серія статей П. Фесуненка під загальною назвою «Слово — зброя. Про ораторське мистецтво Ілліча»²⁴. Цю проблему значно збагатили республіканські наукові конференції, присвячені 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, 100-річчю з дня народження В. І. Ле-

¹⁸ В. Горбунова. Дом, в котором мы живем.— В кн. Главное — работа с людьми, стор. 171—177; Г. І. Горобець. Народні свята сьогодні, К., 1964; Т. Овчаренко. Форми і методи політичної агітації за місцем проживання населення.— В кн. Політична агітація і методика її проведення, К., 1968, стор. 78—87; Д. Каневський. Гуртожиток — наш рідний дім.— В кн. Словом і ділом, стор. 59—73; Г. П. Єрхов. За місцем проживання, К., 1974.

¹⁹ П. Кращенко. Наочна агітація — дійова форма політичної роботи в масах.— В кн. З досвіду агітаційної роботи, К., 1959, стор. 157—166; К. С. Мац. Світлова газета в радгоспі, Херсон, 1960; Г. Омельченко. Говорить плакат.— В кн. Словом і ділом: Засобами наочної агітації, К., 1973; Наочна агітація, К., 1974.

²⁰ Н. К. Крупская. О коммунистическом воспитании, М., 1956, стор. 157.

²¹ Н. К. Крупская. Ленин как пропагандист и агитатор, М., 1956, стор. 21.

²² С. Комягін. В. І. Ленін про політичну агітацію.— В кн. Методичні поради агітаторам, К., 1960; В. Ф. Сокурєнко. Могутній засіб організації і виховання мас.— В кн. Політична агітація і методика її проведення, К., 1968, стор. 5—17; В. Кудін. Ленінські принципи пропаганди і сучасна ідеологічна боротьба.— «Трибуна лектора», 1970, № 11, стор. 40—48; Л. П. Нагорна. В. І. Ленін про партійність ідеології.— «УІЖ», 1970, № 4; Ф. Д. Овчаренко. Ідеологічну роботу — на рівень сучасних завдань.— «Комуніст України», 1970, № 12, стор. 19—33; його ж.— Сучасна ідеологічна боротьба і виховання нової людини.— «УІЖ», 1972, № 6, стор. 21—34; В. К. Василенко. Діяльність Комуністичної партії України по перебудові партійної освіти і вдосконаленню масово-політичної роботи (1966—1971 рр.), К., 1974; Ф. Касьяненко, М. Храмов. С партійним словом — к людям, Саранск, 1969.

²³ Г. В. Ларін. О пропагандистском мастерстве В. И. Ленина, К., 1963; М. М. Карасьов. Ораторська майстерність В. І. Леніна, К., 1962; Д. Беніков. Ленін, як лектор.— «Трибуна лектора», 1965, № 4, стор. 3—11; його ж. Чтобы усилить интерес.— В кн. Ленин — мастер пропаганды, М., 1971, стор. 194—196.

²⁴ І. К. Білодід. Полум'яне слово Леніна, К., 1969; П. Фесуненко. Слово — зброя. Про ораторське мистецтво Ілліча.— «Трибуна лектора», 1968, № 9, 11, 12; 1969, №№ 1, 4, 6, 9, 10.

ніна, 50-річчю створення СРСР, 70-річчю II з'їзду РСДРП. Так, висвітленню цих проблем в 1970 р. була присвячена республіканська конференція на тему: «Ленінські принципи пропаганди»²⁵.

На республіканській конференції, присвяченій 70-річчю II з'їзду РСДРП (1973 р.) — «Ленінське вчення про партію і сучасність», тематично спрямованими були виступи Д. Н. Щербакова — «II з'їзд РСДРП про роль пропаганди і агітації в політичному вихованні робітничого класу», Б. І. Корольова — «Про форми і методи агітаційно-пропагандистської роботи більшовиків України в 1917 році», В. П. Хижняка «Дальший розвиток XXIV з'їздом КПРС ленінських принципів ідейно-виховної роботи»²⁶ та ін.

Великою школою досвіду для агітаторів, політінформаторів є також праці про стиль публічних виступів соратників В. І. Леніна, видатних діячів партії і Радянської держави. Цій темі присвятили свої праці А. Петренко (про М. І. Калініна), Д. Беніков (про Я. М. Свердлов, Ф. Е. Дзержинського, Н. К. Крупську, А. В. Луначарського, Г. І. Петровського, П. П. Постишева, В. П. Затонського та ін.), В. Хохлов (про М. І. Калініна), Ю. Шелест (про В. В. Куйбишева)²⁷ та ін.

Важливе значення для розвитку агітації, ідейно-теоретичної підготовки й загартування ідеологічних кадрів має історико-партійна наука.

В республіці питання комуністичного виховання, зокрема агітаційного впливу на маси знайшли значне висвітлення в узагальнюючих працях, таких як «Нариси історії Комуністичної партії України», «Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України», «Партійне будівництво», «Історія робітничого класу Української РСР», «Історія селянства Української РСР» та ін. Аналіз розвитку історико-партійної науки, досліджень з проблем партійного будівництва та ідейно-виховної роботи партійних організацій України і напрямки дальших досліджень з цих питань дано в статтях І. Ф. Кураса, Ф. М. Рудича, П. М. Шморгуна, В. І. Юрчука²⁸.

В своїй практичній діяльності наша партія, її партійні організації поруч з усним словом повсякденно користуються друкованим словом. Ролі преси, як складової частини агітаційно-масової роботи партійних комітетів, присвятили свої праці І. М. Велігура та М. Г. Іщенко²⁹. І. М. Велігура розглядає найважливішу якість радянської преси — її дієвість, висвітлює практику роботи колективів редакцій газет, М. Г. Іщенко узагальнює роль і дієвість друкованого слова у вихованні нової людини. Висвітленню різних аспектів теми присвячені праці П. Якименка, І. Е. Голіка, П. Ф. Агеєва, П. Д. Топілка, І. В. Валька, А. Е. Ключенка³⁰ та ін. Слід зауважити, що в окремих працях про пресу, нерідко передовий виробничий досвід розкривається з точки зору його кінцевого результату, ефективності, а не ті шляхи, методи і прийоми, якими здобувають цей результат.

Широкою розмаху набула розробка педагогіко-психологічних і методичних питань агітації, підготовка науковцями книг, брошур, статей з цих проблем. Ряд важливих принципів та вимог педагогічної науки до живого слова в масах, сформульованих К. Марксом, Ф. Енгельсом і В. І. Леніном, розкрили Л. Ю. Беренштейн і Г. В. Ларін³¹. Вожді пролетаріату, підкреслюють автори, вимагали, щоб кожен вис-

²⁵ «Трибуна лектора», 1970, № 7.

²⁶ Ленінське вчення про партію і сучасність, К., 1973, стор. 43—47, 64—68, 146—149.

²⁷ А. Петренко. Полум'яний агітатор. — «Блокнот агітатора». К., 1965, стор. 31—33; Д. Беніков. Ораторське мистецтво видатних діячів комуністичного руху. — «Трибуна лектора», 1971, № 6, стор. 26—31; В. Хохлов. Агітатори ленінської школи. Рейси на Південь. — «Під прапором ленінізму». 1971, № 7, стор. 41—42; Юлій Шелест. Сила революційної пристрасності. — «Трибуна лектора», 1968, № 6, стор. 47—50.

²⁸ І. Ф. Курас. Актуальні завдання історичної науки. — «Комуніст України», 1975, № 1, стор. 73—78; П. М. Шморгун. Питання історіографії в історико-партійній науці. — Там же, стор. 61—72; Ф. М. Рудич. Деякі актуальні питання розвитку історичної науки в республіці. — «ВІЖ», 1975, № 2, стор. 7—18; В. І. Юрчук. Розвиток історико-партійної науки в республіці на сучасному етапі. — Там же, стор. 19—29.

²⁹ І. Велігура. Дієвість друкованого слова, К., 1965; М. Іщенко. Людина і слово, К., 1972.

³⁰ П. Якименко. Газета і технічний прогрес. — «Комуніст України», 1959, № 6, стор. 62—70; І. Голік. Ленінські заповіді пресі, Херсон, 1960; П. Ф. Агеєв. П. Д. Топілка. Преса Донбасу у боротьбі проти недоліків в організації та розвитку руху за комуністичну працю. — Наукові праці з історії КПРС, К., 1968. Вип. 21, стор. 137—138; І. В. Валько. Преса і формування суспільної свідомості. — «Комуніст України», 1971, № 9, стор. 40—48; А. С. Ключенко. Виховна і організаторська роль місцевої преси. — В кн. Політична інформація, К., 1973, стор. 138—143.

³¹ Л. Беренштейн, Г. Ларін. Ораторське мистецтво К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна. — «Трибуна лектора», 1971, № 5, стор. 26—30.

туп (лекція, доповідь, реферат, бесіда) відповідав високим науково-теоретичним вимогам, підтверджувався фактичним матеріалом, відзначався чіткістю та ясністю викладу. Методологічні питання педагогіки в агітаційно-масовій роботі висвітлено в працях Д. П. Маргуліса, О. Г. Дзєверіна, І. П. Дячка, В. Дмитренка, В. Сухомлинського, В. Нужного³².

Значний вклад у підвищенні майстерності агітаторів і політінформаторів вносять науковці і досвідчені практики своїми науково-методичними розробками, порадами, рекомендаціями, а також тематичні видання: «Записних книжок пропагандиста і агітатора», «Бібліотечок політінформатора», «Супутників партгрупорга»³³ та ін. Редколегія журналу «Під прапором ленінізму» та щомісячника «Трибуна лектора» систематично висвітлюють досвід, організацію та методiku виховної роботи в масах, ведуть заочні школи виховної майстерності, друкують консультації, матеріали диспутів, подають методичні розробки.

Науковці і практики велику увагу приділяють дослідженню ролі та найефективнішого використання в агітаційній роботі технічних засобів пропаганди та агітації — кінопроекторів, епідіаскопів, програвачів, магнітофонів³⁴ та ін.

Мало літератури й наукових досліджень з питань агітаційних можливостей Рад, профспілок, кооперацій та інших громадських організацій, товариств, спілок і творчих об'єднань трудящих. Ці питання лише побіжно порушено в тематичних працях окремих авторів³⁵.

Потребує дальших розробок і сама агітація, вся агітмасова робота, як предмет дослідження. Масово-політична і зокрема агітаційна робота в період комуністичного будівництва ще не знайшли висвітлення в фундаментальних працях, не розроблено багато положень, понять, термінів. Вагомий доробок, який в республіці вже внесено в розробку цієї важливої проблеми необхідно піднести на рівень вимог сучасності.

Ф. П. Касьяненко (Херсон)

³² Д. П. Маргуліс. Про педагогічне мистецтво Ілліча, К., 1966; О. Г. Дзєверін. В. І. Ленін і педагогічна наука, К., 1970; І. П. Дячко. Науково-педагогічні основи масово-політичної роботи, К., 1970; В. Дмитренко. Елементи педагогіки — агітаторам.— «Блокнот агітатора», К., 1965, № 17, стор. 32—33; В. Сухомлинський. Роздуми педагога. Знання і переконання.— «Під прапором ленінізму», 1970, № 13, стр. 54—58.

³³ Г. Дмитрієв, В. Дмитриченко, Г. Фесун. Агітатору і політінформатору—на озброєння, Одеса, 1968; «Записна книжка пропагандиста і агітатора», К., 1960, 1961, 1962; «Бібліотечка політінформатора» (5 брошур), Симферополь, 1972; «Супутник партгрупорга», К., 1975.

³⁴ В. Королюк. Агітатор і кіноекран.— «Блокнот агітатора», К., 1964; І. Машченко. Проблеми малих студій.— «Під прапором ленінізму», 1970, № 22, стор. 48—49; В. Заруда. Використання технічних і наочних засобів.— «Під прапором ленінізму», 1971, № 18, стор. 38—41; П. Єськов. Ілюструє діапроектор.— «Трибуна лектора», 1974, № 5.

³⁵ К. Мартиненко, І. Пойда. Партійне керівництво громадськими організаціями, К., 1962; І. П. Поліанський. Будівництво комунізму і громадська самодіяльність мас. К., 1964; І. М. Рознатовський. Роль громадських організацій в управлінні соціалістичним суспільством.— «Комуніст України», 1971, стор. 53—68; А. М. Якубов. Партія і масові організації трудящих, К., 1972; В. Ф. Погорілко, М. С. Кришталь. Управляють мільйони, К., 1974.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

Ю. Бабко, О. Кисілевський.

ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ З'ІЗД КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ,

Політвидав України, К., 1978, 235 с.

Серія книг «З'їзди і конференції Комуністичної партії України» поповнилася новою книгою «Двадцять п'ятий з'їзд Компартії України». Її автори поставили мету розкрити історичне місце та значення з'їзду, його роль у визначенні перспектив розвитку республіки в десятій п'ятиріччі. Знаменно, що книга вийшла у ювілейному для Компартії України році, коли минає 60 років з часу її першого з'їзду, на якому було проголошено утворення Компартії України — складової і невід'ємної частини ленінської партії більшовиків Радянської Росії.

На основі вивчення документів XXV з'їзду КПРС, праць Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР Л. І. Брежнєва, аналізу матеріалів XXV з'їзду Компартії України автори показують, що з'їзди є важливими віхами у боротьбі трудящих республіки в братній сім'ї народів СРСР за побудову комуністичного суспільства.

Книга складається з трьох взаємозв'язаних між собою розділів. У першому з них на конкретному матеріалі партійних організацій республіки показано підготовку до XXV з'їзду КПРС. Готуючись гідно зустріти з'їзд, більш як 20 млн. чол., тобто все працююче населення Української РСР, зазначають автори, стали учасниками перелз'їздівського соціалістичного змагання за достокове виконання завдань п'ятиріччя. Творча активність має особливе зростає час підготовки до святкування 50-річчя утворення Союзу РСР та 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. В країні розгорнулося соціалістичне змагання за гідну зустріч славних ювілеїв, що сприяло успішному виконанню народногосподарських планів і зобов'язань.

Батьківщина високо оцінила самовіддану працю трудящих. Всі союзні республіки, в тому числі й Україна, були нагороджені орденом Дружби народів. Високу нагороду трудящим України вручив Генеральний секретар ЦК КПРС тозариш

Л. І. Брежнєв на зборах партійно-господарського активу Української РСР, що відбулися в липні 1973 р. Давши високу оцінку героїчній праці українського народу, діяльності партійних організацій республіки, Л. І. Брежнєв сказав: «Комуністична партія України — це дуже сильна організація, здатна розв'язувати найскладніші завдання» (стор. 11).

Особливої популярності та масовості набуло змагання під девізом: «XXV з'їздові партії — 25 ударних трудових вахт». Трудові рапорти, що надсилалися на адресу XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України, уособлювали результати героїчної праці металургів, гірників, енергетиків, нафтовиків, будівельників, працівників транспорту, сільського господарства та інших трудових колективів республіки.

Автори праці велику увагу приділили масово-політичній роботі партійних організацій України, яка в ході підготовки до з'їзду піднялася на вищий рівень. Про це, зокрема, свідчать звітно-виборні збори і партійні конференції, що пройшли на високому політичному й організаційному рівні, в атмосфері діловитості, принципової критики і самокритики. У книзі наведені дані про те, що на зборах у первинних парторганізаціях виступили понад 730 тис. комуністів — близько третини присутніх (стор. 22).

У лютому 1976 р. проходив XXV з'їзд Компартії України. Його делегати представляли понад 2620 тис. комуністів республіки. Аналізуючи склад делегатів, автори підкреслюють, що це кращі люди, авангард комуністів — передовики і новатори виробництва, відомі діячі науки і культури. Більше половини делегатів партійного з'їзду становили робітники і колгоспники, безпосередньо зайняті у сфері матеріального виробництва.

Глибоке проникнення в атмосферу роботи з'їзду, в зміст його документів і матеріалів дало змогу авторам зробити висновок про те, що він проходив по-бойовому, в обстановці принципової, справедливої і доброзичливої критики, винятково ділового обговорення усіх питань (стор. 31).

У центральному розділі рецензованої праці йдеться про роботу самого з'їзду.

на якому із Звітною доповіддю ЦК Компартії України виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар Центрального Комітету Комуністичної партії України В. В. Щербинський. Аналізуючи положення Звітної доповіді, автори наголошують, що вона містить концентрований виклад багатогранної діяльності Комуністичної партії України в період між XXIV і XXV з'їздами партії. Увага акцентується на тих місцях доповіді, де дається висока оцінка діяльності ЦК КПРС, його Політбюро, Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва в галузі зовнішньої та внутрішньої політики, йдеться про боротьбу республіканської партійної організації за підвищення ефективності суспільного виробництва на базі науково-технічного прогресу, про зростання продуктивності праці, піднесення матеріального і культурного рівня життя народу.

Оцінюючи досягнуті успіхи в розвитку промисловості, сільського господарства, науки і культури за роки дев'ятої п'ятирічки, XXV з'їзд Компартії України, і це переконливо показано в книзі, підкреслив, що вони є результатом організаційно-політичного зміцнення партійних організацій, посилення їх боездатності, удосконалення форм і методів ідейно-виховної роботи, стилю керівництва всіма сферами життя, забезпечення авангардної ролі комуністів на всіх ділянках роботи.

У доповіді і виступах делегатів з'їзду говорилося про заходи, спрямовані на впровадження наукової організації праці в партійному апараті, вдосконалення практики поточного та перспективного планування партійної роботи, поліпшення постановки внутріпартійної інформації, поглиблення наукової обґрунтованості рішень, забезпечення творчого підходу до вибору найефективніших форм і методів партійної діяльності. Опора на науку стала помітною особливістю партійної роботи (стор. 136).

Автори праці наголошують, що на XXV з'їзді Компартії України багато уваги приділялося питанням поліпшення якісного складу і зростання рядів партії. За період між останніми двома з'їздами, зазначається в праці, в Компартію України було прийнято 350 647 чол., 56,4% з яких становили робітники. Послідовний курс партії на зміцнення робітничого ядра в своєму соціальному складі відображає об'єктивну, закономірну тенденцію розвитку радянського суспільства — зростання провідної ролі робітничого класу. Зміцнення якісного складу партії сприяв і обмін партійних документів, що проводився згідно з рішеннями XXIV з'їзду КПРС.

Велику увагу в книзі приділено аналізу Звітної доповіді та виступів делегатів, присвячених роботі первинних парторганізацій, кількість яких у республіці в міжз'їздовський період зросла більше як

на 2 тис. і становила на час XXV з'їзду Компартії України 63 892 організації. Авторі підкреслюють, що в народному господарстві діє понад 28 тис. первинних парторганізацій, а це означає, що практично немає жодної більш-менш важливої ділянки виробництва, де б не було первинних партійних організацій, які відіграють роль політичного авангарду трудового колективу (стор. 142—143).

Значну увагу автори приділили питанням добору, розстановки і виховання кадрів. У книзі акцентується увага на тій частині доповіді В. В. Щербинського, де йдеться не тільки про успіхи у цій важливій ділянці роботи, а й гостро, по-ділово, ставилося питання про усунення недоліків, про необхідність суворого дотримання ленінських принципів, підвищення вимогливості до кадрів та посилення контролю за їх роботою. Найважливішою умовою успішного здійснення кадрами своїх функцій є оволодіння ними ленінським стилем роботи, що передбачає науковий підхід до питань комуністичного будівництва, умілу роботу з кадрами, широкий розвиток внутріпартійної демократії, зміцнення партійної дисципліни, постійний зв'язок з масами, чітко налагоджений контроль, розгортання критики і самокритики.

Автори рецензованої книги зазначають, що XXV з'їзд Компартії України приділив велику увагу ідейно-політичній роботі. За звітний період партійні організації республіки на основі комплексного підходу до постановки всієї справи комуністичного виховання трудящих, тобто забезпечення нерозривної єдності ідейно-політичного, трудового і морального виховання, підняли на вищий рівень усю ідеологічну роботу. Керуючись рішеннями КПРС, XXV з'їзд Компартії України схвалив вжиті заходи щодо усунення недоліків, які допускалися у справі класового та інтернаціонального виховання трудящих. Водночас з'їзд вказав, що виховання трудящих у дусі радянського патріотизму, дружби народів СРСР, пролетарського інтернаціоналізму, зміцнення почуття загальнонаціональної гордості радянських людей повинно і надалі займати одне з центральних місць в ідеологічній роботі (стор. 171—173).

Останній розділ праці присвячено висвітленню вкладу XXV з'їзду КПРС та XXV з'їзду Компартії України у розробку економічної стратегії партії, в обґрунтування завдань на десяту п'ятирічку. Доповідь «Про проект ЦК КПРС до XXV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки» зробив на з'їзді Голова Ради Міністрів УРСР О. П. Ляшко. У книзі розкрито зміст основних положень доповіді та виступів делегатів, які взяли активну участь у її обговоренні. В праці наголошу-

ється, що десята п'ятирічка відкрила широкі перспективи для економічного розвитку кожної республіки, в тому числі й Радянської України. Автори наводять конкретні цифри, які визначають основні показники і темпи розвитку промисловості, будівництва, транспорту, сільського господарства, побутового обслуговування, науки, освіти, культури та медицини. Накреслені з'їздом перспективи гармонійного розвитку нашої республіки красномовно свідчать про те, що економіка Радянської України — органічна складова частина єдиного народногосподарського комплексу країни — і далі розвиватиметься динамічно, високими темпами, з усе повнішим використанням інтенсивних факторів (стор. 225).

Говорячи про високу активність делегатів з'їзду, автори зазначають, що у дебатах по звітних доповідях Центрального Комітету і Ревізійної комісії взяли участь 50 чол., 15 делегатів виступило в обговоренні доповіді О. П. Ляшка. Висока активність і монолітність делегатів знайшла відображення під час виборів керівних органів Комуністичної партії України. Центральний Комітет Компартії України було обрано у складі 191 члена і 77 кандидатів у члени ЦК. До Ревізійної комісії обрано 57 чол. На пленумі, що відбувся після завершення роботи з'їзду, було обрано Політбюро і Секретаріат ЦК Компартії України. Першим секретарем Центрального Комітету був обраний член Політбюро ЦК КПРС В. В. Щербицький.

Заключна частина книги містить цікавий узагальнюючий матеріал про боротьбу

трудящих України за виконання накреслених XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України. Два роки, що минули після з'їздів, показали, що завдання десятого п'ятирічного плану реалізуються успішно. Нова хвиля соціалістичного змагання, творчої активності мас піднялася у зв'язку з всенародним відзначенням 60-річчя Великого Жовтня, 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні та в дії обговорення нової Конституції СРСР — конституції розвинутого соціалізму. Девізом соціалістичного змагання за вітлення у життя конкретної програми десятої п'ятирічки став лозунг: «Працювати краще, підвищувати ефективність і якість».

Таким чином, рецензована книга Ю. В. Бабка і О. М. Кисілевського збагатилася радянською історіографією партійних з'їздів новими даними і знаннями про значення XXV з'їзду КПРС та XXV з'їзду Компартії України, про перші кроки боротьби трудящих республік за виконання величезних завдань десятої п'ятирічки. На нашу думку, книга виграла б, якби була побудована за основними проблемами, а не в порядку розгляду питань з'їзду. Це дозволило б уникнути деяких повторень у висвітленні питань господарського будівництва. В цілому ж книга написана на цілком науково-теоретичному рівні і стане в пригоді викладачам вузів, середніх навчальних закладів, партійно-радянському активу, пропагандистам, а також слухачам системи політичної освіти.

Я. С. Калакура (Київ),
І. В. Шульга (Київ)

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УКРАИНСКОЙ ССР. ДНЕПРОПЕТРОВСКАЯ ОБЛАСТЬ.

К., Главная редакция УСЭ, 1977, 838 с.

Вийшов у світ черговий том другого видання «Історії міст і сіл Української РСР»* (російською мовою), присвячений Дніпропетровщині. Він містить нарис про область, 48 нарисів про найбільші населені пункти області, 20 характеристик районів і 233 довідки про центри міських, селищних і сільських Рад.

У томі на численних документальних матеріалах, цікавих прикладах, переконливих

фактах розкривається історія Дніпропетровщини з древніх часів до наших днів. Змальовано яскраві сторінки зародження робітничого класу, перших його організацій, революційного руху, який став на чолі пролетарської боротьби за повалення влади поміщиків і буржуазії. З великою силою показано те, як Володимир Ілліч Ленін постійно тримав у полі зору пролетарську боротьбу на Катеринославщині — великому промисловому районі, одному з центрів революційного руху в Росії, керівниками і натхненниками якого були учні і соратники В. І. Леніна — Г. І. Петровський, чий ім'я названо обласний центр і область, І. В. Бабушкін, І. Х. Лалаєв, М. Г. Цхакая та інші.

Автори тому про Дніпропетровщину розкривають героїчну боротьбу катеринославського пролетаріату у грудні 1905 р., показують, як міцніла єдність робітників і селян у спільній боротьбі проти самодержавства в роки першої російської революції. На фоні цих подій у книзі розкривається багатогранна діяльність більшовицьких організацій та зростання їх ав-

* Редакційна колегія тому: Васильєв І. В. (голова редколегії), Варгатюк П. Л., Ватченко Г. Ф., Величко П. К., Карпичев В. С. (заст. голови редколегії), Козуліна К. О., Мороз І. А., Позняков К. І., Пойда Д. П., Поставний В. Г., Сорокалет А. А. (відповідальний секретар редакції), Яременко О. Г.

торитету серед робітників, найбільш виставлених селянства і демократичної інтелігенції. Весною 1907 року в рядях більшовицьких організацій було близько півтори тисячі чоловік.

Вже в січні 1906 р. діяв об'єднаний Катеринославський комітет РСДРП. У березні сформувалася окружна організація РСДРП, що об'єднувала соціал-демократичні організації Кривого Рога, Кам'янського, Нікополя, Павлограда, Синельникова, Новомосковська, Верхньодніпровська та інших міст.

Цікаво і змістовно висвітлюється в книзі підготовка і здійснення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Зокрема, розкривається багатогранна діяльність видатного революціонера, партійного і державного діяча, соратника В. І. Леніна — Г. І. Петровського. Автори переконливо показали, як згуртувалися більшовицькі організації на основі ленінських квітневих тез, прийнятих VII Всеросійською конференцією більшовиків, делегатами якої були від більшовицької організації Н. В. Копилов і С. І. Гопнер.

Під впливом революційної діяльності більшовиків серед молоді при Катеринославському комітеті РСДРП виникли молодіжні організації «Клуб трудового юнацтва імені III Інтернаціоналу», а також «Клуб робітничої молоді» — в Кам'янському.

У томі знайшла своє відображення боротьба трудящих мас проти внутрішньої контрреволюції та іноземної воєнної інтервенції в роки громадянської війни. Організаторами і керівниками боротьби проти ворогів Радянської влади були Катеринославський губернський комітет партії, Революційний комітет, революційні комітети і штаби, створені в Новомосковську, Павлограді, Нижньодніпровську.

Наведені численні документи свідчать про всебічну допомогу трудящим в цій боротьбі Центральним Комітетом РКП(б). Лише в січні 1920 року він направив сюди 23 партійних працівників. Протягом того ж року у містах і селах Катеринославщини побували М. І. Калінін, А. В. Луначарський, Г. І. Петровський, Й. В. Сталін, М. В. Фрунзе, К. Є. Ворошилов, С. М. Будюний та інші видатні партійні, державні і військові діячі.

Значне місце в книзі відведено висвітленню періоду відбудови народного господарства, боротьби трудящих за розвиток важкої промисловості, колективізацію сільського господарства, здійснення культурної революції. На прикладах будівництва таких гігантів індустрії, як заводи «Криворіжсталь», Південнотрубний, Нікопольський та Новомосковський металургійні велетні, Дніпропетровський завод металургійного устаткування, Дніпродзержинський хімомбінат, показано трудовий героїзм представників багатьох національностей і народностей, велику силу братер-

ської дружби і взаємодопомоги народів Радянського Союзу.

Протягом довоєнних п'ятирічок Дніпропетровська область стала великим промисловим центром республіки і країни. Напередодні війни вона давала понад 20% загальносоюзного чавуну, 16,5% сталі, 18,2% прокату, 63,2% залізної і 34,9% марганцевої руди (стор. 53). На кінець 1932 р. в області було завершено колективізацію сільського господарства.

Величезні успіхи були досягнуті в культурному будівництві. Напередодні Великої Вітчизняної війни на Дніпропетровщині налічувалось 1660 шкіл, в яких навчалось 39 590 учнів і працювало 15 300 вчителів. У Дніпропетровському державному університеті і 16 інститутах здобували вищу освіту 17 459 студентів. А в 46 середніх спеціальних навчальних закладах навчалось 13 400 чоловік (стор. 55). Швидкими темпами розвивалась наука, література, мистецтво.

Вітчизна гідно оцінила трудові звершення робітничого класу Дніпропетровщини. В роки третьої п'ятирічки були удостоєні: ордена Леніна — Дніпропетровський завод імені В. І. Леніна, ордена Трудового Червоного Прапора — колектив Криворізького металургійного заводу. Урядові нагороди одержали 174 працівники в галузі чорної металургії і 80 працівників залізничного транспорту. Орденом Леніна були нагороджені один із секретарів Дніпропетровського обкому партії К. С. Грушовий, директор Дніпропетровського заводу імені Г. І. Петровського І. І. Коробов, сталевар заводу ім. Комінтерну Я. Г. Чайковський.

Велике місце в історії міст і сіл Дніпропетровщини займають події Великої Вітчизняної війни, у тому числі діяльність партійних і радянських органів, громадських організацій, зокрема, секретаріату обкому партії у складі Л. І. Брежнєва, К. С. Грушового, Г. Г. Демет'єва, М. М. Кучмія, Л. Є. Лукіча, К. К. Тарасова, Г. А. Чумаченка, голови облвиконкому П. А. Найдьонова, голови міськвиконкому М. О. Щолокова та багатьох інших по формуванню стрілецьких, кавалерійських дивізій і їх постачанню, по переведенню підприємств і установ на працю в умовах війни, а потім планомірної їх евакуації. У книзі яскраво розкривається радянський патріотизм трудящих області, які одноставно піднялися на захист рідної Вітчизни. Зазначається, зокрема, що на 10 липня 1941 року на фронт пішли понад 14 000 членів КПРС і 80 000 комсомольців (стор. 57), 14 липня того ж року пішли на фронт секретар Дніпропетровського обкому партії Л. І. Брежнєв, інженер В. В. Щербинський, директор середньої школи № 87 м. Дніпропетровська О. Ф. Ватченко та багато інших.

З теплотою автори розповідають про героїчні трудові подвиги трудящих області по виконанню замовлень для фронту,

поданню всебічної допомоги Південному фронту в організації оборони населених пунктів Дніпропетровщини. Особливу мужність і героїзм виявили члени підпільного обкому партії на чолі з секретарями М. І. Сташковым та Д. Г. Садовниченком, підпільних міських комів у Дніпропетровську (секретар міськкому А. П. Караващенко), у Дніпродзержинську (секретар міськкому К. Ф. Ляднус), у Новомосковську (секретар міськкому Г. Ф. Павлов), комсомольського підпілля у Дніпропетровську, Дніпродзержинську, Кривому Розі, Павлограді, Синельниківі, що діяло під керівництвом партійних організацій, партизанські загони В. В. Бабица, І. І. Демченко, П. Я. Жученка, С. Д. Масалигіна, Я. В. Охромкова, Г. М. Седнева, В. А. Шахновича.

Після визволення міст і сіл Дніпропетровщини від німецько-фашистських окупантів було проведено величезну роботу по відбудові зруйнованого фашистами народного господарства. Вирішувалося це завдання з участю трудящих інших областей і республік нашої країни. Завдяки всебічній братерській допомозі усіх народів СРСР, широкому розмахові соціалістичного змагання, патріотичному рухові новаторів за впровадження передових методів праці вже в 1950 р. обсяг промислового виробництва порівняно з 1940 р. було перевершено на 19% (стор. 67). Колгоспне селянство, спираючись на величезну допомогу держави, братніх народів країни, вже в 1947 р. освоїло близько 89% посівних площ.

Важливі господарські завдання вирішували трудящі Дніпропетровської області в період побудови розвинутого соціалізму. Ці роки характеризувалися швидким і всебічним розвитком продуктивних сил, підвищенням рівня технічної озброєності промисловості і сільського господарства області, дальшим удосконаленням суспільно-економічних відносин, значним піднесенням матеріального і культурного рівня життя людей. У той період на Дніпропетровщині були побудовані великі промислові підприємства, об'єкти житлового і культурно-побутового призначення. Лише в Кривбасі споруджено 19 шахт, 6 кар'єрів, Південний гірничозбагачувальний комбінат, почато будівництво Новокриворізького та Центрального гірничозбагачувальних комбінатів (стор. 69).

Високих урожаїв усіх зернових культур добилися колгоспи і радгоспи Дніпропетровщини. За великі успіхи, досягнуті у збільшенні виробництва і заготівлі зерна, м'яса, молока, яєць та інших сільськогосподарських продуктів, Дніпропетровську об-

ласть Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 лютого 1958 р. було нагороджено орденом Леніна.

У 1970 р. за успішне виконання завдань восьмого п'ятирічного плану розвитку народного господарства, особливо галузей важкої індустрії, Дніпропетровщина вдруге була нагороджена орденом Леніна. Значних трудових перемог добилися трудящі області в роки дев'ятої п'ятирічки. В результаті введення в експлуатацію нових і розширення діючих підприємств, широкого використання досягнень науково-технічного прогресу та творчої активності трудящих, що проявилось в широко розгорнутому соціалістичному змаганні, валова продукція промисловості в 1975 р. зростає більш як у 3 рази порівняно з 1960 р.

За успіхи в соціалістичному змаганні, дострокове виконання плану дев'ятої п'ятирічки 31 колектив промислових підприємств та установ області було нагороджено Ювілейними грамотами ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Ювілейних грамот ЦК Компартії України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради були удостоєні 36 промислових, будівельних і транспортних підприємств області. А Інгулецькому гірничозбагачувальному комбінату присвоєно ім'я 50-річчя СРСР.

Викладений у рецензованому томі багатий фактичний матеріал переконливо показує, як трудящі Дніпропетровщини успішно втілюють у життя рішення XXV з'їзду КПРС, XXV з'їзду Компартії України, якими трудовими дарунками зустріли дніпропетровці 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Загальний обсяг виробництва на Дніпропетровщині в 1976 р. зріс на 4,4% порівняно з 1975 роком. Трудівники сільського господарства одержали по 29,5 центнера зернових з гектара, державі продано 1,2 мільйона тонн зерна, успішно виконано план заготівлі тваринницької продукції (стор. 91).

В 1976 р. за великі досягнення у господарському і культурному будівництві і в зв'язку з 200-річчям з дня заснування місто Дніпропетровськ було нагороджено орденом Леніна (стор. 143).

Колектив авторів названого тому виконав значну і корисну роботу. На історії Дніпропетровщини — краю, багатого революційними, бойовими і трудовими традиціями, будуть виховуватись нові покоління патріотів-інтернаціоналістів, борців за торжество комунізму.

Г. Я. Пономаренко (Донецьк)

А. П. Купреєва.

**ВОЗРОЖДЕНИЕ НАРОДНОГО
ХОЗЯЙСТВА БЕЛОРУССИИ ***

изд-во «Наука и техника», Минск,
1976, 224 с.

Перемога СРСР над гітлерівською Німеччиною у Великій Вітчизняній війні продемонструвала не тільки військову могутність Радянських Збройних Сил, а й нездоланну силу соціалізму, його незрівнянні переваги над капіталістичним ладом. Вона стала свідченням життєстійкості нашої держави, яка змогла розгромити підступного ворога, успішно і за порівняно короткі строки відбудувати на тимчасово окупованих гітлерівцями територіях зруйноване народне господарство.

Значний вклад у висвітлення героїчної епопеї воєнних років внесли історики багатонаціональної Радянської країни.

Рецензована монографія білоруської дослідниці Г. П. Купреєвої, що складається з передмови, п'яти розділів і заключення, присвячена відбудові народного господарства БРСР в 1943—1945 рр. Широко використавши праці своїх попередників з цієї теми, автор водночас звела у науковий обіг нові матеріали партійних і державних архівів, документальні і статистичні дані, періодичну пресу. Відразу ж слід зазначити, що їй вдалося відтворити в праці цілісну картину того, як ЦК КП(б)Б і РНК БРСР під керівництвом Комуністичної партії Радянського Союзу і уряду СРСР, з допомогою інших братніх союзних республік мобілізували робітничий клас, трудове селянство та інтелігенцію республіки на успішну відбудову економіки і культури БРСР, на подання всебічної допомоги фронту.

У першому розділі книги йдеться про діяльність партійних і радянських органів, громадських організацій на визволеній від гітлерівців території Білорусії, коротко, але досить детально розповідається про наслідки фашистської окупації республіки. У купі руїн і згарищ ворог перетворив 209 міст і районних центрів, 9,2 тис. сіл і селищ (627 з них були спалені разом з їх жителями). Загалом економіці і культурі БРСР було завдано шкоди на суму 75 млрд. крб. Крім того, у вогні війни загинув кожний четвертий житель Білорусії.

Відразу ж після вигнання гітлерівців з території республіки ЦК КП(б)Б і РНК БРСР спрямували свої зусилля на відновлення діяльності всіх ланок партійних, радянських, господарських органів і громадських організацій, укомплектування їх керівними кадрами. З свого боку ЦК ВКП(б) і РНК СРСР направили в Білорусію та інші визволені від фашистів райо-

ни інших союзних республік досвідчених партійних працівників із східних районів країни, а також з лав Радянської Армії. Багато партійних і радянських органів на місцях очолили колишні керівники партизанського руху і підпілля. Зокрема, з обраних на початку 1945 р. 517 секретарів міськомів і райкомів партії 279 були колишніми командирами партизанських з'єднань і загонів, підпільниками або фронтовиками. Особливу увагу ЦК КП(б)Б приділив формуванню партійних і радянських органів у західних областях БРСР.

З метою підготовки і перепідготовки керівних партійних кадрів у січні 1945 р. при ЦК КП(б)Б було відкрито республіканську партійну школу і республіканську школу пропагандистів. У рецензованій книзі наводяться цікаві факти про ідейно-політичну роботу серед населення, пропаганду марксистсько-ленінських ідей, підвищення політичної активності трудящих і мобілізацію їх зусиль на подання допомоги Радянській Армії в розгромі ворога, на якнайшвидшу відбудову зруйнованого фашистами народного господарства республіки.

Спеціальний розділ монографії присвячено допомозі, яку братній Білорусії подали інші народи нашої багатонаціональної країни. Г. П. Купреєва розповідає про надходження з різних куточків Союзу РСР до БРСР різних видів матеріальної допомоги для відбудови в ній промисловості, транспорту, сільського господарства. З Москви, Мордовії, Удмуртії, а також з Чкаловської, Ульяновської, Новосибірської та інших областей прибували ешелони з промисловим, залізничним та іншим устаткуванням, машинами, верстатами тощо. Трудящі багатьох областей і республік за рахунок зекономлених матеріалів виготовляли одяг, взуття та інші предмети першої необхідності й відправляли все це білоруському населенню. Українська, Узбецька, Туркменська, Латвійська та інші союзні республіки допомагали братній Білорусії відроджувати промисловість і сільське господарство, будувати школи, вищі і середні спеціальні навчальні заклади, культурно-освітні установи, укомплектовували їх кадрами, надсилали необхідне обладнання, підручники, навчальні посібники тощо. Крім того, вищі навчальні заклади Москви, Ленінграда та інших великих міст нашої Вітчизни взяли шефство над вузами Білорусії, а Академія наук СРСР і Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова брали участь у відновленні роботи наукових установ АН БРСР.

Водночас трудящі Білорусії подавали самі посильну братню допомогу іншим республікам і областям, які постраждали від фашистської окупації, а також Народній Польщі, до якої з БРСР регулярно надходили продовольство, будівельні матеріали, медикаменти та ін.

* Науковий редактор чл.-кор. АН БРСР П. Т. Петріков.

У центрі уваги ЦК КП(б)Б, зазначає Г. П. Купреєва, були питання якнайшвидшого відродження промисловості в республіці. В монографії наводяться цікаві дані про те, як з руїн і згарищ за короткі строки піднімалися заводи і фабрики, налагоджувався випуск промислової продукції, відновлювалася робота транспорту. Водночас будувалися нові підприємства, зокрема, тракторний завод у Мінську та ін., готувалися робітничі кадри. До середини 1945 р., наголошує автор, у Білорусії було відбудовано понад чверть довоєнної кількості заводів і фабрик.

Зусилля партійної організації і трудящих БРСР спрямовувалися на відродження сільського господарства в республіці. Трудівники сіл при підтримці держави, робітничого класу, долаючи величезні труднощі, відновлювали старі й створювали нові колгоспи і радгоспи, МТС. У книзі приділено належну увагу реалізації радянського аграрного законодавства у західних областях Білорусії, де переважали одноосібні селянські господарства. Завдяки невтомній, наполегливій праці трудівників села сільське господарство республіки поступово відроджувалося і починало давати продукцію. Автор наводить цікаві факти про розгортання соціалістичного змагання на селі у той період.

В умовах війни, що продовжувалася, одним з найважливіших завдань, які поставили перед республікою, була всебічна допомога фронтові. З цією метою, наголошується в монографії, ЦК КП(б)Б вживав дійових заходів для мобілізації зусиль трудящих на забезпечення воїнів Радянської Армії всім необхідним. Автор розповідає про різні форми цієї допомоги: це, насамперед, вступ партизанів і підпільни-

ків до лав діючої армії, першочергове виконання військових замовлень, збирання коштів у фонд оборони, шефство населення над госпіталями, пораненими бійцями.

Значну увагу в рецензованій праці приділено діяльності закладів науки і культури Білорусії. В 1944 р. відновили свою роботу Білоруський державний університет і Академія наук БРСР, які напередодні окупації були евакуйовані під Москву. В 1945/1946 навчальному році в республіці вже функціонувало понад 90% довоєнної кількості шкіл, 24 вузи і 94 середні спеціальні навчальні заклади, почали плідно працювати творчі колективи письменників, художників, композиторів, відбудовувалися старі й споруджувалися нові театри, музеї, бібліотеки та ін.

Спеціальний розділ монографії присвячено поліпшенню матеріального забезпечення білоруського населення після вигнання окупантів з території БРСР, роботі установ охорони здоров'я та житлово-комунального господарства.

Позитивною рисою книги є те, що в ній описані не тільки історичні сюжети, а й показані люди, які не шкодували сил для якнайшвидшого подолання тяжких наслідків фашистської окупації.

Отже, Г. П. Купреєв загальною вдалося висвітлити основні питання історії відбудови економіки і культури Радянської Білорусії в 1943—1945 рр., а також показати керівну і спрямовуючу роль КПРС у цьому процесі.

В цілому рецензоване багатопланове дослідження є цінним вкладом у розробку проблем історії Білоруської РСР періоду Великої Вітчизняної війни.

В. І. Царанов (Кишинів)

В. Ф. Солдатенко.

ТРИБУНА

ПРОЛЕТАРСКОГО

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМА.

БОЛЬШЕВИСТСКАЯ ПРЕССА

УКРАИНЫ

В БОРЬБЕ ЗА ПРОЛЕТАРСКИЙ

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМ В ПЕРИОД

ПОДГОТОВКИ И ПРОВЕДЕНИЯ

ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ

СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ,

издательское объединение «Вища школа».

Издательство при Киевском

государственном университете, 1977, 184 с.

Одним з найважливіших джерел перемоги Великого Жовтня стало інтернаціональне згуртування робітничого класу, ед-

ність трудящих різних національностей нашої країни. Слідом за великим російським народом трудящі України пішли шляхом соціалістичної революції. Цьому величезною мірою сприяла ідеологічна діяльність більшовицьких організацій. Одним з наймогутніших і найефективніших засобів ідеологічного впливу на маси, виховання їх у дусі пролетарського інтернаціоналізму була преса. Більшовицька періодика України, рівняючись на центральний орган партії — газету «Правда», під її керівництвом успішно виступала в ролі пропагандиста, агітатора й організатора народних мас. Особливо велике значення мала преса у формуванні інтернаціональної за своїм складом політичної армії соціалістичної революції, зміцненні солідарності трудящих нашої країни з міжнародним пролетаріатом, боротьбі за створення Української Радянської держави і

втілення в життя нового типу міжнародних відносин.

Дослідженню цього важливого, але все ще недостатньо вивченого комплексу проблем і присвячена монографія В. Ф. Солдатенка. Її методологічною основою послужили праці класиків марксизму-ленінізму і документи КПРС. Різноманітною є документальна база дослідження. Це — численні збірники документів і матеріалів, періодична преса, документи партійних і державних архівів, праці радянських учених, присвячені дослідженню історії Великого Жовтня, а також мемуарна і довідково-бібліографічна література.

Автор розглядає періодичні видання з точки зору їх джерелознавчого значення. Ґрунтовне вивчення газетної періодики 1917 р. на Україні дало йому змогу ввести до наукового обігу 19 нових видань.

Заслугує схвалення підхід автора до проблеми пролетарського інтернаціоналізму, який охоплює всю багатогранну інтернаціоналістську за своєю суттю діяльність більшовицької партії, спрямовану на підготовку і здійснення соціалістичної революції.

Першочергову увагу в монографії приділено висвітленню теоретичної діяльності В. І. Леніна по обґрунтуванню стратегічного курсу партії після перемоги Лютневої революції в Росії, керівництва ЦК РСДРП(б) революційною боротьбою трудящих мас, в тому числі й на Україні. Автор цілком правомірно відзначає, що ідейно-політичною основою боротьби більшовиків України та їх преси за здійснення політики пролетарського інтернаціоналізму був ленінський стратегічний план переходу від буржуазно-демократичної революції до соціалістичної, закріплений в рішеннях VII (Квітнєвої) конференції РСДРП(б). У книзі розкривається глибоко інтернаціоналістський характер соціалістичної революції, здійснення якої відповідало не лише потребам нашої країни, а й сприяло розвитку світового революційного процесу в цілому.

У рецензованій книзі вдало поєднується теоретичний і фактичний матеріал, простежується співвідношення загального і конкретного, інтернаціонального і національного. Це найбільш яскраво виявилось при висвітленні діяльності партії по втіленню в життя ленінської теорії соціалістичної революції в конкретних умовах України.

В книзі ґрунтовно досліджено роль більшовицької преси України у пропаганді серед мас ленінського стратегічного плану проведення соціалістичної революції, у роз'ясненні робітникам, солдатам і селянам найважливіших положень і висновків цього плану, висвітлено хід його обговорення в партійних організаціях, на численних зборах і мітингах трудящих України.

Особливо важливе значення мала пропаганда більшовицькою пресою творів В. І. Леніна. За уточненими автором

даними, в 1917 р. більшовицькі газети України надрукували повністю або частково 116 ленінських праць. В цілому ж твори В. І. Леніна публікувалися в більшовицькій пресі в 1917 р. 247 разів (стор. 45).

Основну частину газетних публікацій становили статті, присвячені пропаганді ленінської теорії соціалістичної революції, завдань класової боротьби, поточного моменту, роз'ясненню необхідності встановлення диктатури пролетаріату, мобілізації мас на боротьбу за перемогу пролетарської революції тощо.

У книзі досліджується діяльність більшовицької преси по зміцненню інтернаціональної солідарності робітників і селян нашої країни з міжнародним пролетаріатом. Як відзначає автор, газети регулярно публікували фундаментальні теоретичні статті, в яких обґрунтовувалися питання ідеології і політики пролетарського інтернаціоналізму, вміщували повідомлення про розвиток класової боротьби за рубежом, про діяльність інтернаціоналістів в інших країнах. Газети також вміщували численні резолюції зборів, мітингів, листи окремих членів партії, робітників, селян, солдатів, які яскраво свідчили про підтримку ними ідей пролетарського інтернаціоналізму. Своїми публікаціями більшовицькі газети успішно готували робітничий клас Росії, в тому числі і один з його заголів — пролетаріат України до виконання свого інтернаціонального обов'язку перед міжнародним пролетаріатом.

Особливо яскраво інтернаціональна політика партії виявилася в питанні про ставлення до імперіалістичної війни. На численних прикладах (стор. 61—68) автор показав, як активно виступали більшовицькі газети проти анексіоністської політики російської і міжнародної буржуазії, ідеології «революційного оборонства», детально роз'яснювали трудящим справжні цілі війни, ставлення до неї пролетаріату та його партії. Більшовицька преса закликала зміцнювати класову солідарність трудящих країн, що воювали, активно підтримувала братання солдатів на фронті, справедливо вбачаючи в цьому одну з найдійовіших форм вияву цієї солідарності.

В монографії переконливо показано, яку велику увагу приділяла більшовицька преса роз'ясненню необхідності згуртування рядів міжнародного пролетаріату, консолідації справжніх інтернаціоналістів — усіх лівих груп і течій, створення III Комуністичного Інтернаціоналу. Преса допомагала, зокрема, робітникам і селянам України розібратися в складних проблемах міжнародного робітничого і комуністичного руху (стор. 68—74).

Ґрунтовно досліджується роль більшовицької преси у боротьбі за єдність революційних дій трудящих України з трудящими інших народів нашої багатона-

ціональної країни і насамперед з великим російським народом. Автор аргументовано довів, що боротьба за інтернаціональну єдність усіх народів Росії була органічно пов'язана з усією діяльністю більшовицької партії, спрямованою на підготовку і проведення соціалістичної революції. Ця боротьба стала одним з найважливіших завдань пролетаріату та його партії, без успішного розв'язання якого неможливо було забезпечити перемогу.

В. Ф. Солдатенко велику увагу приділив висвітленню діяльності більшовицьких газет по забезпеченню гегемонії робітничого класу у вирішальній битві з буржуазією за політичну владу, його інтернаціональному вихованню (стор. 93—101).

У книзі глибоко розкривається роль партійної преси у згуртуванні навколо революційного пролетаріату солдатських і селянських мас України, усвідомлення ними під впливом агітаційно-пропагандистської роботи більшовиків необхідності спільної з трудящими іншими національностями Росії боротьби за найзаповітніші прагнення — землю, хліб, мир і свободу (стор. 102—106).

Автор зосереджує особливу увагу на висвітленні значення періодики як знаряддя у боротьбі за втілення у життя ленінської національної програми. В монографії показано, що протягом усього періоду підготовки і здійснення соціалістичної революції більшовицька преса активно пронагувала і роз'яснювала ленінську національну програму. При цьому газети виходили з ленінських положень про наявність об'єктивних передумов для залучення національно-визвольного руху в єдине русло боротьби трудящих за перемогу соціалістичної революції.

Більшовицькі газети допомагали широким масам населення, які брали участь у національно-визвольному русі, зрозуміти складний діалектичний взаємозв'язок між завданнями соціального і національного визволення. Самостійне, ізольоване розв'язання кожного з цих завдань було неможливе. «Торжество революції, — такий єдиний шлях визволення від національного гніту» — писав у цьому зв'язку орган Харківського комітету РСДРП(б) «Пролетарий» (стор. 110).

Однією з важливих передумов успішного втілення в життя ленінської політики пролетарського інтернаціоналізму була рішуча боротьба більшовиків, зокрема, через пресу, проти ідеології великодержавного шовінізму і місцевого націоналізму. Газети викривали шовіністичну політику буржуазного Тимчасового уряду, великодержавні устремління російських поміщиків і капіталістів. На багатому фактичному матеріалі в монографії розкривається також роль більшовицької періодики у викритті українських буржуазних націоналістів, які, прикриваючись «загальнонаціональними» гаслами, намагалися розір-

вати єдиний революційний фронт боротьби робітників, селян і солдатів усіх національностей країни.

Преса більшовиків вела систематичну і послідовну боротьбу проти націоналістичної ідеології, рішуче викривала класову природу і контрреволюційні цілі українських буржуазно-націоналістичних партій і створених ними організацій, насамперед Центральної ради (стор. 116—128). Газети також приділяли увагу критиці реакційної ідеології і політики єврейської буржуазії — сіонізму, головним провідником якої виступав Бунд (стор. 129—130).

Значне місце в рецензованій монографії відводиться аналізу діяльності більшовицької преси, спрямованої на створення Української Республіки Рад, зміцнення братерської дружби російського та українського народів. На сторінках газет викривалися спроби націоналістів на чолі з контрреволюційною Центральною радою утворити українську буржуазну державу і силою відірвати Україну від Радянської Росії.

Особливо велику агітаційну роботу розгорнула більшовицька преса у зв'язку з підготовкою I Всеукраїнського з'їзду Рад, який 12 грудня 1917 р. урочисто проголосив Україну Республікою Рад і прийняв рішення про встановлення тісних федеративних відносин з Радянською Росією. Газети широко висвітлювали його роботу, популяризували і роз'яснювали народним масам рішення з'їзду. Однією з найважливіших складових перемоги, яку здобули робітники і трудящі селяни України під керівництвом ленінської партії, справедливо підкреслюється в монографії, був братерський союз українського і російського народів (стор. 169).

Зроблений автором аналіз більшовицької преси дав йому змогу простежити специфіку більшості газет того часу і навіть підхід багатьох партійних працівників і журналістів до розглядуваних проблем. Це особливо важливо тому, що деякі більшовицькі видання у зв'язку з надзвичайною складністю політичної обстановки, а також діяльністю опортуністів не змогли уникнути певних недоліків і навіть помилок з окремих питань. В монографії чітко простежується процес подолання цих помилок і утвердження правильних більшовицьких позицій і поглядів (стор. 42—43, 62—64, 71—72, 111—115).

Глибоке вивчення матеріалів преси дало авторові змогу ввести до наукового обігу ряд нових даних (стор. 128, 145, 146). Вони свідчать про правильність наукової концепції, що утвердилась в останні роки, таких питань, як ставлення більшовицьких організацій, зокрема, київських більшовиків, до українських буржуазно-націоналістичних партій та їх організацій.

В монографії гостро критикуються ревизионістські та буржуазно-націоналістичні

фальсифікації історії Великого Жовтня на Україні, спроби всіляко перевернути принципи марксизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму. Вона відзначається глибокою науковістю і пристрасною партійністю, цілеспрямованістю і послідовністю викладу, органічним зв'язком із сучасністю, ґрунтовними і логічними висновками та узагальненнями.

Говорячи про недоліки, слід насамперед відзначити, що у монографії не всі партійні видання аналізуються однаковою мірою. Так, якщо преса більшовицьких комітетів подана широко, то цього не можна сказати про органи Рад, профспілок, вій-

ськових організацій. Даючи всебічну аргументовану критику буржуазно-націоналістичних органів преси, автор, однак, не уточнює, що вона собою являла, яку мала реальну силу (тобто, скільки було видань, де вони виходили тощо).

Монографія В. Ф. Солдатенка є помітним вкладом в історіографію Великого Жовтня на Україні. Вона принесе значну користь науковим працівникам, викладачам, журналістам, студентам, викличе інтерес у широкого кола читачів.

В. А. Рубан (Київ),
І. Л. Гошуляк (Київ)

С. А. Висоцкий.

СРЕДНЕВЕКОВЫЕ НАДПИСИ
СОФИИ КИЕВСКОЙ.

(ПО МАТЕРИАЛАМ ГРАФИТИ
XI—XVII вв.).

изд-во «Наукова думка», К., 1976, 456 с.

Книга С. О. Висоцького про середньовічні написи Софії Київської є підсумком багаторічних досліджень графіті з Софійського собору — різноманітних неофіційних написів та малюнків, які були видряпані на стінах протягом XI—XVII ст. і виявлені в наш час у процесі реставрації фресок. Всього за період з 1957 р. до 1972 р. було виявлено і прочитано 292 графіті. З них 98 (№ 1—98) було опубліковано С. О. Висоцьким у 1966 р. у книзі «Давньоруські написи Софії Київської XI—XIV ст.». У рецензованій книжці публікуються ще 194 написи-графіті XI—XVII ст. (№ 99—292), а також дається палеографічний та джерелознавчий аналіз усіх збережених і досліджених кирилических написів.

Застосована автором методика фіксації і читання написів дозволила подолати більшість труднощів, зумовлених поганим станом збереження і фрагментарністю текстів. Природно, що деякі з них допускають можливість різних тлумачень, однак, як правило, запропонована С. О. Висоцьким інтерпретація найбільш вірогідна і переконлива.

Особливу увагу автор приділяє написам, що характеризують політичне і культурне життя Київської Русі в XI—XII ст. В них йдеться як про вже відомі з літописів події (записи про смерть Ярослава Мудрого, князювання Святослава Ярославича, прихід до Києва на князювання Святополка Ізяславича та деякі інші), так і про такі, що в літописних пам'ятках не зафіксовані, зокрема, про мир на Желяні. Серед новонайдених матеріалів заслуговує на увагу запис про прийняття київської кафедри новим митрополитом Микитою в 1112 р.

Особливо цінною знахідкою була абетка, що включає 23 літери грецького алфавіту (крім «пси»), а також кириличні літери Б, Ж, Ш, Щ. Як доводить С. О. Висоцький, такий склад абетки відбиває один з ранніх етапів формування східнослов'янської писемності.

У давньоруських писемних джерелах надзвичайно рідко зустрічаються відомості про організацію освіти в Київській Русі. Тому особливий інтерес у цьому плані становить напис, датований за палеографічними особливостями XII ст.: «Пишан п(и)-саль вѣдѣв (?) дѣак ходивѣ выучеником» (№ 120). Як припускає дослідник, це писав один з хлопців, які навчалися грамоти у дяків Софійського собору. Напис підтверджує також побутування у Києві тих часів дохристиянських слов'янських імен. В інших записах теж міститься цікавий матеріал для вивчення антропонімії, зокрема, в них зустрічаються імена Усько, Рутько, Жадко, Безуй, Жизнобуд, Войнята*.

Напис «А княжо межі мостома» вказує на князівське місце поміж «мостами» — північною та південною частинами хорів собору. Графіті, датоване 6 квітня 1257 р., привертає увагу тим, що це — перший запис після зруйнування Києва татаро-монголами.

Багато зможуть сказати дослідникові й поминальні та пам'ятні записи на стінах собору. С. О. Висоцький проаналізував соціальну належність авторів графіті і виділив їх у дві групи: з одного боку, це — представники духовенства і князівської

* С. О. Висоцький нерідко перекладає давньослов'янські імена, зокрема, ім'я «Ходор» замінює на Федір (стор. 113). Вважаємо, що у науковому виданні цього не слід було робити. «Помози Кузеви» дослідник перекладає «помози Кузе» (№ 186). Однак, як видно із закінчення, форма називного відмінка однини була «Кузь», а не «Куза».

адміністрації, записи яких відбивали традиції книжкової писемності, а з другого, — люди, для яких писання не було повсякденним заняттям. У записах другої групи відбилася переважно народно-розмовна мова, тому вони особливо важливі для історико-лінгвістичних досліджень.

Поступову зміну тематики графіті дослідник пояснює зміною кола авторів, що було зумовлено історичними обставинами. Від XI—XII ст. залишився ряд записів загальнодержавного значення, що свідчать про роль Софійського собору як одного з найважливіших осередків політичного і культурного життя Київської Русі. У другій половині XIII—XIV ст. тематика графіті обмежується вузькоцерковними справами, найчастіше в них йдеться про смерть представників софійського кліру. Нарешті, для XVI—XVII ст. типовими були замітки про відвідування собору різними випадковими гістьми.

Велике наукове значення має зроблений автором палеографічний аналіз графіті софійських написів, який показав у розвитку змінювання форми письма у Києві з XI до середини XVII ст. У книзі досліджено графіті XI—XII ст., серед яких є написи 1052 і 1054 рр., тобто найдавніші давньоруські писемні пам'ятки, раніші від Тмутараканського камня 1068 р. Як виявилось, графіка написів XI—XII ст. близька до письма рукописних книг того ж періоду.

Еволюцію графічної форми літер ілюструють докладно складені таблиці. З графічних варіантів літер до них не увійшло лише характерне для українського скоропису писання літери «й» у вигляді двох паралельних рисок¹. Бажано було б та-

кож дати в таблицях порівняння літер графіті з літерами написів на фресках і мозаїках собору.

На попередню монографію С. О. Висоцького було опубліковано ряд відгуків. Високо оцінюючи працю в цілому, рецензенти запропонували свою інтерпретацію частин написів. З ряду питань розгорнулася наукова полеміка, зокрема, з питання про значення новознайдених графіті для уточнення дати побудови Софійського собору. В рецензованій монографії підбито підсумок наукових дискусій, започаткованих попередньою книгою. Зокрема, співставляючи відомості софійських графіті з даними літопису і хроніки Тітмара Мерзербурзького, дослідник робить висновок, що Софійський собор було закладено 1017 р., а будівництво завершено в 1037 р.

Видавництво «Наукова думка» і Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе подбали про те, щоб монографія вийшла у належному оформленні, що відповідало б її науковому рівню. Недаремно працю художника А. Г. Ком'яхова, який оформляв рецензовану книгу, відзначена дипломом першого ступеня на XVII Всесоюзному конкурсі «Мистецтво книги». Слід відзначити, що традиційне розміщення приміток на тих сторінках, до яких вони відносяться, набагато зручніше для читачів, ніж поширений останнім часом звичай переносити примітки на кінець тексту.

Дослідження пам'яток, введених автором до наукового обігу, збагатили історичну науку не відомими раніше фактами. Водночас монографія є істотним вкладом у розробку спеціальних історичних дисциплін, насамперед, палеографії та хронології. Вона переконливо доводить наукову перспективність комплексного застосування методів історико-джерелознавчого та лінгвістичного аналізу.

Я. Д. Ісаєвич (Львів)

С. М. Стецкевич.
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ
СТРАНЫ ЕВРОПЫ.

Пособие для учителей,
изд-во «Просвещение», М., 1977, 224 с.

Перемога Великого Жовтня поклала початок сучасній епосі, основним змістом якої є перехід від капіталізму до соціалізму, спричинила утворення першої в світі Радянської соціалістичної держави. В роки другої світової війни в результаті розгрому фашизму виникли сприятливі умови для прискорення світового революційного процесу. В ряді країн Європи і Азії в 40-х роках перемогли народно-демокра-

тичні та соціалістичні революції, утворилась світова система соціалізму. Загальні закономірності соціалістичної революції і будівництва соціалізму знайшли практичне підтвердження на досвіді не тільки СРСР, а й ряду інших країн, що мало величезне історичне значення для світового революційного процесу.

Рецензована монографія присвячена соціалістичним країнам Європи: Польщі, Чехословаччині, Румунії, Болгарії, Югославії, Албанії, Угорщині та НДР. Правда, з історії переважної більшості цих держав (за винятком Албанії) вийшли окремі ґрунтовні дослідження. Однак вчитель потребував з даної складної і відповідальної теми стислої і чіткої праці, з глибоко продума-

¹ Див.: В. В. Панащенко. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст., К., 1974, стор. 68.

ним відбором найважливішого матеріалу і ретельним аналізом саме складних проблем. Слід відразу ж наголосити, що ці завдання з успіхом може виконати посібник С. М. Стецкевича, який, до речі, стане у пригоді і широкому колу читачів.

У передмові до рецензованої книги коротко розкриваються характерні риси революцій на пародно-демократичному і соціалістичному етапах у країнах Центральної і Південно-Східної Європи в післявоєнний період. Вступний характер мають розділи «Розробка Комінтерном і комуністичними партіями стратегії і тактики соціалістичної революції (1918—1939 рр.)» та «Стратегія і тактика комуністичних партій країн Центральної і Південно-Східної Європи в роки другої світової війни». Включення цих розділів до монографії автор мотивує тим, що в шкільному курсі новітньої історії ця проблема спеціально не розглядається, а ознайомлення з нею є необхідним для розуміння дальшої боротьби за перемогу у утвердження соціалізму в країнах, які вивчаються (стор. 4).

На наш погляд, автор дещо перебільшує можливості здійснення революційної стратегії і тактики саме в країнах Центральної і Південно-Східної Європи в 1918—1939 рр., оскільки в ті роки імпералістичним силам вдалося утворити в тому регіоні «санітарний» кордон проти СРСР. У переважній більшості з цих держав функціонували реакційні режими.

Корінний поворот до активних революційних дій компартій регіону відбувся під впливом Радянського Союзу в роки другої світової війни.

Безумовно, що найзістовнішими і найважливішими в праці є розділи, присвячені післявоєнній історії згаданих вище країн. Цінним є й те, що С. М. Стецкевич розглядає розвиток кожної з них як єдиний процес за основними періодами розвитку даної держави, з виділенням найважливіших етапних подій.

Основна увага в книзі приділяється соціально-економічній та політичній історії вищезгаданих країн. У кожному нарисі розглядаються такі найважливіші проблеми, як класова боротьба, перемога народно-демократичного ладу і перехід до соціалістичного будівництва, індустріалізація, кооперування сільського господарства, здійснення планового ведення народного господарства тощо.

На конкретному матеріалі автор показує боротьбу комуністичних і робітничих партій проти буржуазних і дрібнобуржуазних партій, за створення єдиного Народного фронту, очолюваного комуністами. Стисло, але переконливо викриваються реакційні дії католицької церкви, зокрема в Польщі, Угорщині, Чехословаччині.

Крім Болгарії та Югославії, в яких революція з самого початку мала соціалістичний характер, в інших нарисах чітко прослідковуються народно-демократичний

і соціалістичний етапи революційних перетворень. Правда, вчителя, який знає, що національна демократія — це одна з форм організації країн, які розвиваються, можуть здивувати без пояснення згадки в книзі про національно-демократичну революцію в Чехословаччині (стор. 61) та національно-демократичний уряд в Румунії (стор. 87). Слід було б пояснити, що ця характерна для свого часу термінологія відповідає сучасному поняттю народної демократії.

Оскільки більшість вищезазначених країн підійшли до соціалістичних перетворень як аграрно-індустріальні, в посібнику значна увага приділяється питанням їх індустріалізації. Автор слушно наголошує на тому, що і в таких промисловорозвинутих країнах, як Чехословаччина і Східна Німеччина, доводилося ліквідовувати властиві капіталізму диспропорції у промисловому розвитку. Правда, з правильного висвітлення цього питання зроблено суперечливі висновки. Зокрема, у розділі, присвяченому Чехословаччині, йдеться про «...будівництво соціалізму шляхом індустріалізації...» (стор. 71), а в нарисі про НДР зазначається, що «...їй не треба було проводити політику індустріалізації країни» (стор. 196). В обох випадках варто було б говорити про індустріалізацію специфічного характеру, спрямовану на ліквідацію диспропорцій у промисловості. Зауважимо, що в Східній Німеччині, внаслідок її відділення від Західної, вони були особливо помітні.

Яскраво і виразно показано складний і відповідальний процес кооперування сільського господарства в соціалістичних країнах Європи. С. М. Стецкевич висвітлює ставлення до цього процесу різних партій. Особливо позитивним є те, що він прагне зафіксувати цілий період колективізації — від початку і до кінця. Так, у Румунії кооперування сільського господарства в основному здійснювалося з 1949 до 1962 рр. (стор. 95 і 96), у Болгарії — в 1950—1958 рр. (стор. 116 і 119), в Албанії — протягом 1955—1970 рр. (стор. 153 і 157) і т. д. У книзі правильно відзначається порівняно невеликий розмах соціалістичних перетворень на селі в Польщі і Югославії, а недостатній вихід сільськогосподарської продукції в цих країнах пояснюється об'єктивними обставинами, зокрема, посухами, неврожаями тощо. Нам здається, що слід було б чіткіше наголосити і на суб'єктивному факторі: в цих країнах недостатня увага приділяється кооперуванню, яке тільки й може гарантувати повне забезпечення країни сільськогосподарською продукцією.

С. М. Стецкевич стисло, але переконливо розглядає важливе питання планового ведення народного господарства в європейських країнах соціалізму. При цьому він цілком слушно оперує найбільш загальними показниками, зокрема, зростанням на-

ціонального доходу, промислового, сільськогосподарського виробництва, підвищенням добробуту трудящих. Як зазначається в книзі, починаючи з 60-х років усі соціалістичні країни Європи складають народногосподарські плани синхронно (наприклад, на 1966—1970 рр.), що відкриває сприятливі перспективи для запровадження соціалістичної інтеграції.

Особливо цінними в праці є дані про виконання народногосподарських планів в окремих країнах. Вони переконливо свідчать про їх прогресивний розвиток, переваги соціалізму в матеріальному виробництві. Слушно згадуються планові завдання, а далі йдуть цифри про їх виконання. Проте нам здається недоцільним наведення самих тільки планових показників (стор. 75, 76, 155 та ін.).

Червоною ниткою через усі нарис проходить думка про керівну і спрямовуючу роль комуністичних і робітничих партій в усіх галузях життя. Коротко характеризуються найважливіші форуми комуністів — з'їзди і пленуми ЦК партій. Дуже пожавляють виклад матеріалу яскраві уривки з виступів прогресивних діячів, журналістів про найважливіші події. Їх свідчення добре передають дух епохи.

У змістовному заключному розділі «Формування і розвиток співдружності соціалістичних країн» стисло розкриваються зв'язки соціалістичних країн Центральної і Південно-Східної Європи з Радянським Союзом, а також між собою, висвітлюється створення та діяльність Ради Економічної Взаємодопомоги, організації Варшавського договору та ін. В книзі виклад історичних подій доводиться власне до наших днів.

Корисний посібник, проте, не позбавлений окремих недоліків. Зокрема, на стор. 45 згадується КППС в 1948 р., а треба — ВКП(б). Некритично слідуючи за джерелом, автор твердить, що народногосподарський план на 1947—1951 рр. ставив завдання перетворити Югославію з відсталої, аграрної країни у розвинуту, індустріально-аграрну соціалістичну державу (стор.

132). Це вдалося здійснити значно пізніше. Про вихід Албанії з організації Варшавського договору йдеться на стор. 154 і 213. Згадуючи вперше угорських фашистів-нілашистів (стор. 158), слід було б пояснити, що ця назва походить від партії схрещених стріл (угорською мовою). Це конче потрібно, оскільки відома інша назва угорських фашистів — салашисти від прізвища їх ватажка Ф. Салаші.

Деякі складні питання історії країни, що розглядаються, автор викладає досить індиферентно. Так, згадуючи на стор. 98 Ради трудящих різних національностей в Румунії, варто було б відзначити, що ця система нагадує культурну автономію і суперечить соціалістичному федералізму. Слідуючи за югославськими джерелами та літературою, автор приділяє багато уваги робітничому і громадському самоуправлінню (стор. 139, 142), хоч з цією організацією життя були пов'язані певні диспропорції в економіці, послаблення планового начала, значна незайнятість кадрів.

Серйозною вадою цінної книжки є відсутність в ній систематичних відомостей про культурне будівництво в соціалістичних країнах Європи, оскільки вивчення таких даних передбачено шкільною програмою з новітньої історії, зокрема, в матеріалах про НРБ та УНР. Правда, концептивно показано успіхи в галузі культури в Югославії (стор. 144), в негативному плані згадується інтелігенція (письменники, студенти) у зв'язку з контрреволюційним заколотом 1956 р. в Угорщині (стор. 172—173) та ін. Однак більш-менш широкою картини культурного будівництва в УНР, вкладу інтелігенції в соціалістичні перетворення цієї країни не показано.

Написане з чітких партійно-класових позицій, дане рецензоване видання заслуговує позитивної оцінки. Читач дістав яскраві, побудовані на великому фактичному матеріалі, з глибокими узагальненнями нарис сучасної історії соціалістичних країн Центральної та Південно-Східної Європи.

А. В. Санцевич (Київ)

Marian Wilk.

POMOC I WSPÓŁPRACA.
POLSKO-RADZIECKIE STOSUNKI
GOSPODARCZE W LATACH 1944—1945,
Warszawa, 1976, 259 s.

М. Вільк.

ДОПОМОГА І СПІВРОБІТНИЦТВО.
ПОЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ В 1944—1945 РОКАХ,
Варшава, 1976, 259 с.

Вивчення досвіду співробітництва країн соціалістичної співдружності — одне з найактуальніших завдань сучасної історичної науки. Свій посильний вклад у дослідження міжнародних відносин нового типу вносять історики, які вивчають польсько-радянські відносини. Рецензована монографія М. Вілька присвячена першому етапу економічного співробітництва народної Польщі і Радянського Союзу. Автор поставив перед собою завдання показати історичні умови зародження економічних контактів двох держав, вклад СРСР у відбудову польської економіки в післявоєнні роки. Книга написана на обширній джерельній базі. Автор використав документи шести архівів ПНР, численні збірники документів, мемуари, а також пресу. Частина джерел до наукового обігу вводиться вперше.

Початок польсько-радянського економічного співробітництва припадає на надзвичайно важкий період в історії обох країн. Під час війни і гітлерівської окупації економіка Польщі була фактично знищена. Як вказує автор, на $\frac{1}{3}$ зменшився промисловий потенціал країни. Під час військових дій було зруйновано близько 65% промислових підприємств. Втрати в сільському господарстві становили 35%, на транспорті — 50%, на пошті і зв'язку — 62% від довоєнної вартості основних фондів. В роки війни загинуло понад 6 млн. польських громадян (стор. 120).

Перед молодого республікою виникли величезні труднощі. Насамперед, необхідно було задовольнити першочергові потреби населення і приступати до відбудови народного господарства. Країна не в змозі була самостійно розв'язати ці проблеми. На допомогу народній Польщі прийшов Радянський Союз, який і сам у цей час вів найтяжчу в своїй історії війну.

Зародження польсько-радянського економічного співробітництва автор висвітлює в трьох основних аспектах: участь Радянської Армії у відбудові польської промисловості і поданні продовольчої допомоги населенню; розвиток польсько-радянських торговельних відносин; акти допомоги Радянського уряду Польщі.

Розглядаючи польсько-радянське співробітництво в 1944 р., М. Вільк докладно зупиняється на питаннях узгодження і коор-

динації дій радянської військової адміністрації і польських цивільних властей. Встановлення дружніх і ділових взаємовідносин між ними дозволило оперативно й успішно розв'язати питання подання продовольчої і медичної допомоги з боку Радянської Армії польському населенню, сприяло відбудові промисловості, транспорту і зв'язку. Як зазначає автор, допомога з боку радянського командування не могла повністю вирішити продовольчу і особливо сировинну проблему. В зв'язку з цим 20 жовтня 1944 р. було укладено першу польсько-радянську угоду, про яку докладно розповідається на сторінках рецензованої праці. Автор, зокрема, підкреслює, що це була угода «нового типу». Вона характеризувалася повною повагою до суверенітету слабшого партнера (стор. 88).

Важливою формою подання радянської допомоги, як говориться в книзі, було виконання, в міру можливостей, замовлень польських відомств і навіть підприємств через Представництво ПКНВ у Москві. Автор наводить численні, часто нові, факти такої допомоги.

1945 рік ознаменувався повним визволенням території Польщі від гітлерівських загарбників. М. Вільк переконливо показує визвольний, союзницький характер дій Радянської Армії, наводить багато прикладів, що ілюструють послідовне дотримання радянськими військами принципів соціалістичної демократії та пролетарського інтернаціоналізму. Це, зокрема, знайшло своє яскраве втілення в політиці неутручання у внутрішні справи, у проявах гуманного ставлення, постійного піклування воїнів-визволителів щодо мирного польського населення. Таким чином, автор спростовує безпідставні, брехливі твердження буржуазних фальсифікаторів про загарбницький характер дій радянських військ у Польщі.

У зв'язку з повним визволенням Польщі від фашистів розширився масштаб співробітництва двох країн. Збільшилася допомога з боку радянської військової адміністрації і підрозділів Радянської Армії. Детально, із залученням нових даних, автор описує участь радянських воїнів у розмінуванні багатьох польських міст, поданні продовольчої допомоги, у відбудові промислових підприємств, транспорту і піднесенні сільського господарства. Окремий підрозділ праці присвячений допомозі, поданій Радянським Союзом Польщі у відбудові героїчної Варшави.

Свідченням дальшого розвитку польсько-радянського економічного співробітництва стало підписання 7 липня 1945 р. торговельного договору, статті якого детально аналізуються на сторінках книги. Предметом спеціального розгляду є реалізація польсько-радянської угоди про товарообіг на 1945 р., підписаної того ж дня. Згідно з нею СРСР повинен був поставити Польщі товарів на суму понад 30 млрд. злотих, тобто майже в три рази більше, ніж у 1944 р. (стор. 86, 182).

У 1945 р. виникли нові форми співробітництва. До них М. Вільк відносить діяльність радянської економічної місії, науково-технічну допомогу, подану Радянським Союзом, роботу по відбудові польських портів та ін., про що докладно розповідається в праці.

Позитивним є й те, що автор монографії навів багато таблиць (21) і фотоілюстрацій (22), а також додаток, що складається із семи документів. Ці матеріали вдало доповнюють текст монографії.

Високо оцінюючи дослідження М. Вілька, потрібно вказати й на окремі недоліки. Мета дослідження, сформульована автором на стор. 6, набагато вужча, ніж виклад самого матеріалу. В праці немало деталей, тільки відносно зв'язаних з її основним змістом. Особливо це стосуєть-

ся розділів, в яких розглядається реалізація польсько-радянських торговельних угод. Спостерігається певна невідповідність між установленними автором хронологічними рамками праці і викладеним матеріалом. Хоч кінцевою датою дослідження є 16 липня 1945 р. (стор. 14), автор висвітлює співробітництво двох країн до кінця того року.

Рецензована монографія є цінним вкладом у наукову розробку питань економічного співробітництва народної Польщі і Радянського Союзу. Її з інтересом прочитають всі, хто цікавиться зародженням і розвитком радянсько-польських відносин нового типу, які в наш час досягли значного розквіту.

В. Ф. Репринцев (Київ)

Хроніка та інформація

ЗАСІДАННЯ БЮРО ВІДДІЛЕННЯ ІСТОРІЇ АН СРСР

21 квітня 1978 р. на засіданні бюро Відділення історії АН СРСР слухався звіт про діяльність всесоюзної Наукової ради з проблеми «Історія історичної науки» протягом останнього п'ятиріччя. До складу Наукової ради входять 125 співробітників науково-дослідних установ та викладачів вузів усіх республік Радянського Союзу. Із звітом на засіданні виступила голова ради акад. М. В. Нечкіна. Вона, зокрема, розповіла, що історіографічні дослідження в нашій країні проводяться за такими напрямками: 1. Методологічні основи історіографічного дослідження. К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін та історична наука; 2. Історія радянської історичної науки; 3. Історіографія радянського суспільства; 4. Історіографія історії народів СРСР; 5. Історіографія дореволюційної Росії; 6. Історіографія і сучасність: а) боротьба за якість та ефективність в радянській історіографії, б) національні історіографії, в) критика буржуазної історіографії; 7. Історія вітчизняних і зарубіжних історичних установ; історична періодика; 8. Питання викладання історіографії у вищій школі.

Завдяки своїй специфіці, продовжувала М. В. Нечкіна, історіографія є важливим фактором у справі піднесення науково-теоретичного рівня конкретно-історичних досліджень і викладання історичних дисциплін. Саме на виконання цього завдання й спрямовано рекомендації засідань пленумів ради, а також всесоюзних історіографічних конференцій, які проводилися у Смоленську (1973 р.) і Калініні (1976 р.) та регіональних конференцій з проблем історії історичної науки, що відбулися в 1974—1977 рр. у Томську, Грозному, Ризі та Воронежі.

Ряд важливих наукових конференцій з історіографії заплановано провести й у 1978 р. у різних республіках СРСР, у тому числі й на Україні. Як важливий факт у діяльності ради М. В. Нечкіна відзначила відновлення в 1977 р. науково-координаційного центру на Україні, де ще раніше вироблено міцні традиції проведення широкої дослідницької роботи в галузі історії історичної науки. Свого часу в республіці виходив щорічник «Історіографічні дослідження в Українській РСР». На думку керівництва ради, його видання варто відновити.

З 1965 р. Наукова рада видає щорічник «История и историки». Вже вийшло у світ 7 його випусків, в яких широко відображаються проблеми вітчизняної і зарубіжної історіографії. Опубліковано праці конференції, що відбулася в Смоленську, — «Вопросы историографии в высшей школе», готуються до видання матеріали конференції, яка проходила в Калініні. Під грифом ради вийшли в світ фундаментальні монографії: М. В. Нечкіної — «Василий Осипович Ключевский. История жизни и творчества», В. А. Дунаевського — «Советская историография новой истории стран Запада. 1917—1941», В. В. Іванова — «Соотношение истории и современности как методологическая проблема».

Глибоке осмислення шляху, пройденого історичною наукою, є головною метою дослідницької роботи в галузі історіографії. Однак сьогодні переважають праці, присвячені проблемній та галузевій історіографії. Збільшується інтерес дослідників до творчості окремих радянських і дореволюційних вчених-істориків.

В обговоренні звіту взяли участь академіки Є. М. Жуков, І. І. Мінц, О. Л. Нарочницький, Ю. В. Бромлей, члени-кореспонденти АН СРСР П. А. Жилин, І. Д. Ковальченко, З. В. Удальцова та ряд інших учених, які високо оцінили роботу Наукової ради, дали глибокий аналіз стану історіографічних досліджень, вказали на недоліки і прогалини в цій справі, висловили слушні побажання і пропозиції на майбутнє. Зокрема, відзначалося, що вітчизняна та зарубіжна історіографія викладається в усіх університетах та педагогічних інститутах, де є історичні факультети, вказувалося на необхідність створення в усіх провідних наукових установах структурних підрозділів, які займалися б вивченням історії історичної науки, на зразок відповідних секторів в Інституті історії СРСР АН СРСР, Інституті воєнної історії Міністерства оборони СРСР та ряді інших. У публікаторській роботі, відзначали виступаючі, слід звернути увагу насамперед на якнайшвидше видання підручника з історії радянської історичної науки, завершити багатотомне видання «Очерков истории исторической науки в СССР».

У прийнятому рішенні бюро Відділення історії АН ЦРСП схвалило перспективні плани діяльності Наукової ради з проблеми «Історія історичної науки», накреслило шляхи дальшого підвищення наукового та ідейного рівня історіографічних досліджень. Відповідальні завдання

у зв'язку з цим постають і перед республіканською регіональною секцією названої ради, перед усіма вченими-історіографами, які працюють в Українській РСР.

В. Г. Григоренко (Київ)

СПІЛЬНЕ ЗАСІДАННЯ ВЧЕНИХ РАД

27 лютого 1978 р. відбулося спільне засідання вчених рад Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, присвячене методологічним питанням вивчення досвіду партійної і радянської роботи.

У засіданні взяли участь члени вчених рад, викладачі ВПШ при ЦК Компартії України і науковці Інституту історії партії.

Вступним словом засідання відкрив ректор ВПШ при ЦК Компартії України д-р екон. наук, проф. В. І. Загородній. З доповідями виступили завідувачі кафедрами ВПШ при ЦК Компартії України: партійного будівництва — д-р істор. наук В. М. Орлов, радянського державного будівництва і права — канд. юрид. наук, доц. Л. П. Юзьков та зав. сектором партійного будівництва Інституту історії партії при ЦК Компартії України канд. істор. наук, доц. В. Ф. Шевченко.

В. М. Орлов поділився досвідом спільної роботи кафедри партбудівництва ВПШ і сектору партійного будівництва Інституту історії партії у розробці актуальних питань партійного будівництва. Багато і далі продовжувати творчу співдружність, відзначив доповідач, працювати над актуальними проблемами методології дослідження даної проблеми, яка тісно пов'язана з трактуванням самого поняття партійного будівництва, як науки, розробки її понятійного апарату, удосконалення внутріпартійних відносин, партійного керівництва різними сферами суспільного життя.

Питанням узагальнення і наукового аналізу роботи парторганізацій, відзначив у своєму виступі В. Ф. Шевченко, постійно приділяється увага на з'їздах партії, пленумах, в партійних документах, працях Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва. Чільну увагу цій проблемі приділяє і ЦК Компартії України. Про це свідчить вихід у світ книги члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України В. В. Щербицького «Овладевать ленинским стилем работы» (К., 1978 р.), у якій узагальнено досвід діяльності парторганізацій республіки.

Висвітленням питань партійного будівництва, зазначив промовець, повинні займатися як спеціалісти з питань партійного будівництва, так і вчені, що вивчають інші сфери суспільного життя, партійні працівники, які мають досвід практичної діяльності. Така постановка питання впливає з розуміння суті самого поняття партійної роботи, являє собою втілення партією в життя теорії марксизму-ленінізму в усьому багатстві змісту усіх його складових частин, тобто марксистсько-ленінської філософії, політичної економії, наукового комунізму, історії партії і т. п. XXV з'їзд КПРС особливо підкреслив необхідність поєднувати вивчення партійної роботи на сучасному етапі з використанням досвіду минулого. Аналіз діяльності партійних організацій на різних етапах історії дає можливість простежити, теоретично осмислити і правильно оцінити ті засоби організаторської і ідеологічної роботи, які найповніше відповідають ленінським принципам і нормам. Все це дає можливість відібрати найбільш ефективні, випробувані на практиці форми і методи роботи, що забезпечують всебічне здійснення політики КПРС в умовах розвинутого соціалізму. В. Ф. Шевченко вказав на необхідність вироблення й удосконалення методики вивчення досвіду партійної роботи, використання з цією метою електронно-обчислювальної техніки, зокрема алгоритмів, поліпшення координації зусиль дослідників, історіографічного аналізу праць науковців і практичних працівників.

Л. П. Юзьков у своїй доповіді підкреслив, що саме необхідність глибокого, міцного і постійного зв'язку теорії з практикою є найважливішою методологічною передумовою вивчення досвіду партійної і радянської роботи, виробничої практики. Ця передумова визначає мету, зміст і основні завдання підготовки партійних, радянських, журналістських і комсомольських кадрів через систему вищих партійних шкіл. Сучасний радянський працівник мусить однаково глибоко знати не тільки марксистсько-ленінську теорію, але й практику радянської роботи, її організацію. З ряду складних питань партійного і радянського будівництва необхідно підходити комплексно до їх вивчення.

На спільному засіданні вчених рад ВПШ та Інституту історії партії при ЦК Компартії України виступили доц. кафедри партбудівництва Ю. В. Щиловцев, зав. сектором наукового комунізму, д-р. філос. наук, проф. В. В. Косолапов, зав. кафедрою економіки промислового виробництва, доц. В. І. Сенченко, ст. наук. співроб. сектору партійного будівництва, канд. істор. наук, В. К. Василенко, заст. зав. кафедрою історії КПРС, доц. О. В. Лихолат.

У виступах Ю. В. Щиловцева, В. В. Косолапова акцентувалась увага на питаннях вивчення архівних матеріалів, як основи узагальнення практичного досвіду роботи парторганізацій, на методиці проведення соціологічних досліджень з проблем організаторської та ідейно-виховної роботи.

В. І. Сенченко висвітлив деякі аспекти партійного керівництва розвитком економіки в умовах розвинутого соціалізму. В. К. Василенко порушила окремі аспекти методології дослідження ідеологічної роботи партійних організацій, звернула увагу на необхідність вивчення і наукового узагальнення закономірностей ідейно-виховної роботи у цьому процесі, вдосконалення її форм і методів. Вона зупинилась також на питаннях системного підходу до розробки і висвітлення проблем ідеологічної роботи партії, акцентувала

увагу на комплексному підході до всієї справи комуністичного виховання.

Із заключним словом на спільному засіданні вчених рад Інституту історії партії і ВПШ при ЦК Компартії України виступив директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук. Він вказав на нагрілу потребу обговорення проблем методології і методики вивчення і узагальнення досвіду партійної роботи, яка вимагає дальшого дослідження і є надзвичайно актуальною та важливою в сучасний період. Ця проблема, зазначив він, обумовлюється всією практикою партійного будівництва, дальшим посиленням керівної ролі КПРС на сучасному етапі комуністичного будівництва. Вона має розроблятися у творчій співдружності науковців Інституту і викладачів ВПШ з участю вчених і партійних працівників республіки.

На засіданні вчених рад Інституту історії партії і ВПШ при ЦК Компартії України були накреслені основні напрями досліджень з актуальних питань методології вивчення і узагальнення досвіду партійної та радянської роботи.

У роботі спільного засідання вчених рад взяв участь зав. сектором відділу організаційно-партійної роботи ЦК Компартії України, канд. екон. наук Л. П. Федянін.

М. О. Навроцький (Київ)

МІЖВУЗІВСЬКА НАУКОВО-МЕТОДИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ ВИКЛАДАЧІВ ІСТОРІЇ КПРС

24—25 березня 1978 р. у Ворошиловграді відбулася міжвузівська науково-методична конференція викладачів історії партії з проблеми «Шляхи підвищення ефективності та якості викладання історії КПРС». Її організували Інститут підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському ордені Леніна державному університеті ім. Т. Г. Шевченка, Ворошиловградська обласна науково-методична рада кафедр суспільних наук та кафедра історії КПРС Ворошиловградського машинобудівного інституту. В роботі конференції взяли участь викладачі кафедр історії КПРС та інших кафедр суспільних наук з Ворошиловграда, Комунарська, Рубіжного, Стаханова, Краснодона, а також викладачі-співпідприємці середніх спеціальних навчальних закладів області.

Вступним словом конференцію відкрив ректор Ворошиловградського машинобудівного інституту, д-р техн. наук, проф. О. М. Коняєв. З великим інтересом присутні заслухали ряд доповідей і наукових повідомлень. Так, д-р істор. наук,

проф. кафедри історії КПРС ІПК при КДУ М. Я. Варшавчик виступив з доповіддю «Методологічні проблеми викладання історії КПРС», зосередивши головну увагу на питанні підвищення ефективності лекцій з історії партії.

Заст. директора ІПК при КДУ, канд. істор. наук, доц. Б. І. Корольов прочитав доповідь «Актуальні завдання наукової розробки методики викладання історії КПРС».

З повідомленням на конференції виступив зав. кафедрою історії КПРС Ворошиловградського машинобудівного інституту, проф. Г. Я. Ємченко, який розповів про досвід роботи кафедри по комуністичному вихованню студентської молоді та про використання таких форм навчання, як студентські клуби і тематичні школи. В 1975 р., зазначив доповідач, кафедра спільно з комітетом комсомолу інституту створила студентські клуби «Я і час» та «Студент і закон», якими керують викладачі кафедри. А з 1973 р. в інституті при партійному комітеті працює трирічна школа студентського активу з

проблем партійного будівництва, в якій навчально-методичну роботу здійснює кафедра історії КПРС.

Досвідом організації самостійної роботи студентів над першоджерелами на конференції поділився доц. Ворошиловградського сільськогосподарського інституту М. М. Межєнін. Про окремі форми і методи активізації студентів на семінарських заняттях розповів ст. викладач кафедри історії КПРС Ворошиловградського педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка, канд. істор. наук А. О. Клімов. З повідомленням про досвід кафедри історії КПРС і наукового комунізму Ворошиловградського медичного інституту в проведенні суспільно-політичної практики студентів виступив доц. О. А. Цитронблат.

Учасники конференції обговорили й ухвалили рекомендації, спрямовані на забезпечення наукового підходу до методології і методики викладання історії КПРС, впровадження нових прогресивних форм навчання студентів, використання документів і матеріалів XXV з'їзду КПРС, нової Конституції СРСР і Конституції УРСР при вивченні суспільних наук. Визнано доцільним підготувати і видати методичні посібники по критиці буржуазних фальсифікаторів і ревізіоністів історії КПРС. Кафедрам рекомендовано ширше використовувати навчально-методичні посібники видавництва «Плакрат», «Высшая школа», у тому числі книгу «Использование технических средств в преподавании истории КПСС» (М., 1977).

В. Ф. Литвиненко (Ворошиловград)

СЕМІНАР ЗАВІДУЮЧИХ КАФЕДРАМИ СУСПІЛЬНИХ НАУК ВУЗІВ УРСР

14—16 березня ц. р. у Києві на базі Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР проходив республіканський семінар завідуючих кафедрами суспільних наук вузів.

Мета семінару — подати завідуючим кафедрами практичну допомогу в організації і вдосконаленні учбово-методичної, ідейно-виховної і науково-дослідної роботи в світлі рішень XXV з'їзду КПРС, нової Конституції СРСР, документів і матеріалів, присвячених 60-річчю Великого Жовтня.

На пленарному засіданні з доповіддю «Про завдання кафедр суспільних наук у світлі рішень XXV з'їзду КПРС» виступив начальник управління викладання суспільних наук Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР Л. О. Каніщенко. Було заслухано також виступи директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчука, зав. сектором наукового комунізму цього ж інституту, д-ра істор. наук В. В. Косолапова, заст. директора Інституту філософії АН УРСР, канд. філос. наук П. Ф. Йолоня, заст. директора Інституту економіки АН УРСР, д-ра екон. наук С. Г. Галузи. В роботі пленарного засідання взяли участь провідні вчені-суспільствознавці вищих учбових закладів м. Києва.

Під час роботи секцій історії КПРС, марксистсько-ленінської філософії, політичної економії і наукового комунізму учас-

ники семінару ознайомилися з передовим досвідом кафедр суспільних наук, з сучасними формами інтенсифікації учбового процесу і підвищення ефективності самостійної роботи студентів, заслухали рішення колегії міністерства та інші документи, що регламентували діяльність кафедр суспільних наук вузів республіки.

На секції історії КПРС, яка працювала 2 дні, виступили провідні історики партії київських вузів. Було заслухано 10 доповідей і повідомлень, в яких порушувалися проблеми: планування і організації роботи кафедр, їх учбово-методична робота, досвід роботи методичних семінарів, питання методології викладання історії КПРС, методика і форми контролю поточної успішності студентів із суспільних наук, критерії оцінки знань студентів з курсу історії КПРС, поліпшення викладання курсу історії партії згідно з новокурсовою програмою.

Учасники семінару ознайомилися з новими формами і методами роботи кафедри історії КПРС і наукового комунізму Київського інженерно-будівельного інституту. Було проведено практичні заняття у спеціалізованих аудиторіях.

За підсумками республіканського семінару Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР розробило заходи, спрямовані на усунення деяких недоліків і реалізацію пропозицій щодо дальшого вдосконалення викладання суспільних наук.

М. М. Грущинський (Київ)

НАУКОВО-МЕТОДИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ ВИКЛАДАЧІВ ХАРКІВСЬКОГО ВУЗІВСЬКОГО ЦЕНТРУ

25 лютого 1978 р. у Харкові відбулася науково-методична конференція викладачів історії КПРС харківського вузівського центру на тему: «Актуальні питання методики викладання історії КПРС у світлі рішень XXV з'їзду КПРС», яку організували кафедра історії КПРС Харківського державного університету (ХДУ) та кафедра історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації при Київському державному університеті.

Конференцію відкрив зав. кафедрою історії КПРС ХДУ, канд. істор. наук, доц. І. Г. Тупіков.

Учасники конференції заслухали доповіді викладачів Інституту підвищення кваліфікації при Київському державному університеті: канд. істор. наук, доц. В. А. Молостова «Деякі питання впровадження нових методів навчання у викладанні історії КПРС», канд. істор. наук, доц. Г. Т. Кікалова «Методика вивчення нової Конституції СРСР у курсі історії КПРС», в. о. професора кафедри історії КПРС ПІК при Київському державному університеті, д-ра істор. наук В. І. Полуреза «До питання про комплексний підхід до вивчення курсу історії КПРС».

З повідомленнями виступили викладачі харківських вузів: доц. кафедри історії

КПРС ХДУ Д. А. Ушаков — «Деякі питання методики викладання історії КПРС у системі заочного навчання», канд. істор. наук, доц. кафедри історії КПРС Харківського інституту радіоелектроніки О. А. Протопопов — «Про використання місцевого матеріалу у викладанні історії КПРС», зав. кафедрою історії КПРС Харківського юридичного інституту, канд. істор. наук, доц. П. Т. Мирошнікова — «Методи активізації семінарських занять з історії КПРС», канд. істор. наук, доц. кафедри історії КПРС і політекономії Харківського державного інституту культури П. Т. Бондаренко — «Про наступність викладання історії СРСР та суспільствознавства у середній школі та історії КПРС у вузі», зав. кафедрою історії КПРС, марксистсько-ленінської філософії та наукового комунізму Харківського інституту інженерів комунального будівництва, канд. істор. наук Б. М. Щербаненко — «Про критерій екзаменаційних оцінок студентів з історії КПРС».

У заключному слові зав. кафедрою історії КПРС ХДУ, канд. істор. наук, доц. І. Г. Тупіков відзначив високий рівень доповідей і повідомлень, заслуханих на конференції.

В. О. Корнілова (Харків)

ВІДКРИТТЯ МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІВАНА ФЕДОРОВА У ЛЬВОВІ

Наприкінці 1977 р. у Львові було відкрито музей Івана Федорова. Активну участь в його організації взяли працівники бібліотек, музеїв, архівів, книгознавці, вчені, а також широкі кола громадськості міста.

Матеріали експозиції розповідають про життя і діяльність першодрукаря, засновника книгодрукування на Україні, а також про історичні умови, що склалися тут у середині XVI ст. Відвідувачі музею можуть познайомитися з друкарською діяльністю Івана Федорова в Москві, Білорусії і, нарешті, у Львові та Острозі, де він поклав початок книгодрукуванню, видавши у 1574 р. книжки «Апостол» та «Буквар», який, до речі, був першим друкованим підручником у східних слов'ян.

16—17 лютого 1978 р. у приміщенні музею відбулося перше засідання постійного наукового федоровського семінару, який

організували працівники музею та Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР. У ньому взяли участь понад 100 чол. з 22 установ міста. На семінар прибули також гості з Москви, Києва, Острога та Калуги.

Вступним словом семінар відкрив директор Львівської картинної галереї (музей створено як відділ картинної галереї), заслужений діяч культури УРСР Б. Г. Возницький, який розповів про організацію музею Івана Федорова. Д-р істор. наук І. К. Свешніков і зав. сектором фондів музею І. З. Мицько розповіли про наслідки пошуків місця поховання і надгробної плити першодрукаря.

Канд. мистецтвознавства В. І. Свенціцька у своєму виступі розглянула проблему авторства графічного оформлення видань Івана Федорова, зокрема гравюр Луки з львівського «Апостола».

З великим інтересом присутні заслухали виступ канд. істор. наук Я. Д. Ісаєвича, який розповів про Острозьку друкарню Івана Федорова. Про діяльність друкарів в світлі вивчення історії паперу, дослідження та класифікації водяних знаків розповів науковий працівник Львівського центрального державного історичного архіву УРСР О. Я. Мацюк. Ст. викладач Українського поліграфічного інституту ім. Івана Федорова А. А. Смідович у своєму виступі висвітлив деякі факти ідеологічної боротьби у питанні оцінки історії виникнення друкарства на Україні, що мали місце в 20—30-х роках нашого століття. Цей виступ розвінчує фальсифікації історії, які намагаються подати зародження та розвиток книгодрукування, як явище суто українське, не пов'язане

з культурою братніх російського і білоруського народів.

На семінарі виступили також директор музею книги Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна О. М. Левшина (Москва), яка розповіла присутнім про створення Центрального музею та про роботу бібліотеки, наукові працівники Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, Державного музею книги та книгодрукування УРСР, наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР, наукової бібліотеки Львівського державного університету ім. І. Франка та ін.

Роботу семінару в цілому підсумував О. О. Ріпко (Львівська картинна галерея). Наступне засідання призначено на лютий 1979 р.

М. Б. Видашенко (Львів)

50-РІЧЧЯ В. Г. САРБЕЯ

13 квітня 1978 р. на засіданні Вченої ради Інституту історії АН УРСР відбулося вшанування д-ра істор. наук Віталія Григоровича Сарбєя з нагоди 50-річчя від дня його народження.

Про життєвий та науковий шлях ювіляра розповів ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР, канд. істор. наук Ю. П. Лавров.

В. Г. Сарбєй народився 30 січня 1928 р. у с. Янчекрак Василівського району Запорізької області в родині службовця. Після закінчення в 1951 р. історичного факультету Харківського держуніверситету працював учителем середньої школи в Дрогобицькій області, пізніше — штатним лектором одного з райкомів партії тієї ж області. В 1952 р. вступив у члени КПРС.

В грудні 1953 р. В. Г. Сарбєй вступив до аспірантури й відтоді всю свою наукову і громадсько-політичну діяльність пов'язав з Інститутом історії АН УРСР. У 1958 р. він захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук.

25 років В. Г. Сарбєй присвятив вивченню питань історіографії та джерелознавства, ленінської теоретичної спадщини в галузі історичної науки. В 1972 р. він захистив докторську дисертацію. Його перу належить велика кількість праць. В. Г. Сарбєй — автор ряду монографій, зокрема, «В. І. Ленін про найважливіші питання історії України» (у співавторстві) (К., 1960), «Історичні погляди О. М. Лазаревського» (К., 1961), «В. І. Ленін і доживотна історіографія України» (К., 1972). Він брав участь у створенні таких колективних праць, як «Історія УРСР» (К., 1967), «Історія робітничого класу»

(К., 1967), «Ленінська теоретична спадщина в українській радянській історіографії» (К., 1969), «Історія Української РСР» (у восьми томах) та ін. Віталій Григорович — активний учасник всесоюзних та республіканських конференцій, сесій, симпозіумів науковців-істориків.

Багато уваги В. Г. Сарбєй приділяє підготовці молодого покоління істориків республіки. Під його керівництвом захистили кандидатські дисертації 5 науковців. Крім того, він надає консультації, поради молодим ученим-історикам.

Поряд з науково-дослідницькою роботою В. Г. Сарбєй проводить широку громадсько-політичну діяльність. Він бере активну участь в роботі багатьох науково-громадських організацій республіки і м. Києва, плідно працює в ряді наукових рад, є вченим секретарем української регіональної секції Наукової ради з проблем «Історія історичної науки» при Відділенні історії СРСР АН СРСР та ін. В. Г. Сарбєй — відомий лектор-пропагандист, який віддає чимало сил і енергії пропаганді історичних знань серед трудящих, молоді.

Директор Інституту історії АН УРСР д-р істор. наук, проф. Ю. Ю. Кондуфор сердечно поздоровив ювіляра, побажав йому нових творчих звершень на ниві історичної науки. З теплими словами на адресу В. Г. Сарбєя звернувся головний редактор «Українського історичного журналу», д-р істор. наук, проф. П. М. Калениченко. Ювіляра поздоровляли і вітали співробітники Інституту історії АН УРСР, колеги по відділах історії капіталізму та джерелознавства і допоміжних історичних дисциплін.

А. К. Волощенко (Київ)

ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКИХ ДИСЕРТАЦІЙ В. Ф. ШЕВЧЕНКОМ І М. В. РІЗНИЦЬКОЮ

7 квітня 1978 р. на засіданні спеціалізованої Вченої ради Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук завідуючим сектором партійного будівництва Інституту доцентом В. Ф. Шевченком на тему «Зміцнення партійних організацій колгоспів і радгоспів в умовах розвинутого соціалізму (на матеріалах парторганізацій Української РСР)».

Офіційні опоненти — доктори історичних наук, професори Є. І. Бугаєв (Москва), М. В. Рубан (Москва), О. А. Бородін (Київ), М. Д. Олійниченко (Київ) у своїх виступах відзначили актуальність теми дослідження, її велике наукове і практичне значення. Опоненти підкреслили, що дослідження В. Ф. Шевченка є однією з перших розробок цієї важливої проблеми. Дисертація написана на основі марксистсько-ленінської методології і великої кількості опублікованих і архівних матеріалів.

У ній досліджено досвід роботи партійних організацій колгоспів і радгоспів республіки в умовах розвинутого соціалізму, здійснення на основі рішень XXIII, XXIV і XXV з'їздів партії, березневого (1965 р.) і наступних пленумів ЦК КПРС аграрної політики на сучасному етапі, розкрито закономірність зростання керівної ролі КПРС та її первинних парторганізацій, проаналізовані основні форми і методи керівництва місцевих партійних комітетів партійними організаціями колгоспів і рад-

госпів, показано основні напрями регулювання росту рядів сільських парторганізацій, поліпшення розстановки і підвищення авангардної ролі сільських комуністів, розвиток їх активності на основі принципів демократичного централізму, вдосконалення структури первинних партійних організацій у зв'язку з спеціалізацією і промисловою інтеграцією сільськогосподарського виробництва, висвітлено питання ідейного загартування комуністів, забезпечення комплексного підходу в ідеологічній роботі на селі, розкрито значення підвищення боєздатності партійних організацій для посилення партійного впливу на всі сторони політичного, виробничого і культурного життя сільських трудівників, забезпечення виконання планів розвитку сільського господарства.

Значну увагу приділено критиці буржуазних і опортуністичних фальсифікацій марксистсько-ленінського вчення про історію і політику КПРС і ленінські принципи партійного будівництва.

В обговоренні дисертації взяли участь доктори історичних наук, професори В. М. Орлов, В. А. Чирко і член-кореспондент АН УРСР В. І. Юрчук, які високо оцінили дисертацію В. Ф. Шевченка, відзначивши, зокрема, її новизну, практичну цінність і конкретні рекомендації автора, які сприятимуть дальшому вдосконаленню організаційно-партійної та масово-політичної роботи на селі. Спеціалізована Вчена рада ухвалила порушити клопотання перед ВАК'ом СРСР про присудження В. Ф. Шевченку вченого ступеня доктора історичних наук.

Л. М. Гордієнко (Київ)

* * *

20 квітня 1978 р. на засіданні спеціалізованої Вченої ради Інституту історії АН УРСР відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук доцентом кафедри наукового комунізму Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту М. В. Різницькою на тему «Советская историография рабочего класса Украинской ССР периода социалистической реконструкции народного хозяйства (1926—1937 гг.)».

Офіційні опоненти — зав. кафедрою історії радянського суспільства Університету дружби народів ім. Патріса Лумумби, д-р істор. наук, проф. Л. С. Озеров, проф. Харківського державного університету ім. О. М. Горького В. М. Довгопол, д-р істор. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР А. В. Санцевич —

відзначали, що дисертація М. В. Різницької є першою узагальнюючою працею з історіографії одного з великих загонів радянського робітничого класу — робітничого класу УРСР в складний і відповідальний період соціалістичного будівництва в нашій країні. В ній, зокрема, наводиться багатоплановий, комплексний аналіз змісту і характерних особливостей піввікового (з 1926 по 1976 рр.) процесу вивчення вкладу робітників України у вирішення завдань соціалістичної реконструкції народного господарства, вперше підбиваються підсумки багаторічних досліджень з історії фабрик і заводів України.

Високу оцінку дисертація М. В. Різницької здобула й у виступах неофіційних опонентів д-ра істор. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР В. Г. Сар-

бея і зав. кафедрою Київського політехнічного інституту, д-ра істор. наук, проф. М. Ф. Карпенка, а також у відзивах на автореферат багатьох науково-дослідних установ і кафедр вузів Радянського Союзу. Спеціалізована Вчена рада Інсти-

туту історії АН УРСР ухвалила порушити клопотання перед ВАК'ом СРСР про присудження М. В. Різницькій вченого ступеня доктора історичних наук.

В. П. Сидоренко (Київ)

ЗУСТРІЧ З БОЛГАРСЬКИМ ІСТОРИКОМ

25 березня 1978 р. в Інституті історії партії при ЦК Компартії України — філіалі Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС відбулася зустріч керівного складу редакційної колегії «Українського історичного журналу» з болгарським вченим Д. Димитровим — членом редколегії журналу «Известия на Института по история на БКП».

Зустріч відкрив заступник директора інституту, д-р істор. наук, проф. Ю. В. Бабко. Головний редактор «Українського історичного журналу» д-р істор. наук, проф. П. М. Калениченко розповів про більш як 20-річну історію журналу, про головні напрями його роботи на сучасному етапі. Зокрема, він говорив про висвітлення на сторінках цього видання рішень XXV з'їзду КПРС, проблем комуністичного будівництва, історичного значення Великої Жовтневої соціалістичної революції, перемоги Радянської влади на Україні, досягнень радянського суспільства, про дослідження у галузі спеціальних історичних дисциплін, історію міжслов'янських зв'язків. Присутні ознайомилися з бібліографією опублікованих в останній час в журналі матеріалів, присвячених Болгарії, радянсько-болгарському співробітництву.

Учасники зустрічі з інтересом прослухали розповідь Д. Димитрова про друкований орган Інституту історії Болгарської комуністичної партії при ЦК БКП — «Из-

вестия на Института по история на БКП». Це історико-партійне видання, що виходить двічі на рік, вміщує статті та наукові повідомлення з історії БКП, болгарського і міжнародного робітничого руху, матеріали наукових дискусій, має постійний критико-бібліографічний відділ. На його сторінках публікуються документи і матеріали, а також спогади активних учасників болгарського робітничого руху, діячів Болгарської комуністичної партії. У журналі виступають не тільки науковці Болгарії, а й історики з Радянського Союзу та інших братніх соціалістичних країн. Знайомлячи присутніх із змістом видання, Д. Димитров підкреслив важливість всемірного розвитку і дальшого поглиблення зв'язків між болгарськими і радянськими істориками, висловив задоволення зустріччю з членами редколегії «Українського історичного журналу», взаємним обміном досвідом.

У зустрічі взяли участь представник редакції журналу «Вопросы истории КПСС» Ф. П. Волошин, заступники головного редактора «Українського історичного журналу» д-р істор. наук М. В. Коваль, канд. істор. наук В. О. Замлинський, вчений секретар Інституту історії партії при ЦК Компартії України, канд. істор. наук В. В. Сухарев.

В. В. Сухарев (Київ)

Художній редактор *Б. В. Сушко*
Технічний редактор *Н. Є. Уханська*
Коректор *П. О. Пляшков*

Здано до набору 6.05.78. Підп. до друку 13.06.78. БФ 34798. Формат 70×108/16. Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Обл.-вид. арк. 15,4. Тираж 5860 прим. Зам. К-65

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, Репіна, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАИНСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 6 (207), 1978. (На украинском языке). Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Ленина, 19.

ПОПРАВКА

У № 5 «Українського історичного журналу» за 1978 р.
на стор. 40 у 6 рядку зверху слід читати: «при Військовій
раді Південно-Західного фронту...» і далі за текстом.